

საქართველოს სსრ სახალხო განათლების სამინისტრო,
რესპუბლიკური სამეცნიერო მეთოდური ცენტრი

რ. ანდარიძე(ლი)

**მეთოდური მითითებები
საღუემშიო თეეეეე
„ისლეეი ღე მისი
ქირიოედი მიეეროულეეანი“**

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემი
თბილისი 1988

წიგნში მოცემულია ისლამის წარმოშობის განმსაზღვრელი ისტორიული და სოციალურ-პოლიტიკური პირობები, მისი იდეოლოგიური წანამძღვრები, ისლამის გავრცელება მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში. გარკვეული ადგილი ეთმობა ისლამის დოგმატიკისა და წეს-ჩვეულებრივი სისტემის დახასიათებას, ისლამის ძირითად მიმართულებებს. მეთოდური მითითებანი გათვალისწინებულია ათეისტი ლექტორებისა და სტუდენტებისათვის.

რედაქტორი: ო. გაბიძაშვილი

რეკენზენტები: შ. ესიტაშვილი

ა. კოპაძე

შ ე ს ა მ ა ლ ი

სკკპ XXVII ყრილობამ დასაბა ჩვენი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების სტრატეგიული კურსი. ამ მიმართულებით დიდი ამოცანები დაეკისრა საზოგადოებათმცოდნეობას — „მტკიცე შემობრუნება პირით პრაქტიკისაკენ“, მასებში იდეოლოგიური მუშაობისადმი, ახალგაზრდობის სწავლებისა და აღზრდისადმი ახლებური მიდგომა. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა კათედრების გამგეთა საკავშირო თათბირზე მ. ს. გორბაჩოვმა ხაზი გაუსვა აუცილებლობას ახლებურად წარმართოთ აღზრდა-განათლების პროცესი, ხელახლა გადაეკეთოთ პროგრამები. მოვამზადოთ ახ. ლი ლექციები, გაეაახლოთ სახელმძღვანელოები¹.

ასეთი ამოცანები ვრცელდება ფილოსოფიურ საგნებზეც, მათ შორის მეცნიერული ათეიზმის საფუძვლებზეც. მეცნიერული ათეიზმი შეისწავლის ათეისტური აზროვნების წარმოშობას, განვითარებისა და დამკვიდრების კანონზომიერებას. მისი ამოცანაა რელიგიის არსისა და სპეციფიკის, გადმონაშთების მიზეზებისა და დამღევის გზების ჩვენება. დღეს ყველა რელიგია და რელიგიური ორგანიზაცია სერიოზულ ცვლილებებს განიცდის. ერთი მხრივ, ეკლესიის მსახურნი ცდილობენ რელიგიური მსოფლმხედველობა, მისი სოციალურ-პოლიტიკური კონცეფციები და ეთიკური პრინციპები შეუხამონ თანამედროვეობას, მეორე მხრივ — ისინი ეძებენ და იყენებენ მორწმუნე და ზოგჯერ არამორწმუნე ადამიანებზე ზემოქმედების ახლებურ ფორმებსა და მეთოდებს. განსხვავე-

¹ გ. ზ. „კომუნისტ“, 1986 წ. 2 ოქტომბერი.

ბული მოტივები უდევს საფუძვლად დღევანდელი ადამიანების რელიგიისადმი დამოკიდებულებას. გარდა ამისა, საერთაშორისო იმპერიალიზმი, ბურჟუაზიული პროპაგანდა ცდილობს ანტიკომუნისტური და ანტისაბჭოური მიზნებისათვის, ჩვენი ქვეყნის ერთაშორის ურთიერთობის წინააღმდეგ გამოიყენოს როგორც უცხოეთის, ისე ჩვენში მოქმედი რელიგიური ორგანიზაციები. ყოველივე ეს სერიოზულ ამოცანებს უყენებს მეცნიერული ათეიზმის საფუძვლებს. სწავლებისადმი ახლებური მიდგომა მოითხოვს დღევანდელ რელიგიებში მიმდინარე ცვლილებებისა და პროცესების გათვალისწინებას. ასეთ შემთხვევაში დიდ მნიშვნელობას იძენენ მეთოდური მითითებები ცალკეულ სალექციო თემებზე. ერთ-ერთი ასეთი სალექციო თემაა „ისლამი და მისი ძირითადი მიმართულებანი“.

დღეს ისლამური რელიგიური ფაქტორი სერიოზულ როლს ასრულებს აზიისა და აფრიკის მუსულმანურ ქვეყნებში. შექმნილია მრავალრიცხოვანი ისლამური საერთაშორისო ორგანიზაციები. ისლამის რელიგიას იყენებენ ამ ქვეყნების სხვადასხვა პოლიტიკური რეჟიმები, ორგანიზაციები და პარტიები. ამასთან, ხშირად, სრულიად ურთიერთსაწინააღმდეგო მიზნებითა და მიმართულებით.

ბურჟუაზიული პროპაგანდა და აღმოსავლეთის ქვეყნების ყველაზე რეაქციული პოლიტიკური ორგანიზაციები ცდილობენ ისლამის რელიგია გამოიყენონ ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ იდეოლოგიურ დივერსიებში.

ისლამის გადმონაშთები შემორჩენილია ჩვენი ქვეყნის მთელ რიგ რესპუბლიკებსა და რაიონებში. ამასთან, იგი გარკვეულ ხელისშემშლელ როლს ასრულებს ადამიანთა სოციალური აქტივობის განვითარების გზაზე. ხელს უწყობს სხვა სახის მავნე ყოფითი გადმონაშთების შემორჩენას. მორწმუნეთა ნაწილი ერთმანეთთან აიგივებს ისლამურსა (რელიგიურსა) და ეროვნულს, ყოველივე ეს მეტად მავნეა ჩვენი ხალხების მეგობრული ურთიერთკავშირის განმტკიცების საქმეში. ამას ხაზი გაუსვა საზოგადოებრივ მეცნიერებათა კათედრების გამგეთა საკავშირო თათბირზე ი. კ. ლიგაჩოვმა: „ზოგჯერ ბურჟუაზიული ნაციონალიზმი რელიგიურ სამოსელში ეხვევა: ეს ნათლად ჩანს, მაგალითად, ისლამის, უნიათობის, კა-

თოლიციზმის სამღვდულოების რეაქციული ნაწილის საქმიანობით¹.

ასეთ ვითარებაში მეთოდურ მითითებებს ისლამში სალექციო თემაზე დიდი მნიშვნელობა აქვს. მეთოდური მითითებები გათვალისწინებულია როგორც ათეისტი ლექტორების, ისე სტუდენტებისათვის.

წინამდებარე ნაშრომი ისლამზე მეთოდური მითითებების დაწერის პირველი ცდაა და იგი ვერ იქნება დაზღვეული ნაკლოვანებებისაგან. ყველა საქმიანი შენიშვნა ავტორისაგან სიამოვნებით იქნება მიღებული.

¹ გაზ. „კომუნისტი“, 1986 წ. 2 ოქტომბერი.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ისლამის წარმოშობა და გავრცელება

§ 1. ისლამის წარმოშობა

ისლამი მესამე მსოფლიო რელიგიაა. მას მიმდევრები ჰყავს დღევანდელი მსოფლიოს თითქმის ყველა კონტინენტზე. აზიისა და აფრიკის ორმოცზე მეტ ქვეყანაში ისლამი გაბატონებულ იდეოლოგიას წარმოადგენს, ხოლო ოცდაათამდე ქვეყანაში — სახელმწიფო რელიგიას. ისლამი წარმოიშვა VII ს. დასაწყისში, თუმცა, მისი როგორც რელიგიური სისტემის ჩამოყალიბების პროცესი ორი-სამი საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა. ისლამის სამშობლოა არაბეთის ნახევარკუნძული. მისი წარმოშობა დაკავშირებული იყო VI ს. დასასრულსა და VII ს. დასაწყისში არაბთა ცხოვრებაში მიმდინარე მეტად სერიოზულ სოციალურ და პოლიტიკურ ცვლილებებთან, გვაროვნულ-ტომობრივი ურთიერთობებიდან კლასობრივ ურთიერთობებზე გადასვლასთან, არაბთა პოლიტიკურ გაერთიანებასთან. ერთიანი არაბული სახელმწიფოს — ხალიფათის შექმნასთან. ისლამი წარმოიშვა როგორც აღნიშნული ღრმა სოციალური ძვრების იდეოლოგიური ასახვა.

სურთამორისო ვაჭრობაში არაბთა ჩაბმამ, მათ. მეზობლად ძლიერი იმპერიების (ბიზანტია და სპარსეთი) ურთიერთშეჯახებამ და მოსაზღვრე არაბულ ტომთა ცხოვრებაში მათმა ჩარევამ დააჩქარეს გვაროვნული და ტომობრივი ურთიერთობების რღვევისა და კლასობრივ ურთიერთობათა ჩამოყალიბების პროცესი, უფრო საგრძნობი ხდება ბინადარი და მომთაბარე ტომების, ვაჭართა და სხვა სოციალური ფენების ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირები. ასეთმა ღრმა სოციალურმა პროცესებმა სრულიად თავისებური, ადრინდელისაგან განსხვავებული სულიერი და პოლიტიკური მო-

თსოენილეები წარმოშეეს. მათი დაქმაცოფილება, გარკვეული მიმართულებით წარმართა, ანდა განსაზღვრულ ჩარჩოებში (სახლერებში) დაკავება ტრადიციულმა წარმართობამ ვერ მოახერხა. პირიქით, წარმართული რელიგიური რწმენები მსგავსი პროგრესული სოციალურ-პოლიტიკური ძვრებისა და ცვლილებების შემაფერხებლის, შემზღუდველის როლში გამოდიოდნენ, ხელს უწყობდნენ ტომთაშორის შინაბრძოლებს, ხელს უშლიდნენ არაბ ტომთა გაერთიანების ობიექტურ ტენდენციას. მიუხედავად ამისა, VII ს. დასაწყისში თანდათანობით მაინც იკვლევდა გზას. არაბულ საზოგადოებაში გრძელდებოდა ტომობრივი ურთიერთობების რღვევა და კლასობრივ ურთიერთობათა გაძლიერება.

ისლამის ჩასახვის დროისათვის არაბული საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა რთულად და არაერთგვაროვნად გამოიყურებოდა. იყვნენ მწარმოებელი ბინადარი და მომთაბარე მესაქონლე ტომები, ქალაქის ვაჭრები, ადგილი ჰქონდა მონათმფლობელობასაც. როგორც ითქვა ამ დროისათვის მაღალ დონეს აღწევს ვაჭრობა. ამიტომ, სხვა ფენებთან ერთად, გაბატონებული ადგილი ეკავათ ვაჭრებსაც. შემთხვევითი არაა ის, რომ ყურანში დიდი ადგილი ვაჭრობის საკითხებს ეთმობა. არაბ ტომთა შორის შინაბრძოლები, სისხლისმღვრელი შეტაკებები, ურთიერთძარცვა, ზოგიერთი არაბული ტომების ბიზანტიის ან სპარსეთის გავლენის ქვეშ მოქცევა უპირველეს ყოვლისა ვაჭართა ინტერესების წინააღმდეგ იყო მიმართული. მეორე მხრივ, სწორედ ვაჭართა ფენა, თავისი სოციალური მდგომარეობის მიხედვით, ყველაზე კარგად გრძნობდა, უკეთესად სწვდებოდა არაბთა ცხოვრებაში მიმდინარე ცვლილებებს და მის დამაბრკოლებელ ფაქტორებს.

ამ დროისათვის ქ. მექა რელიგიური და საეპრო ცენტრი იყო. ქ. მექას დიდგვაროვანი საერთაშორისო ვაჭრობაში იყვნენ ჩაბმულნი. რელიგიური ტაძარი ქააბა წარმართულ ღვთაებათა პანთეონს წარმოადგენდა. ტაძრის გასაღებს ერთ-ერთი გაბატონებული ყურეშიტების ტომის დიდგვაროვანი ფლობდნენ. ქ. მექას ვაჭართა ძირითადი ნაწილი ყურეშიტების ტომიდან იყო. ახალი რელიგია — ისლამი ამ ტომის წარმომადგენელმა, მუჰამედმა იქადაგა. მუჰამედი დასაწყისში თვითონაც ვაჭარი იყო. ის

ერთ-ერთი მდიდარი ქერივი ქალის, შემდეგში მისი მეუღლის, სავაჭრო საქმეებს მართავდა. მუჰამედის დაბადების დროის შესახებ ზუსტი ცნობები არ მოეპოვებათ, თვლიან რომ ის დაბადებული უნდა ყოფილიყო 570 წელს. მუჰამედმა ყურეშიტების ტომის ღმერთი ალაჰი საერთო არაბულ ღმერთად გამოაცხადა, ისლამის წარმოშობა უკვე აღნიშნული ღრმა სოციალური ძვრების იდეოლოგიური ასახვა იყო, თუმცა, უდავოა, რომ მას შემდეგ რაც პირვანდელი ფორმით მაინც ჩაისახა ახალი რელიგიური (ისლამური) იდეები, მან ერთგვარი დამაჩქარებელი უკუზეგავლენა მოახდინა არაბ ტომთა და სხვა სოციალურ ფენათა გაერთიანებისა და ერთიანი სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესზე. გვაროვნული და ტომობრივი ღვთაებების ნაცვლად, რომლებიც არაბებს თიშავდნენ და ტომობრივ შუღლსა თუ ურთიერთშეტაკებებს, შინაბრძოლებს ვერ აღკვეთავდნენ, ახალმა რელიგიამ არაბები ერთი იდეოლოგიით, ერთი ღმერთის (ალაჰის) რწმენით შეაკავშირა, რითაც მათი გაერთიანების ობიექტურ ტენდენციას იდეოლოგიურად ხელი შეუწყო.

არაბთა პოლიტიკური გაერთიანების აუცილებლობას მუჰამედამდეც ჯერ კიდევ VI ს. მეორე ნახევრიდან ე. წ. ხანიფები ქადაგებდნენ. ისინი დადიოდნენ არაბეთის ქალაქებში, ტომებში და მათ პოლიტიკური გაერთიანებისაკენ მოუწოდებდნენ. მაგრამ მათი მოღვაწეობა წარუმატებლად მთავრდებოდა, ტომთა ბელადები და დიდგვაროვნები ხანიფთა რჩევებსა და მოწოდებებს არ ლებულობდნენ. პოლიტიკურ გაერთიანებაში თავიანთი სოციალური მდგომარეობისათვის საშიშ მოვლენას ხედავდნენ. გარდა ამისა, ხანიფთა იდეებს ეწინააღმდეგებოდა წარმართობა.

მუჰამედმა გაითვალისწინა ხანიფთა გამოცდილება და შეცდომები. წინა პლანზე რელიგიური ფაქტორი წამოწია. პოლიტიკური მიზნები, რელიგიურ სამოსელში გაახვია, ხანიფთა მშვიდობიანი რჩევა ხმლით შეცვალა. მთავარი იყო ერთი ღმერთის, ალაჰის რწმენის მიღება. სხვა დანარჩენი, ტომთა იძულებითი გაერთიანება, სახელმწიფოს შექმნა ამ მიზანს დაუქვემდებარა. ძირითადი მიზნის შთაბეჭდილებას ალაჰის რწმენის მიღება ქმნიდა; სინამდვილეში კი, ის მხოლოდ საშუალებას წარმოადგენდა. ერთი-ღმერთის (ალაჰის) იდეის ქადაგება მუჰამედმა 620—622

წლებში დაიწყო. ასალ რელიგიურ იდეებში ქ. მექის დიდგვაროვნებმა თავიანთი ეკონომიკური ინტერესებისათვის საშიშროება დაინახეს. არაბულ წარმართობას ერთი სპეციფიკური თავისებურება ახასიათებდა. რელიგიურ ტაძარ ქააბაში ინახებოდა ყველა არაბ ტომთა და გვართა ღვთაებათა გამოსახულებანი. წელიწადში ერთი თვე წმინდა თვედ ითვლებოდა. არაბული ტომების წარმომადგენლები ჩადიოდნენ ქ. მექაში თავიანთი ღმერთების თაყვანსაცემად. რიტულებთან ერთად იმართებოდა ეაქრობაც. ამ საკულტო და სავაჭრო ცერემონიებიდან მექის დიდგვაროვნებსა და ეაქრებს დიდი სარგებელი ჰქონდათ. ამიტომ, მუჰამედის ახალი რელიგიური იდეების წინააღმდეგ მათ პირველმა გაილაშქრეს. მუჰამედი იძულებული ხდება თავის თანამოზიარებელთან ერთად 622 წლის იენისში გადასახლდეს ქ. იასრიბში (მედინაში). ამ გახიზნას ჰიჯრა ეწოდება. ჰიჯრას თარიღით იწყება მუსულმანური წელთაღრიცხვა. აქ შეიქმნა პირველადი რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაცია მუსულმანური „უმმა“ (თემი). ამ თემში შედიოდნენ მხოლოდ ისინი, ვინც იზიარებდნენ მუჰამედის რელიგიურ შეხედულებებს. ახალ რელიგიას მუჰამედმა ისლამი უწოდა, რაც არაბულად მორჩილებას ნიშნავს, მხედველობაშია ალაჰის ნებისადმი მორჩილება. ხოლო, ამ რელიგიის მიმდევრებს — მუსულმანები, ანუ დამორჩილებულნი. სტუდენტებს უნდა აეუხსნათ, რომ ისლამის როგორც რელიგიური სისტემის არსი, თვით მის სახელწოდებაშივეა ჩაქსოვილი. მუსულმანთა თემმა ხელშეკრულებები დადო ქ. იასრიბის ახლო-მახლო მცხოვრებ არაბულ და ქ. იასრიბში მცხოვრებ ებრაელ ტომებთან. როგორც ვხედავთ ისლამი, ადრიადავ პოლიტიკური ხასიათისაა. მისი როგორც რელიგიური სისტემის ჩამოყალიბება მიმდინარეობს არაბთა პოლიტიკური გაერთიანებისა და არაბული იმპერიის ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების შესაბამისად. მუსულმანთა პატარა თემი მედინაში თანდათანობით იზრდება და ძლიერდება. მუჰამედი-ქმნის ლაშქარს და მისი მეშვეობით ილაშქრებს არაბულ ტომებზე. 630 წ. იერიში იქნა მიტანილი ქ. მექაზე. ასე შეიქმნა ერთიანი არაბული თეოკრატიული სახელმწიფო და მასთან ერთად გაჩნდა ისლამიც. სა-

ხელმწიფოს სათავეში იყო მუქამედი, რომელიც თავის თავს ალაპის ძოციქულად (არაბ. „რასულ ალაჰი“) თვლიდა. მექის დიდგვაროვანთა და ვაჭართა შიში, რომ ქ. მექა დაკარგავდა ეკონომიკური და რელიგიური ცენტრის როლს ნაადრევად აღმოჩნდა. მუქამედმა (ახალი რელიგიის ფარგლებშიც) ქ. მექას არ დაუქარგა რელიგიური და ეკონომიკური ცენტრის მნიშვნელობა. ტაძარი ქააბა მუქამედმა ალაპის სახლად გამოაცხადა. ოღონდ ტაძარში მოთავსებული ტომობრივ ღვთაებათა გამოსახულებანი მოსპო, ამ ტაძრის თაყვანისცემასთან დაკავშირებული რიტუალები იგივე დარჩა. შეიცვალა მისი შინაარსი, წარმართული ღმერთების ადგილი ალაპის თაყვანისცემამ დაიკავა. ქ. მექაში გაბატონებული ყურეშიტების ტომის ენა, არაბული ენის ეს დიალექტი ალაპის ენად იქნა ჩათვლილი. ყურანის თანახმად, ალაჰი მუქამედს სწორედ ამ ენაზე უცხადებდა თავის ჭეშმარიტებას — ისლამის ძირითად პრინციპებს. სწორედ ეს ენაა წმინდა ენად ჩათვლილი.

არაბთა პოლიტიკური გაერთიანებისა და ისლამის წარმოშობის საქმეში დიდი როლი შეასრულა არაბეთის მეზობლად შექმნილმა პოლიტიკურმა ვითარებამაც. ირანსა და ბიზანტიას შორის დაპირისპირების გაღრმავებამ, გაუთავებელმა ომებმა და არაბ ტომთა ურთიერთობაში მათმა ჩარევამ. ამასთან დაკავშირებით ა. მასსე სამართლიანად წერს, რომ „მოწინააღმდეგეებმა დააუძლურეს ერთმანეთი და ამით უნებლიედ მოამზადეს ისლამის გამარჯვება“¹. ამ ორ ქვეყანას შორის გაუთავებელმა ომებმა და თითოეული მათგანის პოლიტიკამ გავლენის ქვეშ ჰყოლოდათ ჩრდილო და ჩრდილო აღმოსავლეთ არაბეთში დასახლებული არაბული ტომები, განაპირობეს არაბ ტომთა გაერთიანებების წარმოქმნა. ფაქტობრივად, ცალკეულ ტომებს შორის პოლიტიკური კავშირები უკვე იქმნებოდა, მხოლოდ ერთი ნაბიჯის გადადგმა იყო საჭირო ერთიანი არაბული სახელმწიფოს შექმნისათვის. ამ პროცესმა თავისი ასახვა პოვა ახალ იდეოლოგიაში — პირვანდელ ისლამში, ხოლო მისი დროშით ხდებდა არაბული ტომე-

¹ Массэ А. Ислам (очерки истории). Пер. с франц., изд. 3-е, М.: Наука, 1982, с. 25.

ბის გაერთიანება ერთიან სახელმწიფოდ. რამაც უკვე განსაზღვრა ისლამის შემდგომი განვითარება, მისი როგორც რელიგიური სისტემის დოგმატური, საკულტო-საწესჩვეულებო და მსოფლმხედველობრივი ჩამოყალიბება.

ისლამის წარმოშობისა და ჩამოყალიბების საქმეში გარკვეული იდეოლოგიური წანამძღვრის როლი შეასრულეს არაბულმა წარმართულმა რელიგიურ-მითოლოგიურმა წარმოდგენებმა, საკულტო რიტუალებმა და ყოფითმა ტრადიციებმა, იუდაიზმმა და ქრისტიანობამ, ხოლო მოგვიანებით, ისლამური თეოლოგიის დამუშავებაში — ბერძნულმა ფილოსოფიამ.

მკვლევრები ერთხმად აღნიშნავენ, რომ არაბთა შორის ადგილი ჰქონდა მთვარისა და მზის თაყვანისცემას. მრავალრიცხოვან ღვთაებათა შორის პოპულარული იყო დედა-ღმერთი ლათ (ან ილათ). ცენტრალურ არაბეთში სწამდათ ღვთაებები ვადდა, უზზა და ხუბალა. ამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის თვით ყურანიც (53, 19-20; 71, 22-23). მტკიცე ადგილი ეკავა აგრეთვე ღმერთის სახლის (არაბ. „ნუსუბ“) კულტს, სხვადასხვა მოყვანილობის ქვებისა და ბორცვებისადმი თაყვანისცემას, მრავალრიცხოვანი საკულტო ქვებიდან. ისლამში დღემდეა შემორჩენილი მექას ტაძარში მყოფი „შავი ქვისადმი“ თაყვანისცემა. საერთოდ, ისლამში ფეტიშიზმი, ტრანსფორმირებული, სახეშეცვლილი, ისლამიზებული ფორმით ფართოდაა შემონახული.

არაბთა ისლამადელ რელიგიურ წარმოდგენებსა და საკულტო პრაქტიკაში გარკვეული ადგილი უკავიათ მიცვალებულთა კულტთან დაკავშირებულ რწმენებსა და რიტუალებს. საფლავთან ახლოს-გავლისას არაბები ტრადიციისამებრ მასზე ერთ ქვას აუცილებლად დებდნენ. ეს ტრადიცია ისლამში დღემდეა შემორჩენილი. მიცვალებულებს აქლემებს სწირავდნენ, მიცვალებულებისადმი მსგავსი დამოკიდებულება ეფუძნებოდა სულის უკდავების რწმენას. მომავლადვს ქალები რიტუალურ სიმღერებს უმღეროდნენ, ამით ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ, გზა გადაეღობათ სული-სათვის, რომელიც სხეულს ტოვებდა, ისლამმა ეს წეს-ჩვეულებაც თავისებური ფორმით შემოინახა. მომავლადვს ყურანის 36-ე სურა ეკითხება. ერთი სიტყვით, ისლამმა, მანამდელი არაბული

რელიგიურ-ყოფითი მოვლენებიდან მნიშვნელოვანი ნაწილი შეძლებისათვის.

ისლამის როგორც რელიგიური სისტემის წარმოშობისა და მისი მითოლოგიურ-საკულტო და თეოლოგიური ჩამოყალიბების საქმეში იდეოლოგიური წანამძღვრის როლი, როგორც ითქვა, იუდაიზმმა და ქრისტიანობამაც შეასრულეს. ისლამი არ უარყოფს იუდაიზმისა და ქრისტიანობის სიწმინდეს. ძველი და ახალი აღთქმა ღვთაებრივ გამოცხადებადაა ჩათვლილი. ამასთან, მუჰამედის თანახმად არსებობს მხოლოდ ერთი ღმერთი — ალაჰი. ებრაელ წინასწარმეტყველებს და იესო ქრისტეს ალაჰმა გამოუცხადა ძველი და ახალი აღთქმა. მაგრამ იუდეველებმა და ქრისტიანებმა ნაწილობრივ გააყალბეს ღვთაებრივი გამოცხადებანი. ამიტომ, ალაჰმა მოავლინა, ანდა თავის მოციქულად (არაბ. „რასულ“) აირჩია მუჰამედი. ყურანში მუჰამედი ბოლო წინასწარმეტყველადაა ჩათვლილი. ისლამური მოძღვრების თანახმად მუჰამედის შემდეგ სხვა წინასწარმეტყველი კაცობრიობას აღარ ეყოლება. ყურანი არაბებს ბიბლიური აბრამის შთამომავლებად თვლის. აღიარებულია იესო ქრისტეს უბიწოდ შობა, მისი ჯვარცმა, მკვდრეთით აღდგომა და მეორედ მოსვლა. ყურანში უხედავ ეხედებით ბიბლიურ მითოლოგიურ წარმოდგენებს. შემდეგში კი, ქრისტიანული ასკეტიზმის და ბერ-მონაზვნობის ინსტიტუტის გავლენით, შუა საუკუნეებში ისლამშიც ვითარდება მისტიციზმი (სუფიზმი), რომელიც სხვადასხვა მიმართულებითა და სახესხვაობათა ფორმით არსებობდა.

ისლამზე ქრისტიანობის გავლენას განაპირობებდა ის, რომ არაბეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთში მცხოვრებ არაბ ტომთა ნაწილს უკვე ჰქონდათ მიღებული ქრისტიანობა. გარდა ამისა, VI ს. დასასრულსა და VII ს. დასაწყისში აქ ბლომად იყვნენ საკუთარი ქვეყნებიდან დევნილი ქრისტიანები. მათ გარკვეული ურთიერთობა ჰქონდათ არაბებთან. ისინი თვით ქ. მექაშიც კი იყვნენ. აღსანიშნავია ისიც, რომ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებს, ტერიტორიულ სიახლოვეს (მეზობლობას), ყოველთვის მოყვება ხალხთა ყოფისა და კულტურის ურთიერთგავლენა, მათ შორის რელიგიათა ურთიერთშეჭრაც.

საჭიროა სტუდენტებს ავუსხნათ აგრეთვე ის, თუ რატომ ვერ იქნა გამოყენებული ქრისტიანობა, ანდა იუდაიზმი არაბთა პოლი-

ტიური გაერთიანების მიზნებისათვის. ქ. ისრაბში ამ დროისათვის ებრაელთა რამდენიმე ტომი ცხოვრობდა. არაბთა შორის იუდაიზმის მიმდევრები ნაკლებად იყვნენ. იუდაიზმის არაბთა შორის გაუვრცელებლობის მიზეზი არაბი დიდგვაროვნებისა და ვაჭრების ებრაელებისადმი ეკონომიკურ დაპირისპირებაში უნდა ექნოთ. რაც შეეხება ქრისტიანობას, ის იმიტომ ვერ გახდა არაბებისათვის გამოსადეგი, რომ ჯერ ერთი, ქრისტიანობის მიღების შემთხვევაში არაბები ბიზანტიის გავლენის ქვეშ მოხვდებოდნენ. გარდა ამისა, ქრისტიანობა არაბ მომთაბარეთა ცხოვრებას ვერ მიერგებოდა თავისი რთული საკულტო ინსტიტუტით. მათი რელიგია სწორედ არაბთა რელიგიურ-ყოფით ტრადიციებზე უნდა ყოფილიყო დაშენებული: ამ აზრით წერდა ენგელსი, რომ ისლამი „აღმოსავლეთის მოსახლეობაზე, განსაკუთრებით კი არაბებისათვის მორგებული რელიგიაა, ერთის მხრივ ის გაანგარიშებულია ქალაქელთათვის, ხოლო მეორეს მხრივ — მომთაბარე ბედუინებისათვის“¹. მართლაც, ისლამის შედარებით მარტივი დოგმატიკა და საკულტო სისტემა უფრო იოლი შესასრულებელია მომთაბარე ხალხებისათვის. ყურანში, შარიათსა და ჰადისებში უხვად ვხვდებით ისლამამდელ არაბთა ყოფისა და კულტურისათვის დამახასიათებელ ელემენტებს. არაბული ექსპანსიის პერიოდშიც, ისლამი შედარებით სწრაფად მკვიდრდებოდა და სწორედ იმ ხალხებში, რომელთა ყოფითი კულტურა ერთგვარად უახლოვდებოდა არაბულს.

ლექციაზე აუცილებელია ყურადღება დაეთმოს ისეთ მნიშვნელოვან საკითხს, თუ რომელი კლასების იდეოლოგიად წარმოიშვა ისლამი, რომელი საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციანე გადავიდნენ არაბები ისლამის პერიოდისათვის. ამ საკითხში საბჭოთა მკვლევრებს შორის ორი კონცეფცია არსებობს. პირველი კონცეფციის მომხრენი (ს. პ. ტოლსტოვი, გ. ა. ბელიაევი, ი. პ. პეტრუშევსკი, ა. იუ. იაკუბოვსკი) თვლიან, რომ ისლამი წარმოიშვა როგორც მონათმფლობელურ საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე გადასვლის შედეგი. ისლამი გაგებულია, როგორც მონათმფლობე-

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 22, с. 468.

ლური საზოგადოების იდეოლოგია. მეორე კონცეფციის დამცველთა (ნ. ვ. პიგულებესკაია, ლ. რ. პოლონსკაია, ნ. ა. სმირონოვი, ლ. ი. კლიმოვიჩი) აზრით კი ისლამი წარმოიშვა როგორც ადრეფეოდალურ საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე გადასვლის შედეგი. პირვანდელ ისლამს თვლიან ადრეფეოდალური საზოგადოების იდეოლოგიად. ამ პრობლემის ადეკვატური გადაწყვეტისათვის აუცილებელია მხედველობაში იქნეს მიღებული ის, რომ ისლამის წარმოშობის დროისათვის არაბებისათვის დამახასიათებელი იყო საზოგადოებრივ წყობათა მრავალგვარობა. მთლიანად საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა მეტად ჭრელად გამოიყურებოდა — აქ იყვნენ ქალაქის ვაჭრები და მევახშეები, ტომების დიდგვაროვნები, ბინადარი მიწათმოქმედი და მომთაბარე მესაქონლე, ტომები. ნახევარკუჩქის ჩრდილო და ჩრდილო აღმოსავლეთში უკვე არსებობდნენ ლახმიდების, პასანიდების და ქინდების ტომთა გაერთიანებები და სამეფოები. ხოლო ჩვენს წელთაღრიცხვამდე რამდენიმე ათასწლეულით ადრე სამხრეთ არაბეთში განვითარებული სამეფოები არსებობდნენ¹. ამის შესახებ წერდნენ თავიანთ თხზულებებში კ. მარქსი და ფ. ენგელსი². ყოველივე აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ ისლამის წარმოშობის დროისათვის არაბეთში ე. წ. წმინდა გადასვლას ერთი საზოგადოებრივ ეკონომიკური ფორმაციიდან მეორეზე ადგილი არ ჰქონია. მართალია, ცალკეულ ადგილებში იყო მონობის ფაქტები, მაგრამ მრავალწობიანობამ, მიწაზე კერძო საკუთრების არარსებობამ, არაბთა მიერ გაერთიანებისთანავე დაპყრობითი ომებისა და ლაშქრობების განხორციელებამ და მის შედეგად დიდი სიმდიდრის მოდინებამ, დაპყრობილ ქვეყნებში განვითარებულ ფეოდალურ ურთიერთობებთან შეხებამ განსაზღვრა-ის, რომ არაბეთში, ამ დროისათვის მონობამ ფართო განვითარება ვერ ნახა და ამდენად პირვანდელი ისლამი უნდა ჩაითვალოს, როგორც ადრეფეოდალურ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა იდეოლოგია.

უკვე აღინიშნა, რომ დასაწყისში ახალი რელიგიური (ისლამური) იდეები ჩნდება ვაჭართა ფენებში. მუჰამედი ვაჭარი იყო. ეს

¹ Массэ А. Ислам. М.: Наука, 1982. с. 19.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 28, с. 209-222.

შემთხვევითი არ არის. ვაქრები მიუხედავად თავიანთი ვიწრო ვაქრული ინტერესებისა, რელიგიური და პოლიტიკური გაფიქსირების მხრივ სხვა ფენებთან შედარებით მაღლა უნდა მდგარიყვნენ. ისინი სავაჭროდ ჩადიოდნენ ახლო და შორეულ ქვეყნებში. აქ ეცნობოდნენ უცხო ხალხების კულტურას, რელიგიასა და პოლიტიკურ სტრუქტურას. გარდა ამისა, არაბეთის მრავალწყობიანობა, ტომთა შორის შინაბრძოლა ვაქრობის ნორმალური წარმართვისათვის სერიოზულ ხელისშემშლელ ფაქტორს წარმოადგენდა. ვაქრები და მევახშეები ძირითადად ქალაქებში ცხოვრობდნენ. შემთხვევითი არაა, რომ ფრ. ენგელსი ისლამს იმდროინდელი არაბებისათვის, უფრო მეტად კი ქალაქელებისა და მომთაბარე ბედუინებისათვის გაანგარიშებულ რელიგიად თვლიდა¹. ქ. იასრების მიდამოებში მცხოვრები ბედუინთა ტომები მუსულმანთა თემის („უმმა“) პირველი მოკავშირეები ხდებოდნენ. მუჰამედისათვის სწორედ ბედუინები წარმოადგენენ მთავარ დასაყრდენს მისი რელიგიური და პოლიტიკური იდეების რეალიზაციისათვის. ამიტომ ფრ. ენგელსი წერდა, რომ „მუჰამედის ისტორია; ბინადართა წინააღმდეგ ბედუინების რეაქციას წარმოადგენსო“². მუჰამედმა სწორედ მომთაბარე ბედუინები გამოიყენა ბინადარ ტომებსა და ქალაქების დამორჩილებისა და პოლიტიკური გაერთიანების საქმეში. ბუმცა, ბედუინთა სხვადასხვა ფენას ამ რელიგიურ და სამხედრო-პოლიტიკურ მოძრაობაში განსხვავებული მიზნები ამოძრავებდათ. უღარიბეს მასას — ისლამის იდეები თანასწორობის, ღარიბებისათვის მოწყალების გაღების აუცილებლობის შესახებ, მეომარ ფენებს კი — სამხედრო ნაღველი, რასაც ისინი სავაჭრო ქარავნებზე და სხვა ტომებზე, შემდეგ კი უცხო ქვეყნებში გალაშქრებით იღებდნენ. მოლაშქრეთა წილი საერთო ნაღველში ყურანში ზუსტადაა განსაზღვრული. ყურანის თანახმად ნაღველის ერთი მეხუთედი ალაჰისა და მუჰამედისაა, ოთხი მეხუთედი კი — ლაშქრობაში მონაწილეების. მომთაბარე ბედუინების ტომები ალემატებოდნენ დანარჩენ სოციალურ ფენებს. გარდა ამისა, ისინი უფრო ორგანიზებულნი და მეომარნი იყვნენ. სხვა ტომებზე გალაშქრება და ძარცვა მათ მთავარ საქმიანობას წარმოადგენდა. ამ

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 22, с. 468.

² Маркс К., Энгельс Ф. Избр. письма, М., 1953, с. 76.

საკიოხში არაბ ვაჭართა და მომთაბარე ბედუინთა ინტერესები საოცრად ემთხვეოდა ერთმანეთს. ვაჭრებს აინტერესებდათ ვაჭრობისათვის პირობები. უცხო ქვეყნებში საქონლის შოვნა, ანდა გაყიდვა, სიმდიდრე, მომთაბარე ბედუინებს კი — ძარცვა და ნადავლი. არაბული საზოგადოების ამ ფენათა სოციალურმა მდგომარეობამ, მათმა ცხოვრების წესმა და ყოფითმა კულტურამ შესამჩნევად კვალი დააჩნია ისლამის დოგმატიკასა და კულტს. ყურანს, შარიათსა და პადისებს, მომთაბარე ბედუინთა ლაშქრობისადმი, სხვა ტომებზე თავდასხმისა და ძარცვისადმი სწრაფვამ მნიშვნელოვნად განაპირობა ისლამის მეომრული სული, ხოლო ისლამის ასეთმა ხასიათმა თვით ბედუინთა ამ რელიგიისადმი ერთგულება, და საერთოდ არაბთა ისლამური რელიგიური ფანატიზმი. თუმცა არაბ მეომართა რელიგიური ფანატიზმი, ისლამის იდეოლოგიისადმი ერთგულება გაპირობებული იყო სამხედრო ნადავლის, დიდი სიმდიდრის ხელში ჩაგდების ყურანისეული გარანტიითა და იმედებით. სულიერის მატერიალურით განსაზღვრულობის ზოგადსოციოლოგიური კანონი აქაც მოქმედებდა.

ისლამის რელიგიას მუჰამედმა ჩაუყარა საფუძველი. მისი ძირითადი დოგმატური, საკულტო და სოციალური პრინციპები, რაც ყურანშია, მან იქადაგა. მაგრამ ისლამის რელიგიის შემდგომი სრულყოფა მომდევნო პერიოდში, ხალიფობის, არაბთა ექსპანსიის, არაბული იმპერიის პირობებში ხდება. ყურანი მუჰამედის სიკვდილის (632 წ.) შემდეგ შეიქმნა წიგნის სახით. მხოლოდ შემდეგში ხდება მრავალრიცხოვანი პადისების შეკრება, შარიათული რელიგიურ-ყოფითი ნორმებისა და კანონების დამუშავება, ისლამური ღვთისმეტყველების წარმოშობა და ა. შ. ისლამური კანონებისა და საღვთისმეტყველო სისტემის დამუშავებაში არანაკლები წვლილი შეიტანეს სხვა ერების წარმომადგენლებმაც, სადაც ისლამი არაბული ექსპანსიის დროს გავრცელდა. მუჰამედის სიკვდილის შემდეგ არაბული სახელმწიფოს სათავეში დგებიან ხალიფები (ალაჰის მოციქულის, მუჰამედის მოადგილეები — აბუ-ბექრი (632-634), ომარი (634-644), ოსმანი (644-656), ალი (656-661). უკვე ამ ოთხი „წმინდა“ ხალიფას მმართველობის პერიოდშივე ისლამი გასცდა არაბეთის გეოგრაფიულ საზღვრებს და წმინდა არაბული მოვლენიდან მსოფლიო რელიგიად იქცა.

ლექციაზე აუცილებელია ყურადღება დაეთმოს აგრეთვე არაბეთის ფარგლებს გარეთ, სხვა ქვეყნებში ისლამის გავრცელების საკითხს. სხვა ხალხების მიერ ისლამის მიღების სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პირობებს. ისლამის გავრცელების მიზეზებისა და პროცესის გაცნობა სტუდენტებს საშუალებას მისცემს უფრო კარგად ჩაწვდნენ ისლამის არსსა და სპეციფიკას, მის როლსა და ადგილს თანამედროვე საზღვარგარეთული აღმოსავლეთის ხალხთა სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ისლამის გავრცელების პროცესის ჩვენება კარგად გამოაშკარავებს ამ საკითხზე ისლამურ თეოლოგიურ კონცეფციათა სიყალბეს. არაბეთის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები არაბული ტომების გაერთიანება ერთიან რელიგიურ-პოლიტიკურ ორგანიზაციად მთავრდება 630 წლისათვის, თვით მუჰამედის მეტაფიზიკით. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით უკვე მუჰამედის სიცოცხლეშივე იწყება არაბთა ლაშქრობები მეზობელ ქვეყნებზე. მაგრამ არაბული ექსპანსია, დაპყრობითი ომები და მასთან ერთად ისლამის გავრცელება მასობრივ ხასიათს ატარებს პირველი ოთხი ხალიფას (აბუ-ბექრის, ომარის, ოსმანის, ალის) დროს. აბუ-ბექრის ხალიფობის (632—634) პერიოდში ქვეყნის შიგნით ურჩი და ისლამისაგან გამდგარი ტომების მიმართ დამსჯელი ოპერაციები იქნა განხორციელებული, მიღებული ქვეყნის რელიგიური და პოლიტიკური განმტკიცებისათვის. განხორციელდა იერიშები სირიაზე. უპირველეს ყოვლისა საჭირო იყო იქ მცხოვრები არაბი ტომების დამორჩილება და მათი ისლამიზაცია. არაბებმა დაიპყრეს სამხრეთი არაბეთი-ომანი და ხაღრამუთი, ხელში ჩაიგდეს ბაზრეინი, რითაც, ეფერატის რაიონში უშუალოდ დაუმეზობლდნენ ირანს. აბუ-ბექრის სიკვდილის შემდეგ ხალიფად აირჩიეს ომარი (634—644). მისი მმართველობის დროს არაბებმა ხელში ჩაიგდეს ერაყი, სირია. ეგვიპტე, სადაც არაბული მმართველობა იქნა დამყარებული. სირიის საბოლოოდ ხელში ჩაგდება არაბებს გზა გაუხსნა ირანისაკენ. აქედან იწყება ირანის დაპყრობა. არაბების წარმატება განპირობებულია შინაომებმა, რელიგიურმა წინააღმდეგობებმა და ურთიერთ-

შულმა, ბიზანტიასთან ომებით ირანის გადაღლილობამ. 644 წ. ხალიფა ომარი მოკლა ირანელმა ქრისტიანმა, თვით ომარის მიერ სიკვდილის წინ ხალიფად რეკომენდებული იქნა ოსმანი (644-656). ოსმანის მმართველობის დროს კიდევ უფრო ფართოვდება დაპყრობითი ომები. არაბები შეიჭრნენ მცირე აზიაში და ეგეოსის ზღვის მიდამოებში, მთელი რიგი ლაშქრობები იქნა განხორციელებული ჩრდილო აფრიკაში. დაპყრობილი ხალხები ისლამს იღებდნენ, არა რელიგიური, არამედ ნაკლები გადასახადის გადახდის მოსაზრებით. რაც უფრო იზრდებოდა არაბული იმპერია, მით უფრო ძნელდებოდა უზარმაზარი ტერიტორიების პოლიტიკური მართვა. იქმნება როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური სიძნელებები. დაპყრობილი ხალხები ნებით იღებდნენ ისლამს, რითაც ხალიფათის ხაზინას შემოსავალი აკლდებოდა. 656 წ. ხალიფა ოსმანი მოკლულ იქნა პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების მიერ. ხალიფად არჩეულ იქნა მუჰამედის ბიძაშვილი და სიძე ალი. ალის რთული პოლიტიკური ვითარების პირობებში მოუხდა ხალიფად ყოფნა. ცალკეული პროვინციები უარს ამბობდნენ დამორჩილებაზე. უფრო მეტიც, სირიის მმართველი მუავია, ხალიფობაზეც კი აცხადებდა პრეტენზიას. შეიქმნა სერიოზული პოლიტიკური წინააღმდეგობა. ხალიფა ალი დათანხმდა, რომ მშვიდობიანი მოლაპარაკებით გადაეჭრათ ეს წინააღმდეგობა, მაგრამ მის მომხრეთა შორის გაჩნდა ჯგუფი (ხარიჯიტები), რომლებიც მას განუდგნენ ომეიასთან ბრძოლაზე უარისთქმის გამო. 661 წ. ალი მოკლეს მისმა მოწინააღმდეგე ხარიჯიტებმა. ფაქტობრივად, არაბეთის იმპერიის მართვა ხელში ჩაიგდო მუავიამ, მისი მმართველობის დროს ლაშქრობები ხორციელდება დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მიმართულებით. მან შექმნა საზღვაო ფლოტიც, რამაც არაბებს საშუალება მისცა ლაშქრობები განეხორციელებინათ ზღვითაც. სულა მალე არაბები ინდოეთამდე აღწევნენ.

როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ ომეიადების დინასტიის წარმომადგენლები მუავიადან დაწყებული, უფრო მეტად სამხედრო ნადავლითა და დიდი სიმდიდრის ხელში ჩაგდებით იყვნენ დაინტერესებულნი. ვიდრე რელიგიური საკითხებით, მაგრამ, მათი დინასტია გრძელდება 750 წლამდე. 750 წლიდან 1252 წლამ-

დე. არაბული იმპერიის საბოლოო დაცემამდე. მას განაგებს აბასიდების დინასტია. აბასიდების დროს იმპერიის პოლიტიკური დაშლის ტენდენცია უფრო შესამჩნევია ხდება. რადგან ხალიფები გრძნობდნენ საერო ხელისუფლების ხელიდან წასვლას, ცდილობდნენ იდეოლოგიური მხარის განმტკიცებას, რასაც არ შეიძლებოდა რელიგიური შეუწყნარებლობა არ მოჰყოლოდა. რაც თავის მხრივ პოლიტიკაზე უკუხეიმოქმედებას ახდენდა და უფრო აჩქარებდა იმპერიის დაშლის შეუქცევად პროცესს. საჭიროა სტუდენტებს აუხსნათ თუ რა განაპირობებდა არაბთა წარმატებებს, მეზობელ სახელმწიფოებზე და იმპერიებზე ლაშქრობებში. თითქმის ყველა მკვლევარი გამოთქვამს თავის მოსაზრებებს ამ საკითხზე.

უპირველეს ყოვლისა ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ არაბთა ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება და მათ მიერ განხორციელებული დაპყრობითი ომები ხდება იმ პერიოდში, როდესაც მეზობელი უძლიერესი იმპერიები (ბიზანტია და ირანი) დაუძლურებულნი იყვნენ ერთმანეთთან ბრძოლით, შინაგანი პოლიტიკური და რელიგიური წინააღმდეგობებით. ბიზანტიისა და ირანის იმპერიების შემადგენლობაში შემაჯალ ხალხებს ვეღარ აეტანათ მათი უღელი და არაბებს განმათავისუფლებლადაც კი იღებდნენ.

ერთ-ერთი სერიოზული მამოძრავებელი ფაქტორი სამხედრო ნადავლი იყო. ისლამამდელ პერიოდში, მეზობელ არაბ და სხვა ტომებზე თავდასხმა, ძარცვა და ნადავლის წამოღება მომთაბარე ტომების ძირითადი საქმიანობაა. მსგავს საქმიანობას ეწეოდა მუჰამედის მიერ მედინაში შექმნილი რაზმიც. ნადავლის ოთხი მეხუთედი ხომ ლაშქრობაში უშუალო მონაწილეებს ურიგდებოდათ. არაბეთის ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანების შემდეგ, ცალკეულ ტომებს აღარ შეეძლოთ ერთმანეთზე თავდასხმა და ძარცვა. გარდა ამისა, მეომრებს, რომლებმაც 630 წლისათვის ფაქტობრივად დაასრულეს იარაღით ხელში არაბი ტომებისა და ქალაქების დალაშქრა და გაერთიანება, ომისა და ძარცვის გარეშე გაჩერება აღარ შეეძლოთ. დაპყრობების, ძარცვისა და ისლამის იძულებითი დანერგვის იდეოლოგიურ გამართლებას წარმოადგენდა ისლამი. ყურანის თანახმად მუჰამედი მხილულ არაბებისათვის კი არა,

მთელი კაცობრიობისათვისაა წინასწარმეტყველი. ალაჰმა მთელი კაცობრიობისათვის გამოაცხადა თავისი კეშმარიტება — ისლამის რელიგია. ისლამისათვის ბრძოლა თითოეული მუსულმანის ალაჰის წინაშე ვალადაა ჩათვლილი, რისთვისაც ყურანი სამოთხეში ნეტარებას პირდება. „ღვთის გზით იბრძოლეთ“ (2,245) მოუწოდებს ყურანი და ემუქრება იმათ, ვინც უარს იტყვის, თავს და ქონებას დაზოგავს ალაჰის საქმისათვის. „ვინც თავიანთი ქვეყანა დაპსტოვეს, ვინც იბრძვიან ღვთის გზაზე თავიანთი ქონებითა და თავიანთი კაცებითა, ღვთის წინაშე უმაღლესი ხარისხი დაიჭირონ, ცხონებულ იქმნენ“ (9,20). თუ ადრე, ასეთი მოწოდებები, ე. წ. წმინდა ომი (ჯიჰადი) მხოლოდ წარმართების მიმართ გამოიყენებოდა, შემდეგში, ფართო დაპყრობითი ომების დროს ქრისტიანების მიმართაც. ისლამი ყველაზე უკეთეს რელიგიადაა ჩათვლილი, ხოლო ალაჰი ერთადერთ ღმერთად. ყველა ხალხის ისლამში გადაყვანა, ალაჰის რწმენამდე მიყვანა ყოველი მუსულმანი მორწმუნის ვალად ითვლებოდა. არაბ მეომართა შორის თუ მნიშვნელოვანი ნაწილი ნადავლისათვის თავს არ ზოგავდა, უნდა ყოფილიყვნენ ისეთები, რომლებიც ორივე (მატერიალური და რელიგიური) მოტივებით მოქმედებდნენ. რაც შეეხება, მმართველებს, მხედართმთავრებს, ზოგ შემთხვევაში თვით შეიხებსა და იმამებსაც კი, მათი რელიგიური მოტივების უკან, იმალებოდა აგრეთვე მატერიალური ინტერესები. „ჯიჰადი (რელიგიური რწმენისათვის ომი) უპირველეს ყოვლისა იყო მატერიალური სიკეთის წყარო“. წერდა აკად. ვ. ბარტოლდი.

არაბ მეომრებს გააჩნდათ სამხედრო გამოცდილება და დისციპლინა (რაც თვით ისლამის რელიგიითაც იყო რეგლამენტირებული).

არაბული ექსპანსია და ისლამის გავრცელება ერთმანეთთანაა დაკავშირებული. ისლამი მტკიცედ დამკვიდრდა მხოლოდ იმ რეგიონებში, სადაც ძლიერი იყო არაბთა ეკონომიკური და პოლიტიკური ბატონობა.

თ ა ვ ი I I

ისლამური წერილობითი წყაროები და სამართალი

§ I. ყურანი და ჰადისები

ყურანი წარმოადგენს ისლამის დოგმატიკისა და საკულტო სისტემის, რელიგიური მითოლოგიური წარმოდგენების, სამართლებრივი კანონების, სოციალური და ზნეობრივი ნორმების საფუძველს. ამიტომ, ფრანგი ისლამის მკვლევარი ა. მასეს თანახმად „ყურანი ისლამის ბიბლიაა“¹. მართალია, ყურანი ვერ ამოწურავს ისლამის როგორც რელიგიური სისტემის მთელ შინაარსს, როგორც ამის შესახებ აკადემიკოსი ი. კრაჩოვსკიც შენიშნავდა. მაგრამ, ის ამ რელიგიის საფუძველთა საფუძველია. სიტყვა „ყურანი“ არაბულად ნიშნავს „კითხვას“. ისლამური მოძღვრების თანახმად ყურანი ალაჰის გამოცხადებაა. მისი შინაარსი ალაჰმა მუჰამედს გამოუცხადა ანგელოზ ჯაბრაილის საშუალებით. „ყურანის გამოცხადება მოდის ძლიერის და ბრძენის ღვთისაგან“ (41;1). ყურანის თანახმად, ეს წიგნი მხოლოდ ასლია იმ ღვთისა, რომელიც ალაჰთან ინახება. „იგი დატულია, ჩვენ რომ გვაქვს ამ წიგნის ღვთაებაში, ამაღლებული, სიბრძნით აღსავსეა“ (43,3). ხაზი ესმის იმ გარემოებას, რომ ყურანის შინაარსი ალაჰმა მუჰამედს გამოუცხადა „ალკადრის“ ღამეს (97,1). ყურანში აღნიშნულია, რომ „იმ ღამეს ანგელოზები და სული გადმოვიდნენ ქვეყნად ღვთის ნებართვით, რათა ყოველი საკმე წარმართონ“ (97,4). ასეთ ღამედ მიჩნეულია რამაზანის (მარხვის) თვის 27-ე ღამე. მუსულმან მორწმუნეთა ღრმა რწმენით იმ ღამეს ხდება ადამიანთა ზედის განსაზღვრა. ამი-

¹ М а с с е А. Ислам. М., Наука, 1982, с. 61.

ტომ, რელიგიური ადამიანები იმ საღამოს ყურანის კითხვა და
ლოცვებში ატარებენ. მაშასადამე, აღნიშნული მუსლის თანახმად
მუჰამედს ყურანის მთელი შინაარსი ერთ ღამეში გამოეცხადა. სხვა
ადგილებში კი ნათქვამია, რომ ის გამოეცხადა რამაზანის (მარხვის)
თვის მანძილზე. გვხვდება ცალკეული აიათები, სადაც აღნიშნუ-
ლია, რომ მუჰამედს ყურანი გამოეცხადა ნაწილ-ნაწილ, მუხლებად.

ყურანი იყოფა 114 თავად, ანუ, არაბულ სურად. ხოლო
თითოეული სურა მოიცავს გარკვეული რაოდენობის ლექსებს ანუ
აიათებს. ყურანი პირობითად დაყოფილ იქნა ოცდაათ ნაწილად
(ჯუზად), ანდა სამოც ნაწილად (ხიზბად). ყურანში 6211-მდე აია-
თია. მათი რაოდენობა სურებში არათანაბარია. ყურანის თითოეულ
სურას აქვს თავისი დასათაურება და წარწერა „მექის“ ან „მელი-
ნის“, რაც იმას ნიშნავს, თუ რომელი სურა სად გამოეცხადა მუ-
ჰამედს. სურების დასათაურება პირობითია. მათში მოთხრობილი
რელიგიურ-მითოლოგიური და ისტორიული ამბები ხშირად არ
შეესაბამება სათაურს. ყურანის სურებისა და აიათების დალაგება
მოკლებულია რაიმე ლოგიკურ თანამიმდევრობას.

ყურანის ღვთაებრიობის რწმენა ამ რელიგიის ერთ-ერთ მთა-
ვარი დოგმატური მოთხოვნათაგანია. წიგნის ზებუნებრიობაში ექ-
ვის შეტანას ისლამი კატეგორიულად კრძალავს. (2,21-22; 10, 39,
11, 16). ყურანის თანახმად, მასში მოთხრობილია კაცობრიობისათ-
ვის მანამდე უცნობი ამბები. ყოველივე ეს მუჰამედს გამოეცხადა
ადამიანთა დასარიცხებლად. სინამდვილეში კი ყურანში უხვად
გვხვდება ძველი და ახალი აღთქმისეული რელიგიურ-მითოლოგი-
ური ამბები. ძველი აღთქმის თითქმის ყველა „გმირია“ მოხსე-
ნიებული. ის რაც ძველი და ახალი აღთქმიდანაა აღებული, ამო-
ღებული რომ იქნეს ყურანიდან, მისი შინაარსის ნახევარიღა დარ-
ჩება. ყურანში უხვადაა შესული ისლამამდელი უძველესი არაბუ-
ლი იგაგები, მითები და ლეგენდები, სამყაროს შესახებ წარმოდ-
გენები.

ყურანში გადმოცემულია ისლამის ძირითადი დოგმატური და
საკულტო მოთხოვნები, სოციალური და ზნეობრივი ურთიერთო-
ბის ნორმები და ა. შ.

განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა იმას, რომ მუჰამედს ყურანი გამოეცხადა წმინდა არაბულ ენაზე. „იგი არაბულის ენით მოგვივლენია რათა გაგეგოთ“ (93,2). „ცით გადმოვავლინეთ არაბულის ენით“ (12,2). შარიათის თანახმად ყურანი მხოლოდ არაბულ ენაზე ითვლება წმინდად, და ღვთაებრივად. ნამდვილმა მუსულმანმა მორწმუნემ ყურანი არაბულ ენაზე უნდა წაიკითხოს. ყურანის სხვა ენებზე თარგმნას ისლამი თავდაპირველად კრძალავდა. მიუხედავად ამისა, ყურანი მაინც გადათარგმნეს მრავალ ენაზე. თუმცა სხვა ენებზე თარგმნილი ყურანი საკულტო-სარიტუალო დანიშნულებისათვის არ გამოიყენება. ისლამური კანონები მორწმუნეებისაგან მოითხოვენ რომ ყურანს ხელი მოკიდონ მხოლოდ რიტუალური განწმენდის, განბანვის შემდეგ. ისლამში ყურანის წაკითხვა ერთ-ერთ საკულტო რიტუალადაა ჩათვლილი. მისი წაკითხვა მიცვალებულის დაკრძალვასთან დაკავშირებული რიტუალების დროს ხდება. მომავლადეს კი ყურანის 36-ე სურას უკითხავენ.

მუჰამედის სიცოცხლეში ყურანი წიგნის სახით არ არსებობდა, მისი ცალკეული სურები და აიათები იწერებოდა ბრტყელ ძვლებზე, პალმის ფოთლებზე და ქვებზე; მათი გარკვეული ნაწილი კი ზეპირად იცოდნენ მუჰამედის თანმხლებმა პირებმა. მუჰამედის სიკვდილის შემდეგ დადგა მათი ერთად შეკრების აუცილებლობა. ხალიფა აბუ-ბექრის (632-634) დროს გამოყვეს ჩამწერები, რომელთაც უნდა შეეკრიბათ ხალხში გაბნეული ყურანის სურები და აიათები. ამრიგად, ყურანის პირველი შედგენა აბუ-ბექრის დროს ხდება. მისი საბოლოო დადგენა და რედაქტირება მიეწერება ხალიფა ოსმანს (644-656).

არაბეთის იმპერიის ზრდამ, სოციალური და პოლიტიკური მოვლენების წრის გაფართოებამ, პოლიტიკოსებისა და სასულიერო პირების წინაშე მრავალი საკითხი წამოჭრა, რომლებზეც ზუსტი პასუხი ყურანში არ მოიძებნებოდა. ამან განაპირობა ყურანის განმარტებათა (თაფსირ) წარმოშობა. ჩნდებიან მრავალრიცხოვანი განმმარტებლები და მრავალტომიანი განმარტებანი, მაგრამ ეს განმარტებანიც სუბიექტური ხასიათის იყვნენ და მრავალი განმარტებანი ერთმანეთს ეწინააღმდეგებოდნენ კიდევაც. ამიტომ საკი-

რო იყო იმის მივჩნება, რითაც თვითონ მუჰამედი სარგებლობდა ალაჰის გამოცხადების შესავსებად. ამა თუ იმ პრაქტიკულ თუ თეორიულ საკითხზე ყურანში პასუხის ვერ ნახვის შემთხვევაში ნიმუშად იღებდნენ მუჰამედის მოქმედებებს და ქცევებს, მედინის უძველეს ადათ-წესებს, რომელსაც თვითონ მუჰამედიც ხშირად იყენებდა. ნიმუშად მიღებული მუჰამედის ქცევები და ისლამადელი მედინის არაბთა ადათ-წესები იწოდება სუნად. სუნა ესაა მუჰამედის შესახებ გადმოცემების, ამბების (ჰადისების) კრებული¹. სუნა არაბულად ნიშნავს „წმინდა წესჩვეულებას“. ა. მასე მართებულად შენიშნავს, რომ ფართო მნიშვნელობით სუნა ძველი თემის მოქმედებათა, ადათებისა და წესების კრებულაა². ყურანისაგან განსხვავებით სუნა ზეპირ კანონად ითვლებოდა. ზეპირ სუნებში ჩნდებოდა ისეთი გამოთქმები, რომელსაც მუჰამედს მიაწერდნენ, სინამდვილეში კი შემდეგში შენათხზს წარმოადგენდნენ. ამის გასამართლებლად მოჰყავდათ შემდეგი გამოთქმა, რომელსაც აგრეთვე მუჰამედს მიაწერდნენ: „ის რაც კარგად ითქმის, ჩემი ნათქვამია“³. მორწმუნე მუსულმანთა ცხოვრებაში სუნას ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიტომ, მისგან განდგომა ისლამისადმი ღალატად, ურწმუნოებაში ჩაეჭრნად ითვლებოდა. ამიტომ „სულ მალე გამოცხადებულ იქნა, რომ თუ სუნას შეუძლია ყურანის გარეშე არსებობა, ყურანი გვერდს ვერ აუვლის სუნას“⁴. სუნას წყაროა მუჰამედის თანმხლებნი, რომელთაც ახსოვდათ მუჰამედის მოქმედებანი, სიტყვები და ზოგჯერ დუმილიც კი. მათი სიკვდილის შემდეგ ჰადისების გადამცემების როლში მეორე და მესამე თაობები გამოდიოდნენ, რომელთაც ახსოვდათ არა მუჰამედი, არამედ მისი თანმხლებნი. მაშასადამე, სუნა წარმოიშვა როგორც „ალაჰის სიტყვის“ შეესება. სუნას ასეთმა მნიშვნელოვნობამ წარმოშვა ადამიანთა ჯგუფი, რომლებიც მუჰამედისა და მისი თანამოღვაწეთა ცხოვრების შესახებ, გადმოცემების (ჰადისების) შეგროვებას თავიანთ ძირითად საქმიანობად იხდიან.

¹ Мещ А. Мусульманский ренессанс. М., 1966, с. 165.

² Массэ А. Ислам. М., Наука, 1982, с. 71.

³ Гольдциер И. Лекции об исламе. 1912. с. 46.

⁴ Массэ А. Ислам. М., Наука, 1982, с. 72.

სულ მალე წმ ათასზე მეტი ჰადისი იქნა შევროვილი. შედგენილ იქნა ჰადისების მრავალრიცხოვანი კრებულები, რომლებიც შემდეგში დაჯგუფებულ იქნა თემატიკისა და სარწმუნოების მიხედვით. თვით ჰადისების ირგვლივ ისლამურ თეოლოგიაში იმართება ცხარე დისკუსიები. ჰადისების ასეთი სიუხვე პოლიტიკურად გაბატონებულ კლასებსა და მათი ინტერესების დამცველ სასულიერო წოდებას საშუალებას აძლევდა, ნებისმიერი, მათთვის სასარგებლო სიტუაციის გამართლებისათვის მოეძებნათ შესაბამისი ჰადისი. მართლმორწმუნე, ე. ი. ტრადიციული ისლამის მიმდევარმა მუსულმანებმა სუნიტების სახელწოდება მიიღეს.

§ 2. შარიათი და შიიზა

(სამართალი და სამართალმცოდნეობა)

ყურანი და სუნა საკმარისი ვერ აღმოჩნდა ადამიანთა ცხოვრების ყველა მხარის, სახელმწიფოთა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის, სოციალური და სამართლებრივი საკითხების რეგლამენტირებისა და შეფასებისათვის. ამიტომ, ყურანისა და სუნას საფუძველზე შეიქმნა ისლამური სამართალი — შარიათი („ალის მიერ დაწესებული გზა“), რომელიც მორწმუნე მუსულმანებისაგან მოითხოვს ზუსტად გაყვენ ალაჰის „სწორ გზას“. შარიათი არეგულირებს ინდივიდუალური, საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა და საქმიანობის აბსოლუტურად ყველა სფეროსა და მხარეს. იგი ერთნაირად განსაზღვრავს ადამიანთა რელიგიური და საერო ცხოვრების ნორმებს. შარიათი მოიცავს ისლამური დოგმებისადმი დამოკიდებულების, რწმენისა და მისი პრაქტიკული დაცვის ნორმებს, ისლამური საკულტო წეს-ჩვეულებების შესრულების დეტალურ წესებს, რელიგიურ და საყოფაცხოვრებო აკრძალვებს, ადამიანთა ერთმანეთთან და საზოგადოებასთან ურთიერთობის სამართლებრივ ნორმებს და ა. შ. ერთი სიტყვით, შარიათის საშუალებით, ისლამი ახერხებს ადამიანთა ცხოვრების ყველა მხარის რიტუალიზაციას, მათი რელიგიურ სამოსელში გახვევას. ყურანთან, სუნასთან და მრავალრიცხოვან თაფსირებთან

ერთად შარიათი ისლამის უმნიშვნელოვანეს რელიგიურ-საკანონ-
მდებლო დოკუმენტია. შარიათის ასეთმა დიდმა მნიშვნელობამ ბუ-
ნებრივია გაზარდა მისდამი თეოლოგთა და მუსულმან კანონმდე-
ბელთა ინტერესი. იქმნება შარიათული კრებულები, რომლებიც
ზოგიერთ საკითხში ერთიმეორისაგან ნაწილობრივ განსხვავდებიან.
ცნობილია შუააზიური, მალრიბული, სირიული, ინდონეზიური და
ა. შ. შარიათები. შარიათთან ერთად მუსულმანთა საზოგადოებრივ
და ინდივიდუალურ ცხოვრებაში უმნიშვნელოვანეს ადგილს იკა-
ვებს სამართალმცოდნეობა (არაბ. ფოკხა). იგი უფრო მეტ განვი-
თარებას აბასიდების დინასტიის დამყარების შემდეგ ნახულობს
(750 წ.). სუნიტურ ისლამში შექმნილ იქნა ოთხი იურიდიული
სკოლა, მაზჰაბი. ესენია: ხანიფიტები, მალიქიტები, შაფიიტები და
ხანბალიტები (მათი შემქმნელი იმამების სახელების მიხედვით):
აბუ-ხალიფა (დაახლ. 700-767). მალიქ იბნ ანასი (715-795), აშ-შა-
ფი (767-820), იბნ ხანბალი (780-855). სუნიტური ისლამის მიმდევ-
ართა ძირითადი უმრავლესობა იმამ აბუ-ხანიფას მაზჰაბის მიმ-
დევრები არიან. ეს ოთხი მაზჰაბი მხოლოდ ცალკეული რიტუალები-
ბის შესრულების მცირე დეტალებით განსხვავდებიან ერთიმეო-
რისაგან.

ისლამური საქმეები

ისე როგორც სხვა რელიგიები ისლამიც ვერ გადაურჩა სექტებად დაშლას, რაც ხალიფათში წარმოქმნილი პოლიტიკური წინააღმდეგობებით იყო გაპირობებული. ჯერ კიდევ „ალაპის მოციქულის“ გარდაცვალებისთანავე იწყება იარაღის ძალით დამორჩილებული ცალკეული არაბი ტომების განდგომა და ურჩობა. გარდა ამისა, არაბეთის ნახევარკუნძულის სხვადასხვა რაიონში გამოჩნდნენ ე. წ. ცრუ მოციქულები, რომელთა საქმიანობა სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა თეოკრატიულ სახელმწიფოსა (არაბთა პოლიტიკურ ერთიანობასა) და ისლამს. ყოველივე ეს წარმოადგენდა ხალიფათში იმთავითვე გადაუჭრელი პოლიტიკური წინააღმდეგობების რელიგიურ-მისტიკურ ასახვას. მაგრამ როგორც არაბული იმპერიისათვის, ისე ისლამისათვის უფრო საშიში აღმოჩნდა დაჯგუფებების წარმოქმნა და ღვა; თუ ვინ უნდა ყოფილიყო სახელმწიფოს სათავეში. უკვე ოსმანის ხალიფად არჩევის დღიდან (644-656) მუჰამედის თანამოღვაწენი უმთავრესად გამოთქვამდნენ, აღნიშნავდნენ, რომ მხოლოდ ალის (როგორც მუჰამედის ბიძაშვილს) და მის შვილებს (როგორც მოციქულის შვილიშვილებს) აქვთ უფლება იყვნენ წინასწარმეტყველის მემკვიდრენი. მეორე პოლიტიკურ დაჯგუფებას ქმნის მუჰამედის ქვრივი აიშა. ჯარებში იქმნება არეულობა. იწყება ერთგვარი სამოქალაქო ომი. ოსმანს დასწამეს ლალატი და მოკლეს 656 წ. ხალიფად არჩეულ იქნა ალი, თუმცა არაერთსულოვნად, ყველაზე მეტად მისი არჩევის წინააღმდეგი იყო სირიის მმართველი, ოსმანის ბიძაშვილი, ომეიადების გვარის წარმომადგენელი მუავია, რომელიც მტკიცედ დაუპირ-

რისპირდა ალის. მუჟეიას მიემხრო აიშას ჯგუფიც. ისე რომ, ხა-
ლიფა ალისათვის, მეტად საშიში პოლიტიკური სიტუაცია მყარდე-
ბა. ალის ჯარებსა და მუჟეიას ჯარებს შორის ზღვება შეტაკებები:
უპირატესობა ალის მხარეზე იყო. მაგრამ სირიის მმართველმა ეშ-
მაკობას მიმართა, ჯარისკაცებს უბრძანეს შუბებზე ყურანის ფურ-
ცლები წამოეცათ. ეს იყო მოწოდება, მშვიდობიანი გზით, ალა-
ჰის ნებით, გადაეწყვიტა პოლიტიკურ, დავა. თანამებრძოლებმა
აიძულეს ალი დათანხმებოდა მუჟეიას ასეთ მოწოდებას. ალი და-
თანხმდა, რაჰაც ის დალუპა. საომარი მოქმედების მომხრენი მას
ვანუდგნენ. მისი ერთგულნი, მის დაუძინებელ მტრად იქცევიან,
მათ თავიანთი რიგებიდან აირჩიეს ხალიფა. ალის ამ პოლიტიკურ-
მა ოპოზიციამ ხარიჯიტების სახელწოდება მიიღო (არაბ. ნიშნავს.
ამხედრებას, აჯანყებას). ხოლო ისინი ვინც ალის მომხრენი იყვნენ
წოდებოდნენ შიიტებად (არაბ. „შია“ — „მომხრეები“) სირიის მმარ-
თველმა მუჟეიამაც თავისი თავი ხალიფად გამოაცხადა. ალი სულ
მალე ხარიჯიტებმა მოკლეს (661 წ.), ხოლო ხარიჯიტები ომეიას
ჯარებმა გაანადგურეს. ალის სიკვდილის შემდეგ, ალის ერაყელმა
მომხრეებმა მისი შვილი ჰასანი ხალიფად გამოაცხადეს. მან კი მუ-
ჟეიასაგან დიდი თანხა აიღო და უარი თქვა ხალიფობაზე, მაგრამ,
ალის მომხრეებმა ხალიფობის თანამდებობის ხელში ჩასაგდებად
წააქევეს ალის უმცროსი ვაჟი ჰუსეინი. რომელიც მცირე რაზმით
ქ. მექადან გაემგზავრა, რათა ქ. კუფაში შეხვედროდა თავის მომ-
ხრეებს. მაგრამ ქ. ქერბელესთან მუჟეიას დიდმა ლაწქარმა ისინი
აღყაში მოაქცია. ჰუსეინი და მისი მცირე რაზმი ათი დღის შემდეგ
გაანადგურეს. მაშასადამე, შიიზმი წარმოიშვა, როგორც ხარიჯი-
ტებისა და ომეიადებისადმი დაპირისპირებული პოლიტიკური დაჯ-
გუფება. სწორედ ამიტომ, ა. მასე სამართლიანად მიუთითებს ტერ-
მინების „შიიზმი“ და „სუნიზმი“ ურთიერთდაპირისპირების მცდა-
რობაზე, ასეთ დაპირისპირებას მიეყვებათ იმ დასკვნამდე, რომ
თითქოს შიიტები არ სცნობდნენ წინასწარმეტყველას სუნას, ფაქ-
ტობრივად კი შიიტები ემყარებიან მხოლოდ წინასწარმეტყველის
ოჯახის ავტორიტეტიდან გამომდინარე სუნაზე. სუნიტები კი გარ-
და ამისა, აღიარებენ მუჰამედის თანამოღვაწეთ: გადმოცემებსაც.
სუნიტური და შიიტური გადმოცემების კრებულებში ჰადისების

უმრავლესობა საერთოა. მიუხედავად ამისა, სუნიზმი და შიიზმი ისლამის ორ ძირითად მიმართულებად ითვლება. მათ გარდა ისლამში მთელი რიგი სექტები არსებობს.

სუნიზმი. სუნიზმი ეს ტრადიციული ისლამია. სიტყვა სუნიზმი წარმოდგება სუნადან, რაც, როგორც უკვე გვქონდა აღნიშნული ნიშნავს „წმინდა წეს-ჩვეულებას“. მხედველობაშია ალაჰის მოციქულის, წინასწარმეტყველ მუჰამედის მოქმედებების, პირადი ცხოვრების შეხახებ გადმოცემები. მუჰამედის სიკვდილის შემდეგ სხვადასხვა ცხოვრებისეული საკითხების გადაწყვეტაში, თუ პასუხს ვერ ნახულობდნენ ყურანში, ნიმუშად იყენებდნენ მუჰამედის სუნას, ე. ი. მის პირად ცხოვრებას, მის მოქმედებებსა და გამოთქმებს. სახელწოდება სუნიზმი, ტრადიციულმა ისლამმა შიიზმის წარმოქმნის შემდეგ, მისგან გამოიჯენის მიზნით მიიღო. სუნიზმს, შიიზმისაგან განსხვავებით მთელი რიგი სპეციფიკური თავისებურებანი გააჩნია. სუნიზმი ემყარება ყურანს, მუჰამედის ოჯახის წევრებისა და თანამოღვაწეთა გადმოცემებს (ჰადისებს). სუნიზმში წარმოიშვა ოთხი იურიდიული სკოლა (მაჰაზაბი). სუნიტი მორწმუნეები ამ ოთხი მაჰაზაბიდან ერთ-ერთის მიმდევრებია. ამჟამად მსოფლიოში, მუსულმანთა საერთო რაოდენობიდან სუნიტები მნიშვნელოვნად სჭარბობენ შიიტებს. არაბული ქვეყნების უმეტესობაში, ჩრდილოეთ აფრიკაში, თურქეთში და ა. შ. ძირითადად სუნიტური ისლამია. ჩვენი ქვეყნის მთელ რიგ რეგიონში შემორჩენილია როგორც სუნიზმის, ისე შიიზმის გადმონაშთები.

შიიზმში. შიიზმის წარმოშობის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი. ახლა კი მოკლედ გავეცნობით ისლამის ამ მიმდინარეობის ზოგიერთ სპეციფიკურ თავისებურებას. შიიზმი, როგორც ითქვამს, აიღიალეს მუჰამედის შთამომავლობას. მათთვის, ქეშმარიტია მხოლოდ ის ჰადისები, რომელიც მუჰამედის ოჯახის წევრების მიერაა გადმოცემული. ჰადისების შიიტურ კრებულებში, საკმაო ადგილი ალისა და მისი შვილების ცხოვრების შესახებ გადმოცემებს უკავიათ. ერთ-ერთი შიიტური ჰადისის თანახმად, წინასწარმეტყველმა მუჰამედმა თავისი მრავალრიცხოვანი თანამოღვაწის თანდასწრებით ალი ოფიციალურად სცნო თავის მემკვიდრედ. მოძღვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია იმამების (როგორც

მუსულმანთა საერო და სასულიერო მეთაურის) შესახებ მოძღვრებას. იმაში ღვთაებრივი სულის გამოვლინებაა. ღვთაებრივი სული დაწყებული ადამიდან გადადის ერთი წინასწარმეტყველიდან მეორეზე. იესო ქრისტეს შემდეგ ღვთაებრივი სული ჩასახლდა მუჰამედში. მისი სიკვდილის შემდეგ კი — ალიში. ღვთაებრივი სული ალიდან გადავიდა მის შთამომავლობაზე, ასე გაგრძელდა მეთორმეტე იმამამდე. ეს უქანასკნელი (დაიბადა 872 წ. ბაღდადში) მცირე ასაკშივე ზეცად ამაღლდა. იქ განაგრძობს არსებობას და კაცობრიობას კვლავ მოველინება. შიიტები მას „მახდის“ (მხსნელს) უწოდებენ.

შიიზმში დიდი ადგილი უკავია ალისა და მისი შვილების (ჰასანისა და ჰუსეინის) კულტს. შიიტური ლეგენდის თანახმად ალაჰმა ერთხელ მუჰამედს უთხრა: „შენ თუ არა, არ შევქმნიდი სამყაროს, მაგრამ თუ არა ალი, არ შევქმნიდი შენ“. მეორე ლეგენდის მიხედვით კი, ალაჰს განზრახული ჰქონდა ყურანი გადაეცა ალისათვის, მაგრამ ანგელოზმა ჯაბრაილმა ის შეცდომით მუჰამედს გადასცა.

შიიტები სუნიტებს ბრალს სდებენ იმაში, თითქოს მათ ყურანიდან და ჰადისებიდან ამოიღეს ის ადგილები, სადაც ალის შესახებაა ლაპარაკი. თუ სუნიტები მუჰამედთან ერთად პატივს სცემენ პირველ ოთხ ხალიფას (აბუ ბექრს, ომარს, ოსმანს და ალის), შიიტები — მუჰამედს, ალის და მის მემკვიდრეებს თორმეტი იმამის სახით.

შიიტების საკულტო სისტემაში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უკავია ჰუსეინისა და მისი ოჯახის წევრების ქვრებლასთან (ერაყი) მოწამეობრივი სიკვდილის გლოვით აღნიშვნას, რაც „შახსეი-ეახ-სეის“ რელიგიური დღესასწაულის სახითაა ცნობილი. შიიზმში შემორჩენილია დროებითი ქორწინების ინსტიტუტი. სუნიტებისაგან, განსხვავებით შიიტებისათვის სხვა სარწმუნოების მიმდევრებისადმი განსაკუთრებული შეუწყნარებლობაა დამახასიათებელი.

შიიზმის საკულტო სისტემაში უხვად მოიპოვება (უფრო მეტი, ვიდრე სუნიზმში) წარმართული და ქრისტიანული ელემენტები.

შიიზმის მთავარი წმინდა ადგილებია კუფა, ნეჯეფი, ქერბელა (ერაყში) და მეშედი (ირანში).

შიიზმი, როგორც ისლამური რელიგიური მიმართულება ჩამოყალიბდა ერაყში, შემდეგში კი (VIII საუკუნიდან) ვრცელდება ირანში. ამჟამად შიიზმი ირანის სახელმწიფო რელიგიაა. რელიგიური ფაქტორი განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ისლამური ქვეყნების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. XIV-XVII საუკუნეებში ირანსა და თურქეთს შორის მიმდინარე ომებში მორწმუნე მოსახლეობის თვალში შიიზმსა და სუნიზმს შორის ომი რელიგიურ სახეს იღებდა. რელიგიური ფაქტორი დიდ როლს ასრულებს აგრეთვე ირან-ერაყის ახლანდელ კონფლიქტშიც.

შიიზმის საფუძველზე (მის წიაღში) VIII საუკუნეში წარმოიშვა ისმაილიზმი, XIX საუკუნეში კი ბაბაიზმი და ბეხაიზმი. ისმაილიზმის რელიგიური მოძღვრების ჩამოყალიბებაში გარკვეული როლი შეასრულეს ბერძნულ-ინდურმა რელიგიურ-ფილოსოფიურმა შეხედულებებმა. რაც შეეხება ბაბაიზმსა და ბეხაიზმს, მათი წარმოშობა განაპირობა XIX ს. შუა ხანებში ირანში ბურჟუაზიული წარმოებითი ურთიერთობის ჩასახვამ. ბაბაიზმი და ბეხაიზმი შიიზმის ბურჟუაზიული ნაირსახეობაა. VIII ს-ში ისლამში წარმოიშვა ასკეტური და მისტიკური მიმართულება სუფიზმი. სუფიზმს საფუძველი ჩაეყარა ერაყში. ისლამური ასკეტიზმის ჩასახვა განაპირობეს ომეიადების დინასტიის დროს არაბეთის ხალიფათში შექმნილმა სოციალურმა უკუღმართობებმა, მაღალი სოციალური ფენების სწრაფვამ სიმდიდრისადმი. ასკეტიზმი და მისტიკური იდეები წარმოადგენდა მსგავსი სოციალური ვითარებისადმი პასიურ პროტესტს. მართალია ყურანში ეხედებით ასკეტიზმისადმი მოწოდებას: „თქვენ გინდათ სიკეთე ამა ქვეყნისა, ხოლო ღმერთს ჰნებაეს. საიმქვეყნიო მოგანიჰოსთ“ (8,68). მაგრამ, მუჰამედს მიაწერენ ასკეტიზმის წინააღმდეგ მიმართულ შემდეგ სიტყვებს: „ვინც ხანგრძლივად მარხულობს (სინამდვილეში) ის მარხვას არ ასრულებს“, „ბერი ნამდვილად ღვთისმეტყველი რომ ყოფილიყო, ეცოდინებოდა, რომ ღმრის სურვილის შესრულებას აქვს მეტი ფასი, ვიდრე ღმერთისადმი სამსახურს“¹. მიუხედავად ამისა, ხალიფათში დამ-

¹ Г о л ь д ц и е р И. Лекции об исламе. 1912, с. 132.

კვიდრებულმა სოციალურმა უთანასწორობამ დაბალი სოციალური ფენის სასულიერო წოდებაში მისტიკური იდეები და ასკეტური ტენდენციები წარმოშვა. ამაში დიდი როლი აგრეთვე შეასრულეს ქრისტიანული ასკეტიზმის, ისლამამდელი ირანული წარმართობის, ინდური რელიგიებისა და ნეოპიატონიკური რელიგიურ-ფილოსოფიური იდეების გავლენამ¹. ასკეტები უხეში შალის (სუფ) წამოსასხამს ატარებდნენ, საიდანაც ამ სექტის სახელწოდება წარმოდგა. სუფიები გმობენ სიმდიდრეს. აქებენ სიღარიბეს, რითაც სწრაფად პოვენ გავრცელება და ავტორიტეტი. სუფიზმმა გარკვეული გავლენა მოახდინა პოეზიაზეც. ისლამურ სამყაროში გაჩნდნენ ბუმბერაზი პოეტი-სუფიები, რომელთა ლექსები ხიბლავდნენ მსმენელებს. ქართული ისტორიული წყაროების თანახმად, დავით აღმაშენებლის დროს სუფი პოეტები იყვნენ აგრეთვე თბილისშიც. მეფემ მათ სამეჯლისო ადგილი გამოუყო, თვითონაც ესწრებოდა მათ სამეჯლისო შეკრებებს.

სუფიზმის უმთავრესი იდეაა ადამიანის მიერ საკუთარი სულის სიღრმეში ფარულად არსებული ღვთაებრივი იდეის წვდომა. ღმერთის (ალაჰის) წვდომის, მასთან გათქვეფის მიღწევისათვის აუცილებელია ექსტაზის მდგომარეობა. ასეთი მდგომარეობის წარმოქმნის რამდენიმე გზა და საშუალება არსებობს: განმარტოება, მუდმივი მარხვები და ლოცვა, ყურანის კითხვა და ა. შ.; ხმამაღალი ფიქრი, სარიტუალო ცეკვები და ა. შ. ახალ საუკუნეებში სუფიზმმა ისლამურ ქვეყნებში თავისებური ევოლუცია განიცადა და სხვადასხვა სახელწოდებები მიიღო — დერვიშიზმი, მეველანა, მეველევი, მიურიდიზმი. თითოეული მათგანის დოგმატური არსი ერთი და იგივეა. თუმცა, საკულტო პრაქტიკითა და პოლიტიკური პლატფორმით ისინი ერთმეორისაგან განსხვავდებიან. XIX საუკუნეში დაღესტანში მიურიდიზმმა ეროვნული და სამხედრო-პოლიტიკური მიმართულება მიიღო. წინა პლანზე იქნა წამოწეული წმინდა ომის (გზავათი) იდეები. მიურიდიზმის გადმონაშთები დღემდეა შემორჩენილი საქართველოში მცხოვრებ აზერბაიჯანულ მოსახლეობაში,

¹ Массе А. Ислам. М., Наука, 1982, с. 131.

ხოლო სუფიზში ე. წ. ზიქრიზმის მიმართულებით — პანკისის ხეობის ქისტებში.

როგორც ვხედავთ, ისლამი, ისე როგორც სხვა მსოფლიო რელიგიები მთელ რიგ მიმართულებებად და სექტებად დაიყო. ყოველივე ეს გაპირობებული იყო ცხოვრების სოციალურ სფეროში მომხდარი ცვლილებებით.

თ ა ვ ი IV.

ისლამის დოგმატური და საკულტო მოთხოვნები

§ 1. ისლამის ძირითადი დოგმატური მოთხოვნები

ისლამის წარმოშობისა და განვითარების პროცესში ჩამოყალიბდა მისი დოგმები და რიტუალები. ისლამის დოგმატური მოთხოვნები ყურანში შემდეგნაირადაა ჩამოყალიბებული: „ღვთისნიერი იგია, რომელსაცა სწამს ღმერთი და უკანასკნელი დღე, ანგელოზები და წიგნი, წინასწარმეტყველები...“ (II, 172)¹ შემდეგ: „მორწმუნო! იწამეთ ღმერთი, მისი მოციქული, წიგნი, რომელიც მას მოუვლინა, მის უწინარეს მოვლინებული წერილი. ვისაც არა სწამს ღმერთი, მისი ანგელოზები, მისი წიგნები, მისი მოციქულები და უკანასკნელი დღე, ღრმა შეცთომილებაშია“ (IV, 135). როგორც ვხედავთ, ისლამის დოგმატური მოთხოვნები შემდეგი ელემენტებისაგან შედგება: 1. ერთი ღმერთის — ალაჰის (თაუხიდ) და მუჰამედის მოციქულობის რწმენა; 2. ანგელოზების რწმენა; 3. ყურანის ღვთაებრივ გამოცხადებად მიღება (რწმენა); 4. „უკანასკნელი დღისა“ და მკვდრეთით აღდგომის რწმენა; 5. ბედისწერის რწმენა (ეს დოგმა წითელი ზოლივით გასდევს მთელ ყურანს და ფაქტიურად გამომდინარეობს ღმერთის ერთადერთობისა და მის მიერ ყველაფრის წინასწარ განსაზღვრის ატრიბუტიდან) „წინასწარ დანიშნული საზღვარი მის ხელთ არი...“ (VI, 2).

ისლამის ბირველი და უმთავრესი დოგმაა ერთი ღმერთის ალა-

¹ აქ და მომდევნო გვერდებზეც. რომელი ციფრით ხაზგეხებულია ყურანის თავი, ხოლო არაბულით — მუხლი.

პის რწმენა, რომელიც გამოითქმის ფორმულით „ლა-ილ-ალაჰი, ილ-ალაჰი“ (არ არის სხვა ღმერთი გარდა ალაჰისა).

ყურანში ნათქვამია, რომ „ღმერთი არს ერთი ღმერთი: არა არს სხვა ღმერთი თვინიერ მისა, ცხოველისა, უცვალებელისა. ვერც თვლემსა. ვერც ძილი გასჰრის იმაზედ. რაც კი რამ არის ცათა შინა და ქვეყანაზე. ყველაფერი მას ეკუთვნის. ვის შეუძლია შეუამავლობა მის წინაშე მის ნებადაურთველად? მან უწყის, რაცაა მათ წინაშე და რაცაა მათ უკან და კაცნიც მიიღებენ მისი სიბრძნისაგან მხოლოდ მას, რაც ჰსწადდა ესწავლებინა მათთვის. მისი ტახტი ცასა და ქვეყანას გაჰსწვდება და არც უჭირს მათი დაცვა. იგია ყოველად მაღალი, დიდებული“ (II, 256). ყურანში ჩამოთვლილია ალაჰის მრავალი ატრიბუტი: გამჰრიახი, გამამდიდრებელი, გამცინებელი, ამტირებელი, განუზომელი, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მფლობელი, ბრძენი, დამბადებელი, დამსახველი, არც შობს და არც შობილა, მეცნიერი, მომთმენი, მკოდნე, მწყალობელი, მეფე, მაცხოვარი, მცველი, მომაცდინებელი, მომხვეჭინებელი, საშინელი, სულგრძელი, ჭეშმარიტი, ყოვლად ძლიერი, ყველაფრის საზღვარი, ცხოველი, უცვლელი, შურისმგებელი, შემბრალებელი, წმინდა, სარწმუნო, შემოქმედი და ა. შ. (L III, 45—54; L IX, 22—24).

ისლამის რელიგიის უმთავრესი და უპირველესი მოთხოვნაა ღმერთის ერთადერთობის რწმენა, მკაცრი მონოთეიზმის მოთხოვნა. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან მისი უმთავრესი ამოცანა იყო სწორედ კერპთაყვანისმცემლობისა და პოლითეიზმის დაძლევა. მიუხედავად ამისა, ისლამმა ვერ მოახერხა ალაჰის გაწმენდა წარმართული ღმერთებისათვის დამახასიათებელი ატრიბუტებისაგან. ალაჰის ყველა ატრიბუტი ასე თუ ისე მიეწერებოდა აგრეთვე არაბთა წარმართულ ღმერთებსაც. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ აქ ღმერთი უწილავია, ალაჰი მხოლოდ „გამოცხადებით“ (XL II, 50) უკავშირდება ადამიანს, წარმართული ღმერთები კი კონკრეტული, ხილული სახით არსებობენ. მაგრამ როგორც ალაჰისათვის მიწერილ ატრიბუტები გვიჩვენებენ, ისინი დამახასიათებელია კონკრეტულისათვის და არა აბსტრაქტულისათვის. ამდენად, აბსტრაქტული ალაჰის რწმენის მოთხოვნის პრიხციპი ისლამში თითქმის დარღვეულია.

ყურანი სასტიკად ილაშქრებს ქრისტიანული სამების, იესო ქრისტეს „ღვთაებრიობისა“ და მარიამის ღვთისმშობლად მიჩნევის წინააღმდეგ. ამ საკითხს ყურანში საკმაოდ ადგილი ეთმობა (III, 31—43; IV, 154—157; XIX, 5—50; XXI, 17—26; XXXIII, 93; XLIII, 57—60; 81—82; LVII, 27; LXI, 6, 13—14). „ამბობენ: ღმერთს ძე ჰყავსო. მისმა ღიღებამან არა. იგი კმარობს თავის თავსა“ (X, 69). ყურანის მიხედვით მარიამი დააფუხმძიმა არასულისწმინდამ, არამედ მამაკაცმა (XIX, 17—22). ნათქვამია, რომ იესო ქრისტე მხოლოდ ღმერთის მსახურია, რომელიც მაგალითად იქნა ღმერთის მიერ არჩეული.

ისლამის რელიგიაში ერთის ღმერთის რწმენის მოთხოვნა მტკიცედაა დაკავშირებული კერპთაყვანისმცემლობის წინააღმდეგ ბრძოლასთან. ასეთი პოზიცია წითელი ზოლივით გასდევს მთელ ყურანს (II, 221; IX, 5, 6, 11, 12, 14; XXXIII, 73; XXXV, 38; XXXVI 30—32, 74—76; XXXVII, 73—75; XXXIX, 17, 19, 39; 46, 65 და ა. შ.). ყურანი ისლამის მიმდევრებისაგან მკაცრად მოითხოვს ერთი ღმერთის — ალაჰის რწმენას და სხვა ღმერთებისადმი, კერპებისადმი, ბუნების მოვლენებისადმი თაყვანისცემაზე უარის თქმას. ყურანის თანახმად ამ ღმერთებს არავითარი დახმარების გაწევა არ შეუძლიათ, ისინი ვერც რასმე ქმნიან და ვერცა სპობენ, პირიქით, ისინი სხვის მიერ არიან შექმნილნი (XXV, 3—4. „განა უნდა თაყვან ჰსცენ ღვთის თანაბრად იმ არსთა, რომელნიც ვერ უშოვიან მათ ვერაერთარ საზრდოს ცისას, ვერცა ქვეყნისას, და რომელთაც არაფერი შეუძლიათ“? (XVI, 75). ყურანის თანახმად „ღმერთი თვითონ მოწმეა მის, რომ სხვა ღმერთი არ არის თვინიერ მისა; გულისხმიერებითა და სიმართლით მომადლებული ანგელოზნი და კაცნი განიმეორებენ: სხვა ღმერთი არ არს თვინიერ მისა, ძლიერი-სა, მეცნიერისა“ (III, 16). მაგრამ, წარმართებსაც შეუძლიათ თქვან, რომ მათი კერპებია მოწმე ერთი ღმერთის არარსებობისა. ყურანის თანახმად, ალაჰი ადამიანს აპატიებს ყოველგვარ ცოდვას, მაგრამ სხვა ღმერთების დაამხანაგებლს არავის არ აპატიებს (IV, 51).

როგორც ქვემოთაც ვნახავთ, ისლამმა მაინც ვერ უზრუნველყო დაეცვა მკაცრი მონოთეიზმი. იუდაიზმმა, ქრისტიანობამ და წარმართობამ ამ მხრივაც მოახდინეს მასზე გავლენა. ყურანში ლაჰ-

რაკია ღმერთის ტაძარზე — „ქააბაზე“, რომელიც მანამდეც წარმართული ღმერთების ტაძრად ითვლებოდა. თუ ისლამის ალაპი ისეთივე კონკრეტულია, როგორც წარმართობაში, მაშინ ის ვერ ამალგებულა წარმართობაზე, და თუ აბსტრაქტულია და აბსოლუტური, მაშინ „ღმერთის სახლი“ მისთვის ზედმეტია. გარდა ამისა. თვით ეს სახლი „წმინდა“ ადგილადაა ჩათვლილი ისლამშიც და მას თაყვანს სცემენ ისევე, როგორც ისლამის რელიგიის წარმოშობამდე მას თაყვანს სცემდნენ არაბები. უფრო მეტიც. ისლამმა ის ყიბლად (ლოცვის მიმართულებად) აირჩია. ყურანი მოითხოვს, რომ ლოცვის დროს მორწმუნეები სახით მექისაკენ, ღმერთის სახლისაკენ იდგნენ. ასეთი მოთხოვნა არაბულ წარმართობაში არ არსებობდა. გამოდის, რომ ქააბას კულტმა ისლამში უფრო მეტი მნიშვნელობა შეიძინა (II, 144—145, 192, 193; XXII, 30; V, 98; VI, 92).

ისლამში კერპთაყვანისმცემლობის მრავალი ნიშნის შემორჩენაზე მეტყველებს ისიც, რომ ყურანი მორწმუნეებისაგან მოითხოვს თაყვანი სცენ აგრეთვე ქააბასთან ახლოს მყოფ ბორცვებს, რომლებსაც ისლამის წარმოშობამდეც პატივს სცემდნენ არაბი წარმართები.

გარდა ამისა, ისლამში გაღმერთებულია თვით ყურანი, მუჰამედი, მეჩეთი, მინარეთი, ე. წ. „წმინდანები“ და მათი საფლავები, „მნათობები“ (ზოგიერთი მორწმუნე მუსულმანი ახლაც მზეს და მთვარეს ფიციულობს ხოლმე და არა ალაჰს) და ა. შ. ყურანში წერია: „გფიცავ მზეს და მზის ბრწყინვალეებასა, მთვარეს, ოდეს მას მისდევს ახლო, დღეს, ოდეს გვანახებებს მას მართლად მისის ბრწყინვალეებითა, ღამეს, ოდეს მას დაბურავს, ცასა და იმასაც, რომელსაც ის აუგია“ (XCI, 1—5). მიუხედავად ამისა, ყურანი სასტიკი სასჯელითა და ცეცხლით ემუქრება იმათ, ვინც არ იწამებს ერთ ღმერთს, ვინც კერპთაყვანისმცემლობის დონეზე დარჩება.

ისლამის რელიგიის პირველი დოგმა, როგორც ითქვა, შედგება ორი ნაწილისაგან. პირველი მხარე მოითხოვს ღმერთის (ალაჰის) ერთადერთობის რწმენას, მეორე ნახევარი კი მუჰამედის ალაჰის მოციქულად აღიარებასა და რწმენას. ყურანში სასტიკი მოთხოვნაა, რომ დაემორჩილონ ალაჰსა და მის მოციქულს. მოცი-

ქულისადმი დაუმორჩილებლობა ალაპისადმი დაუმორჩილებლობა-
დაა ჩათვლილი და სასტიკი მუქარაა გამოთქმული იმათდამი. ვინც
მუჰამედის მოციქულობას ეკვის ქვეშ დააყენებს. „ვინც წინასწარ-
მეტყველს ემორჩილება, ღმერთს ემორჩილება“ (IV, 82). „ვისაც
არა ჰსწამს ღმერთი და მისი მოციქულები, ვისაცა ჰსურს ღმერ-
თი მისი მოციქულებისაგან განაცალკეოს. ვინც იტყვის ერთი მწამს,
ხოლო მეორენი არა მწამანო (ცდილობს, საშუალო საზღვარი აირ-
ჩიოს), მართლა ურჯულოა იგი. ურჯულოთათვის გამჟღავნებული
გვაქვს საზიზღარი სასჯელი: ვისაცა ჰსწამს ღმერთი. და მისი მო-
ციქულები და განსხვავებას მათ შორის არცერთისათვის არა
ჰსდებს. თავისი სასყიდელი მიიღოს. ღმერთი სულგრძელი და
მოწყალეა“ (IV, 149—151).

ყურანში ის აზრია გატარებული, რომ მუჰამედი აგრძელებს
იმავე საქმეს რა საქმესაც — მანამდელი მოციქულები. აქვე არის
მოთხოვნა, რომ მუჰამედს არ მიაწერონ სასწაულების ჩადენის
უნარი. მუჰამედი, ყურანის თანახმად, ისეთივე მოციქულია, რო-
გორც იყვნენ ნოე, აბრაჰი, მოსე, იესო ქრისტე. ამასთან ყურანი
სასტიკად „ლაშქრებს მუჰამედის გაღმერთების წინააღმდეგ. ნათქვა-
მია, რომ მუჰამედი ისეთივე ადამიანია, როგორც ყველა სხვანი.
რომ მას არავითარი სასწაულების ჩადენა არ შეუძლია. ის სხვე-
რისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ ღმერთმა აირჩია თავისი
საიდუმლოების ხალხისათვის გამოსაცხადებლად. „ასე მოგივლინეთ
თქვენშივე აყვანილი მოციქული, რომელმაც ჩვენი მოძღვრება წა-
გვიკითხოსთ, რომელმაც წმინდა გყოსთ და წიგნი და სიბრძნე გას-
წავლოთ, რომელმაც გაუწყოსთ, რაც არ იცოდით“. (II, 146).
მსგავსი სურები და აიათები ბევრია ყურანში (II, 102; XXXVII, 65; XXXIV, 27; XLI, 5; XXXIII, 40. XXXIII, 44—46. III, 181; VI, 33, VI, 11 და ა. შ. იმისათვის, რომ არაბებს ეწამათ მუჰამედის მოციქულობა (ალაპისაგან მოვლინებულობა), ყურანში დიდი ად-
გილი ეთმობა ამბავს სხვა ხალხებისათვის (უფრო) ადრე ასეთივე წინასწარმეტყველის მოვლინებისა და იმ ხალხის დასჯის შესახებ, რომლებმაც არ იწამეს ღმერთის მიერ მათთან მივლინებულთა მო-
ციქულობა. ბევრგანაა ლაპარაკი თუ როგორ გაწყვიტა ისინი ღმერ-
თმა წინასწარმეტყველთა მატყუარად ჩათვლისათვის, „უთხარი მათ,

ქვეყანა მოიარბეთ და იხილეთ, თუ რა აღსასრული კქონდათ მათ, რომელნიც ჩვენს მოციქულებს მატყუარებად მსთვლიდნენ“ (VI, II).

როგორც ვხედავთ, ყურანი ერთ მხრივ სასტიკად ილაშქრებს მუჰამედის როგორც გაღმერთების, ისე მისი მთლად ჩვეულებრივ ადამიანად ჩათვლის წინააღმდეგ. ყურანის თანახმად, ის არაა ღმერთი, მაგრამ მოციქულია, რითაც მალა დგას სხვა ადამიანებზე. მართალია, მუჰამედს თავისი თვალთ არ უნახავს ალაჰი, მაგრამ ყურანის თქმით მან რაღაც წამებში იმოგზაურა მექადან იერუსალიმის ტაძარში (სასწაულებრივად) და ეს მიჩნეულია მუჰამედის მოციქულობის ნიშნად (XXVI, 1). ყურანი მორწმუნეებისაგან მოითხოვს, რომ მეგობრად იყოლიონ მხოლოდ მუჰამედი (XXXIII, 6), მაგრამ გარკვეული დისტანცია დაიკავონ მასთან მიმართებაში. უბრალოდ ნუ ახსენებენ მის სახელს, არამედ ლოცვით (XXXIII, 56), არ ელაპარაკონ ხმაოდ და ა. შ. მუჰამედს უპირატესობა ენიჭება სამხედრო ნადავლის წილის მიღებასა და სასურველი ქალის ცოლად შერთვის უფლებით. მას ნებართვა ეძლევა შეირთოს ნებისმიერი ქალი, ქალწული თუ ქმარგაცლილი, ნათესავი თუ უცხო, მუსულმანი თუ სხვა რელიგიის მიმდევარი და ა. შ. ამასთან უსაზღვრო რაოდენობით (XXXIII, 51—52). უფრო მეტიც, „მოციქულმა“ თავისი შვილობილის ზეიდის ცოლიც შეირთო. ამ ფაქტმა ასახვა პოვა ყურანშიც (XXXIII, 31—38). რაც შეეხება სამხედრო ნადავლს, ყურანში ნათქვამია, რომ ის ეკუთვნის ალაჰსა და მის მოციქულს (VIII, 1). ალაჰი მორწმუნეებისაგან „მოითხოვს“ სიტყვისადმი ერთგულებას ალაჰის წინაშე შიშით, ხოლო მუჰამედს უფლება ეძლევა გასტეხოს სიტყვა მორწმუნეთა წინაშე (LXVI, 2).

ისლამის შემდეგი დოგმატური მოთხოვნაა ანგელოზების არსებობის რწმენა. ანგელოზები ალაჰის ნების უშუალო განმახორციელებლებს წარმოადგენენ. ისლამში ანგელოზების მთელი იერარქიაა მოცემული, რომელთაგან თითოეულს საკუთარი ფუნქცია აკისრია. ყველაზე მაღალი რანგის ანგელოზებად ითვლებიან: ჯაბრაილი, რომელმაც ღვთაებრივი „გამოცხადება“ გადასცა წინასწარმეტყველს, მიქაელი — სამყაროს მეთვალყურეა, ისრაფილი — სამყაროს დასასრულის მაუწყებელი და აზრაილი — სიკვდილის

აქტის განმასხორციელებელი: გარდა ამისა, არიან ანგელოზები, რომლებიც ადამიანთა კარგი თუ ცუდი საქმეების ჩაწერას ასდენენ; ყურანის მიხედვით არიან აგრეთვე ანგელოზები, რომლებიც მკვდრის პირველად, წინასწარ დაკითხვას აწარმოებენ და ა: შ. ყურანი წყევლის მათ ვინც არ დაიჯერებს (არ იწამებს) ანგელოზების არსებობას. „ვინც უფლის, მის ანგელოზთა, მის მოვლინებულთა, გაბრიელისა და მიქაელის მტერია, ღმერთი დაემტეროს მას, ვინაიდან ღმერთს ურჯულოები სძულს“ (II, 92). ანგელოზები ღმერთს ჰყავს ზეცის ყარაულებად, უფრო სწორად კი თავის დამცველებად. ანგელოზების საშუალებით თვალყურს ადევნებს ადამიანთა ერთიმეორესა და ღმერთთან დამოკიდებულებას. ღმერთმა: „უწყის, რაც ფარულია და რაც ცხადია. დიდებულ, ყოვლად უზენაესია; იმისათვის სულ ერთია: ვინც სიტყვას დამალავს და ვინც ხმამალა ლალად ჰყოფს, ვინც ღამეში იფარება და ვინც სინათლეში ჩნდება. ყოველს ადამიანს ჰყვანან ანგელოზნი, რომელნიც ერთმანეთს განუწყვეტლად ჰმოადგილეობენ, მის წინ, მას უკან ხლებულნი; უფლის ბრძანებით ჰმეთვალყურეობენ მას. ღმერთმა არ შეჰსცვალოს რაც კაცთათვის მიუნიჭებია, ვიდრე თვითონ პირველთ არ შეჰსცვალონ თავიანთი საუფლებელი კარგი ავად. როცა მათი დასჯა ჰნებავს, ვერაფერი დაუშლის“ (XIII, 10—12). ერთ ადგილას კი ნათქვამია, რომ ჯოჯოხეთის ცეცხლის ყარაულებად ცხრამეტი ანგელოზი ჰყავს, რომ ცეცხლ (ჯოჯოხეთ) მისჯილნი ვერ გამოვიდნენ (XXXIV 30, 31). ანგელოზი ჯაბრაილი (გაბრიელი) კი ყურანში გაგებულია, როგორც შუამავალი მუჰამედისა და ალაჰს შორის. ალაჰმა სწორედ ჯაბრაილის საშუალებით გადასცა მუჰამედს ყურანი ნაწილებად. „ნუ იყბედებ, მუჰამმად, გამოცხადების განმეორებას; ერთობ თავის შემაჭირებელი შიშისა გამო; რაც გამოგეცხადა; არ გამოგეპაროს. ჩვენი საქმეა ნაწილების შეკრება და წაკითხვა, როგორც შეშვენის. ოდეს წიგნს გიკითხავთ გაბრიელ ანგელოზის ბავითა, ჩვენთად ერთად კითხვას. შეუდქ“ (LXV, 16—18).

ანგელოზებთან ერთად ბევრგან ფიგურირებს ჯინები, იბლისი, ეშმაკი, სატანა. თუ კრით განსხვავდებიან ისინი ერთიმეორისაგან, ყურანში გარკვევით არაა ნათქვამი. ჩვეულებრივ რელიგიურ (ცრუ-

რწმენით) სიტყვათა ხმარებაში კი ეს ტერმინები თითქმის მსგავსი შინაარსობრივი მნიშვნელობით იხმარება (L I, 56; L V, 14; X V I I, 63—68, X V, 27—43; X V I, 101). ისინიც, ისე როგორც ანგელოზები, ფაქტიურად ალაპის სამსახურში დგანან. ალაპს ეხმარებიან ადამიანთა გამოცდაში — თუ რამდენად ერთგულნი არიან ისინი თავიანთი მეუფისა. სწორედ აქაა დიდი წინააღმდეგობა. ერთი მხრივ ნათქვამია, რომ ალაპი ყოვლისმცოდნეა და ის იხედება ადამიანის გულში, იცის თუ რას ფიქრობენ ისინი; ასეთ შემთხვევაში მას კარვად უნდა სცოდნოდა თითოეული ადამიანის სულის სიღრმეში არსებული ღმერთისადმი დამოკიდებულების დონე და ხარისხი. ღმერთს. კი როგორც ვხედავთ, იბლისი დასჭირდა ამის გასაგებად. გარდა ამისა, ყურანის მიხედვით, ალაპის ბრძანებაზე იბლისი არ განერთხა ადამიანის წინაშე. აქ აშკარაა, რომ ალაპის ძალა არ გავრცელდა იბლისზე. უფრო სწორად კი ალაპი უძლური აღმოჩნდა სატანას (იბლისის) წინაშე.

ანგელოზებს შორის ფუნქციების ასეთი განაწილება სხვა არაა ფერია, თუ არა ის, რომ აქ ასახვა პოვა პოლითეიზმიდან მონოთეიზმზე გადასვლის პროცესმა.

ისლამის დოგმატიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ყურანის ღვთაებრიობის რწმენის მოთხოვნას, რის შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი. „ეს წიგნი არავეს მოგონილია სხვისი, — წერს ყურანი, — თვინიერ ღვთისა“ (10,38).

ისევე როგორც სხვა რელიგიები, ისლამიც თავის დოგმატიკაში განსაკუთრებულ ადგილს უთმობს საიქიოში მკედრებით საყოველთაო აღდგომისა და ღვთაებრივი სამსჯავროს წინაშე წარდგომის რწმენის მოთხოვნას. ისლამის თანახმად ყველა სულდგმული სიკვდილის შემდეგ მკედრებით აღდგება და წარდგება ღვთაებრივი სამსჯავროს წინაშე, სადაც მოხდება ადამიანთა ბედის საბოლოო გადაწყვეტა, მისი სამოთხეში თუ ჭოჯოხეთში მოხვედრა; ყურანის თანახმად საიქიო მარადიულია, სააქაო კი დროებითი. „სიყვარული სიამოვნებისა, როგორც ქალებისა, ბავშვებისა, ოქრო-ვერცხლის საუნჯისა, ნიშანდასმულის ცხენებისა, ჭოგებისა, სოფლებისა, ეს ყველაფერი კარგი მსჩანს კაცთათვის, მაგრამ კი დროებითი სიტკბოებაა ამა წუთისოფლისა. ხოლო უმშვენიერესი

თავისდათავად წინაშე ლეთისაა“ (III, 12). ყურანში „ალაჰი ამბობს“, რომ ეს ცხოვრება ხომალდივითაა მის მიერ შექმნილ კაცთა სატარებლად. თუ უნდა ზღვაში ჩალუპავს, თუ ინება გადაარჩენს მათ. ეს იმიტომ. რომ წუთიერი სოფელით დროებით. დაატკბოს ადამიანები (XXXVI, 41—44). ყურანში არაერთგანაა ნათქვამი, რომ უკეთესი ცხოვრება მხოლოდ საიქიოშია, მაგრამ, თუ როდის დადგება დრო სამოთხეში მოხვედრისა, მარადიული ცხოვრების დაწყებისა, ამის შესახებ მხოლოდ „ალაჰმა იცის“, ყურანის მიხედვით ძალა ალაჰის ხელთაა და თუ ინება ხვალვე დაიწყება ამ ქვეყნის დანგრევა. ყურანში ასეა აღწერილი სამყაროს დასასრულის მოახლოებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები: ცა გაიპოება, ვარსკვლავები მიმოიფანტებიან, სამარენი აღმა-დაღმა იქნებიან და ა. შ. „ოდეს პირველად ბუკასა ჰკრან, ოდეს დედამიწა და მთები ჰაერში ატაცებულ-იქმნეს და ერთიცა და მეორეც მარტოოდენ დაღეწვით დაიღეწოს. იმ დღეს მოსახდომი მოხდეს. ზეცა იმ დღეს გასკდეს და ნაჭრებად ჩამოიყაროს, ხოლო ანგელოზებმა მის კიდეებზე (ზეცის კიდეებზე) თავი შეიმადგონ: იმ დღეს რეა ანგელოზი შენი უფლის ტახტის მატარებელ იქნეს“ (LXIX, 13—17). ყურანი სასტაკად ემუქრება იმათ, ვისაც არა სწამს საყოველთაო სიკვდილი და მკვდრეთით აღდგომა. მკვდრეთით აღდგომის შემდეგ, ყურანის თქმით, ყველანი წარდგებიან ალაჰის წინაშე, რომელიც იმათ, ვინც სააქაოში მას ემსახურებოდა, ერთგული იყო მისი — სამოთხეში შეყრის, დანარჩენებს კი ჯოჯოხეთში XXXIX, 34—40). ყურანში სამოთხე ნათელ, ლამაზ ფერებშია დახატული: იქ იქნება წალკოტი, ყველაფერი ექნებათ მორწმუნეებს, სულ ალტაცებაში იქნებიან თავიანთ ცოლებთან ერთად, ექნებათ ხილი, ყოველგვარი სასმელი.

ყურანი ლამაზ ქალიშვილებს ჰპირდება საიქიოში იმ მამაკაცებს, რომლებიც სააქაოში ერთგულნი იქნებიან მუჰამედისა და ალაჰისა, ისლამის სარწმუნოებისა. „ყოვლის მწიკვლისაგან გაღლილი ქალები ჰპოონ იქ და იქვე საუკუნოდ დაემკვიდრონ“ (II, 23): მათ ახლო ქალები იქმნენ, მორცხვად გამომხედველი და ხნით მათი ტოლები“ (XXXVIII, 52). „ვინც რიგ-რიგად დაწყობილ სარეცლებზე წამოწოლილ ...იყვნენ, დიდრონი შავთვალა ქალიშვი-

ლები დავრთეთ მათ" (I, II, 20). „მათ თავს დატრიალდნენ ახალგაზრდა მსახურნი, ნიჟარაში ჩასმულის მარგალიტის მსგავსნი“ (I, II, 24). „იქ ახალგაზრდა ქალწულნი იქმნენ თვალად მორცხენი, რომელთაც კაცი არასოდეს მიჰყარებია, არცა ჯინი“ (LV, 56), „იქ იქმნენ კარგი, ლამაზი ქალები“ (LV, 70) „დიდ შავთვალეზიანი, კარვებში დაცული ქალწული ქალები“ (LV, 72). „იქვე დიდშავთვალა მზეთუნახავები ეყოლოთ, ზრუნვით მოვლილ მარგალიტთა მსგავსი მზეთუნახავები“ (LVI, 22). „სამოთხის მზეთუნახავი გაჩენილი გვეყვანან განსაკუთრებულის შემოქმედებით“, „მათი ქალწულობა დაცული გვაქვს“, „თავიანთ მეუღლეთა საყვარელნი და ხნით მათი ტოლნი“ (LVI, 34—36). „გულშეკრდიანი და ხნით მათი ტოლი ქალწულები“ (LX XVII, 33), „ვინც ირწმუნონ და კეთილი ჰქმნან, წყლის ნაკადულით მორწყულ წალკოტებში. შევიყვანოთ, საუეუნოდ დაემკვიდრონ იქა ყოვლის მწიკელისაგან გაცლილი ქალები და საამო საგრილი ჰპონ იქა“ (IV, 60).

არაბეთში ამ დროისათვის მრავალცოლიანობა იყო. გარდა ამისა ქალი ყიდვა-გაყიდვის საგანს წარმოადგენდა. ასეთ ვითარებაში იყვნენ ბევრნი, რომელთაც ან სიღარიბის გამო არ შეეძლო ცოლის შერთვა, ანდა ქალების ნაკლებობის გამო. მორწმუნეთა ეს მოთხოვნილება, ყურანმა სამოთხის ფანტაზიით დააკმაყოფილა. გარდა ამისა თვით სამოთხისა და ჯოჯოხეთის ისლამურ გაგებაში ასახვა პოვა როგორც არაბთა ცხოვრების, ისე არაბეთის კლიმატის თავისებურებამ.

ისლამის შემდეგი დოგმატური მოთხოვნაა ბედისწერის რწმენა. იმის რწმენის მოთხოვნა, რომ ადამიანთა ბედს, მათს წარმატებებს თუ წარუმატებლობას საქმიანობაში, ავადმყოფობასა თუ ჯანმრთელობას, სიცოცხლის ხანგრძლივობას ალაჰის წინასწარდადგენილება განსაზღვრავს. „რასაც შერებია, ყველაფერი წიგნშია ჩანიშნული, ყოველი საქმე, პატარა და დიდი, ყველაფერი იქაა ჩაწერილი“ (LIV, 52, 53). ყურანის თანახმად ღმერთი ყველაფერს ხედავს, ყველაფერს ის განსაზღვრავს. ადამიანს რაც კი გადახდება, ყველაფერი ღმერთის ნებართვითაა. ყველაფერის წინასწარი განმსაზღვრელის ატრიბუტი ერთ-ერთი მთავარი ატრიბუტთაგანია, რომელიც ალაჰს მიეწერება. ძნელი არ არის იმის დანახვა, რომ

ალაპის ერთადერთობის, მუჰამედის წინასწარმეტყველად აღიარების (რწმენის), ანგელოზების არსებობის, საიქიოს და საიქიოში აღდგომის, ბედისწერის რწმენის მოთხოვნებში კონცენტრირებულია ისლამის სოციალური ფუნქცია. აქ ყველაფერი ადამიანის გარშემო ტრიალებს და მის შემოქმედებაზეა გაანგარიშებული.

§ 2. ისლამის წეს-ჩვეულებარივი სისტემა

ისლამის ხუთი საყრდენიდან (ერთი ღმერთის რწმენა, ლოცვა, მარხვა, მოწყალება, ქ. მექაში პაჯის განხორციელება) ოთხი წეს-ჩვეულებრივ სფეროს მიეკუთვნება. თუ ამის მიხედვით ვიმსჯელებთ, უნდა დავასკვნათ რომ ისლამის წეს-ჩვეულებრივი სისტემა შედარებით მარტივია. ამ მხრივ ქრისტიანობა რთულია, გარდა ამისა, მისი საკულტო კალენდრის თითოეული დღე რაიმე საეკლესიო თარიღთანაა დაკავშირებული და დღესასწაულად ითვლება. ასეთი რამ ისლამში არაა, სამაგიეროდ, ისლამის საკულტო სისტემამ სრულიად სხვა მიმართულებით ნახა განვითარება და გართულება. ჯერ-ერთი თითოეული წეს-ჩვეულების შესრულება ცალკე „სისტემადაა“ ქცეული, მეორეც, ისლამი არ ცნობს სასულიერო და საერო ცხოვრების ურთიერთგათიშვას, რითაც, მან ადამიანთა ყოფის რიტუალიზაცია მოახდინა.

ერთ-ერთი უმთავრესი საკულტო მოთხოვნაა ლოცვა (ნამაზი). ლოცვას ისლამში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. მისი შესრულება ნამდვილი რელიგიურობის გამომხატველადაა მიჩნეული. ამიტომაც იყო, რომ არაბებიცა და თურქებიც დაპყრობილ ხალხებში ისლამის გავრცელებისას მათგან პირველ რიგში შაჰადას (ერთი ღმერთის იდეის) წარმოთქმასა და ლოცვას (ნამაზს) მოითხოვდნენ¹. ყურანის ბევრ ადგილას ვხვდებით ლოცვის აუცილებლობის მოთხოვნას. „ნამდვილად აღასრულეთ ლოცვა და ღვთისაც გეშინოდესთ“ (6,71). „ლოცვა ჰყავს დღის ორთავე კიდესა და — ღამის შემოსვლისასაც“ (11, 116). სუნიტი მუსულმანები ლოცვას დღეში ხუთჯერ, ხოლო შიიტები — სამჯერ ასრულებ-

¹ ლოცვის პროცესის შესახებ იხილეთ: Массэ А. Ислам. М., Наука, 1982, с. 94-95.

ბენ. ისლამში არსებობს შემდეგი სახის ლოცვები: ინდივიდუალური ლოცვები, პარასკევის კოლექტიური ნამაზი, მარხვის თვეში საღამოს ჯგუფური ლოცვები, მიცვალებულის დაკრძალვასთან დაკავშირებული ლოცვა (ჯანაზე ნამაზი), საზოგადოებრივი ხიფათის თავიდან აცილების მიზნით ლოცვები. ყოველი ლოცვის წინ მორწმუნე ვალდებულია რიტუალურად განიწმინდოს, ხელ-ფეხი მუხლებამდე და თავი დაიბანოს (5,8). წყლის არარსებობის შემთხვევაში შარიათი ურჩევს ქვიშით გაისუფთაონ ხელ-ფეხი. ლოცვა, ისლამის სასულიერო წოდების, მეჩეთის, გაბატონებული ფენების ხელში მასების სოციალური დაბეჩაეების იარაღს წარმოადგენდა. პარასკევის ლოცვებს წინ უსწრებს ქადაგებები. ქადაგებათა საშუალებით მორწმუნე ადამიანებს სოციალური ჩაგვრის მოთმინებით ატანას ჩააგონებდნენ, სამაგიეროდ მათ საიქიოში სამოთხეს ჰპირდებოდნენ.

ისლამის საკულტო მოთხოვნებში ერთ-ერთი მთავარი ადგილი უკავია მარხვას. ისლამში ოცდაათდღიანი მარხვაა. მუსულმანური მთვარის კალენდრის რამდანის თვე მარხვის თვედაა მიღებული. ისლამური მოძღვრების თანახმად, ალაჰმა მუჰამედს ყურანი ამ თვეში გამოუცხადა. ამის სამახსოვროდ, მუსულმანი მორწმუნეები ვალდებულია ამ ერთი თვის მანძილზე დილიდან საღამომდე იმარხულონ. სინამდვილეში კი, ისლამური მარხვა, მანამდე არაბულ წარმართობაში არსებული მარხვის წესის გაგრძელებაა. ისლამში მან ახალი შინაარსი შეიძინა. მარხვა ყველა რელიგიაშია და მის წარმოშობას გარკვეული სოციალური და გნოსეოლოგიური ფესვები გააჩნია. ისლამური კანონები, თერთმეტი წლის ასაკს ზემოთ ყველასაგან მოითხოვს მარხვას. მარხვისაგან თავისუფლდებიან ღრმად მოხუცები, ავადმყოფები და მეძუძური ქალები, შორეული მგზავრები. ამ უკანასკნელებმა სხვა დროს უნდა აანაზღაურონ გაცდენილი მარხვის დღეები. ფანატიკოსი მორწმუნეები გარდა ამ რამდანის თვისა, მარხვას იცავენ კიდევ ორი თვის მანძილზე, ადგილი აქვს შეპირებით მარხვებს. მარხვა მთავრდება დღესასწაულით (რამაზან ბაირამი). ამ დღეს კარგ კერძებს ამზადებენ. ერთმანეთს ესტუმრებიან. დილით სასაფლაოზე გადიან და იქ ასრულებენ ბაირამ-ნამაზს, ლებავენ კვერცხებს და ა. შ. მარხვი-

სა და მისი დამთავრების დღესასწაულის ტრადიცია დღემდეა შემორჩენილი მორწმუნე მუსულმანების რელიგიურ ცხოვრებაში. ისლამური მარხვა მეტად ბაენეა მორწმუნეთა ჯანმრთელობისათვის: რადგან, ოცდაათი დღის განმავლობაში დილიდან საღამომდე ყოველგვარი საკვებისაგან უარის თქმას მოითხოვს. ლოცვასთან ერთად, მარხვა მორწმუნე ადამიანებზე ისლამური იდეოლოგიური ზემოქმედების საუკეთესო საშუალებაა.

ისლამის შემდეგი საკულტო მოთხოვნაა მოწყალება. ამ მოთხოვნას ყურანში საკმაოდ ფართო ადგილი უკავია (2, 211, 217, 218, 255, 266—270; 4, 42; 30, 37—38; 63, 10 და ა. შ.). მოწყალებას სხვა რელიგიებშიც აქვს ადგილი, მაგრამ ისლამში ის სარიტუალო მოთხოვნის დონეზეა. მოწყალება დასაწყისში „მორწმუნეთა თემის“ მიერ, ღარიბებისა და ობლებისათვის დასახმარებლად იქნა დაწესებული. შემდეგში, ისლამურ სახელმწიფოებში მოწყალებამ (ზაქათი) სახელმწიფო გადასახადის სახე მიიღო. მოწყალების ფორმაა აგრეთვე სადაკა. სადაკა შეიძლება იყოს ინდივიდუალური და კოლექტიური. სადაკას გადახდა ხდება აღთქმით ან მის გარეშე. ისლამის დამცველები მოწყალების შესახებ ისლამურ მოთხოვნაში გაკრძელებულთათვის სოციალური დახმარების საუკეთესო ფორმას ხედავენ. მოწყალების საკულტო მოთხოვნა თანამედროვე ისლამური სოციალური კონცეფციების ცენტრში დგას.

ისლამის შემდეგი საკულტო მოთხოვნაა ქ. მექაში „ალაჰის სახლში“ (ტაძარი ქააბა) სალოცავად ჩასვლა. როგორც ითქვა, ეს ტაძარი ისლამამდეც წმინდად ითვლებოდა, წელიწადში ერთხელ არაბული ტომების წარმომადგენლები ჩადიოდნენ ამ ტაძარში მოთავსებული ღვთაებათა თაყვანსაცემად. ეს ტრადიცია, სახე-შეცვლილი, ისლამიზებული ფორმით იქნა შემონახული. ისლამი ყველა მორწმუნისაგან მოითხოვს, წელიწადში ერთხელ ჩავიდეს ქ. მექაში და შეასრულოს ტაძარ ქააბასთან დაკავშირებული რიტუალები, იქ მსხვერპლი შეწიროს ალაჰს. ვინც ქ. მექაში სალოცავად ჩადის პაჯის წოდებას იღებს. ისლამური კანონების თანახმად, პაჯის განსახორციელებლად ქ. მექაში უნდა ჩავიდეს ის, ვისაც მატერიალური მდგომარეობა საამისო საშუალებას აძლევს. ბიუჯეტად ამისა, ყველაზე უღარიბესნიც კი, დიდი ვალე-

ბისა და გაქირვების ფასად ჩადიოდნენ ამ წმ. ქალაქში. ფანტიკოსი მორწმუნეები აღუთქვამდნენ ალაქს, რომ ისინი ფეხით ჩავიდოდნენ ქ. მექაში. ისინი მთელ წელიწადს უნდებოდნენ იქ ჩასვლას. ქ. მექაში ჩასვლა დიდ სიძნელეებთან და მატერიალურ სახსრებთან იყო დაკავშირებული. ბევრი მათგანი გზაში ეპიდემიების ან ძარცვის მსხვერპლი ხდებოდა. მუსულმან მორწმუნეთა დიდი მასა კი ქ. მექაში ჩასვლის მაგიერად ადგილზე კლავდა მსხვერპლს (ყურბანი). ყურბან-ბაირამი ესაა სწორედ ქ. მექაში სალოცავად წასვლის შემცველნი დღესასწაული. იგი მარხვის დღესასწაულიდან სამოცდამეათე დღეს აღინიშნება. ამ დღეს ყველა ოჯახი კლავს მსხვერპლს. მსხვერპლშეწირვის გადმონაშთი დღემდეა შემორჩენილი მორწმუნე მუსულმანების რელიგიურ ცხოვრებაში.

გარდა ამ ოთხი საკულტო რიტუალისა შიიტი მუსულმანები აღნიშნავენ ხალიფა ალის შვილის ჰუსეინისა და მისი ოჯახის წევრების მოწამებრივ სიკედილს. როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული ჰუსეინი მცირე რაზმით ქ. ქერბელასთან სირიის მმართველის დიდმა ლაშქარმა ალყაში აიყვანა. ათი დღის შემდეგ ისინი დახოცეს. ამ პოლიტიკურმა ინციდენტმა რელიგიური სამოსელი შეიძინა. ჰუსეინის ტრაგიკულ დაღუპვას შიიტები რელიგიურ-სამგლოვიარო რიტუალით („შახსეი-ვახსეი“) აღნიშნავენ. ათი დღის განმავლობაში იკრიბებიან სალამოს „სამაჰრამო“ რიტუალებზე, სადაც მოლა ხმამაღლა კითხულობს ჰუსეინის სიკედილის შესახებ პოემას. ჰუსეინისადმი თანაგრძნობის ნიშნად ადგილი აქვს თვით-გვემას. მეთერთმეტე დღეს კი იმართება საერთო რელიგიური დღესასწაული.

ისლამში ჩამოყალიბდა მთელი რიგი სხვა საკულტო რიტუალებიც — სუნათი (წინდაცვეთა), მეველუდი, ზიჰრი, ყურანის კითხვა, მიცვალებულის რიტუალური დაკრძალვა და ა. შ.

ყველა აღნიშნული წეს-ჩვეულებანი მორწმუნე მუსულმანების გარშემო ქმნიან მუდმივ რელიგიურ სიტუაციას. არ აძლევს საშუალებას შენელდეს მისი რელიგიური გრძნობები და წარმოდგენები.

ისლამური რელიგიური მსოფლმხედველობა

§ 1. ისლამური წარმოდგენები სამყაროზე

ისლამის ფილოსოფიის საკითხებს ამ ბოლო დროს სერიოზული ყურადღება ეთმობა მეცნიერულ გამოკვლევებში, რაც იმიტომ გაპირობებული. რომ აზიისა და აფრიკის მთელ რიგ ქვეყნებში ისლამი სახელმწიფო რელიგიას წარმოადგენს, ხოლო მისი ფილოსოფია — მათ ოფიციალურ იდეოლოგიას. გარდა ამისა, ისლამის რელიგიაში მსოფლმხედველობრივი საკითხების „გადაწყვეტის“ მეცნიერულ ანალიზს და მისი უსაფუძვლობის, სიყალბის, მითიურობის, არქაულ-პრიმიტიული ხასიათის ჩვენებას დიდი და სერიოზული მნიშვნელობა აქვს. თუნდაც იმიტომ, რომ დღევანდელი ისლამის მიმდევარი მორწმუნეების მსოფლმხედველობა ვერ სცილდება ამ რელიგიის მსოფლმხედველობას, სამყაროსა და ადამიანის ყურანისეულ გაგებას. ამასთან, მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ რელიგიურ ცნობიერებას ხიბლავს და იზიდავს ის, რაც „სასწაულებრივია“, ის, რაც საღი გონებისათვის მიუღებელია. ეს იმიტომ, რომ რელიგია — ჩვენი ცნობიერების ის სფეროა, რომელშიც სამყაროს ყველა საიდუმლოებაა გადაწყვეტილი, აღმოჩენილია აზრის ყველა წინააღმდეგობა, ყუჩდება გრძნობის ყველა ტკივილი¹. მორწმუნე ადამიანის ფსიქიკის ასეთ კანონზომიერებას კარგად იყენებდა და ახლაც იყენებს ისლამის სასულიერო წოდება, თუმცა იგი თვითონაც არ გამოიჩინებ დიდი ცოდნით. მოხეტიალე მოღვაწეები და ისლამის ფანატიკოსი მორწმუნეები რიგით

¹ Гегель, Г. В. Ф. Р. Философия. религии, в двух томах, т. I, М., 1976, с. 205.

მორწმუნეებს სისტემატურად (რელიგიურ რიტუალებზე შეკრებ-
ბასა) აესაუბრებიან სინამდვილის ამჟამოთუ იმ, მოვლენის, თვით
ადამიანის ისლამური გაგების შესახებ, რაც სერიოზულ სიძნელეს
ქმნის ასეთი ადამიანების კომუნიკური აღზრდის გზაზე. მსგავს
კატორეზში, ისლამის მსოფლმხედველობის მეცნიერულ ანალიზსა
და მისი წარმოსადგენი სამდვილო ძირების ჩვენებას მადეტერმინი-
რებელ მნიშვნელობა აქვს მეცნიერულ-აღივსტური პრობაგანდის
თეორიისა და პრაქტიკისათვის.

სწორ შემთხვევაში მკვლევართა დიდი ნაწილი ისლამის ფი-
ლოსოფიურ პრინციპებზე მსჯელობისას, ყურადღებას ამახვილებს
სუფიზმსა და ისმაილიზმზე, მუტაზილიზმსა და აშარიზმზე. ჩვენი
აზრით ისლამის გადმონაშთების წინააღმდეგ ბრძოლის ამოცანები
მოითხოვენ ყურადღების ცენტრში იქნეს დაყენებული სამყაროს,
ადამიანისა და შემეცნების (კოდნის) ისლამური გაგება.

მატერიალისტური ფილოსოფიის თანახმად (რომელიც ემყა-
რება ბუნებათმეცნიერების მონაცემებსა და საზოგადოებრივ პრაქ-
ტიკას) სამყარო მარაღიულია, ის უსასრულოა დროსა და სივრცე-
ში. ისლამის მიხედვით კი სამყაროს აქვს საზღვარი, რომლის გა-
დაღება დაშვებულია ალაჰის ნებართვით. „მაგრამ იქ კი ვერ
გახვიდეთ თუ არ ნამდვილი ძლიერების მეოხებით“. ასეთი ძლიე-
რების მონიჭება კი ალაჰის ხელთაა. ღმერთი (ალაჰი) არსებობს
სამყაროს გარეთ, დროისა და სივრცის გარეშე და იქედან განა-
გებს მას. ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ „...დროსა და სივრცის გარე-
შე მყოფნი არსებანი, რომელნიც ხუცობამ შექმნა და რომელნიც
კაცობრიობის უმეცარი და დაბეჩაფებული მასის წარმოსახვაში
არსებობენ, ავადმყოფური ფანტაზიაა, ფილოსოფიური იდეალიზ-
მის ფანდებია, უვარგისი საზოგადოებრივი წყობილების უვარგისო
პროდუქტებია“¹. ყურანში არაა ნათქვამი რა იგულისხმება სამყა-
როს ამ საზღვარში. დედამიწა თავისი გარსით, ჩვენი გალაქტიკა
თუ მთლიანად მატერიალური სამყარო. ყურანში ალაჰი ადამია-
ნებს „ეუბნება“: „კაცთა და ჯინთა კრებულო, თუ კაცთა და ქვეყ-
ნის საზღვარ გაღმა გასვლა შეგიძლია, ჰყავ აბა“. ყურანის თა-

¹ ვ. ი. ლენინი, მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი, თბზ., ტ. 14,
გვ. 229.

ნახმად ღმერთი სამყაროსაგან დაშორებულია დიდი მანძილით, „რომლისაც სივრცე ორმოცდაათი ათასი წელია“, მაგრამ ანგელოზები და სულები მასთან ერთ დღეში ადიან (LXX, 4). სამყაროს ისლამური გაგება არ სცილდება მის პრიმიტიულ-რელიგიურ წარმოდგენებს, რომელიც ჯერ კიდევ პირველყოფილ საზოგადოებაში წარმოიშვა. კ. ე. ციოლკოვსკიმ, კორესპონდენტის შეკითხვაზე, თუ რა ესმოდა მას ღმერთის რწმენის ქვეშ, უპასუხა, რომ „ადამიანმა შექმნა ღმერთის შესახებ წარმოდგენა, რათა მისი საშუალებით აეხსნა ის, რისი ახსნაც ჯერ კიდევ არ შეუძლია გონებას...“¹ სამყაროს ისლამური გაგება მისი წარმოშობის დროისათვის აკმაყოფილებდა იმდროინდელი ადამიანების ინტელექტუალურ მოთხოვნილებას, მაგრამ საინტერესოა, რას იტყოდა ყურანის ამ ადგილის ჩამწერი, რომ მოსწრებოდა კოსმოსის კვლევის თანამედროვე ეტაპს, სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის, მეცნიერული აღმოჩენების თანამედროვე დონეს. ადამიანმა ალაჰის დახმარების გარეშე შეძლო მთვარეზე ასვლა. ხოლო რადიო-სიგნალებს დღეს ადამიანები გზავნიან უფრო შორეულ პლანეტებსა და გალაქტიკებზე. შესაძლებელია ყურანში ასახვა პოვეს ციურ მნათობთა დედამიწიდან დაშორებულობის შესახებ უძველესმა არაბულმა წარმოდგენებმა და რადგან ციური მნათობები გაღმერთებული იყო ისლამის წარმოშობამდე ზოგიერთ არაბულ ტომში, წარმოდგენამ ზოგიერთი მნათობის დედამიწიდან დაშორების შესახებ, ყურანში ალაჰის დედამიწიდან დაშორების სახე მიიღო.

ყოველივე ამის ანალიზი და გააზრება გვიჩვენებს თუ რაოდენ პრიმიტიულია სამყაროსა და ღმერთის შესახებ წარმოდგენები ისლამში. მაშასადამე, ყურანის თანახმად მატერიალური სამყარო არაფრისაგან შექმნა ალაჰმა. იყო დრო, როდესაც არაფერი არ არსებობდა, შემდეგ კი ალაჰმა ისურვა შეექმნა ყველაფერი. „აქებდეთ ალაჰსა, რომელმაც ცანი და ქვეყანა დაჰბადა, რომელმაც ბნელი და ნათელი დააწესა“ (VI, 1). ყურანის ასეთი შეხედულება ნაკლებად განსხვავდება ძველი აღთქმისაგან, რომლის პირველგვერდებზეცაა ლაჰარაჰი ღმერთის მიერ სამყაროს ექვს დღეში

¹ Естествоиспытатели и атеизм, М., 1973, с. 264.

შექმნის შესახებ. ეს იდეა ბიბლიიდან უცვლელადაა გადმოღებული ყურანში. „თქვენი უფალი ის ღმერთია, რომელმაც ცანი და ქვეყანა ექვს დღეში გააჩინა და სიმტკიცით დაბრძანდა ტახტზე“ (VII, 52). „ცანი და ქვეყანა — გააჩინა ექვსი დღის განმავლობაში“ (XI, 9). მაგრამ სამყაროს ღვთიური შექმნის ასეთი იდეა ყურანში მხოლოდ ბიბლიის გავლენის შედეგი არაა, აქაა შესული უძველესი არაბული (სემიტური) შეხედულებები სამყაროსა და მის მოვლენებზე, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ზეპირად. თვით ბიბლიამაც გავლენა განიცადა ძველი არაბული შეხედულებებისაგან სამყაროზე. ამის შესახებ ფ. ენგელსი წერდა: „რომ ებრაელთა ეგრეთწოდებული საღმრთო წერილი სხვა არას წარმოადგენს, თუ არა ძველ არაბთა რელიგიური და სატომგვარეულო ტრადიციების ჩანაწერებს, რომლებსაც სახეცელა აქვს მიღებული იმის გამო, რომ ებრაელები ადრე განცალკევდნენ თავიანთ ტომობრივ ნათესავთა, მაგრამ მომთაბარედ დარჩენილ მეზობელთაგან“¹. როგორც ვხედავთ, არ ყოფილა ყურანი მართალი, როდესაც მასში შესულ მასალას კაცობრიობისათვის მანამდე უცნობად თვლის და აცხადებს, რომ თითქოს ის პირველად გამოეცხადა მუჰამედს. მაგრამ თვით ძველ ალტექმაშიც ის აზრია გატარებული, თითქოს ეს ყველაფერი მოსეს გამოეცხადა. არქეოლოგიურმა გათხრებმა შუამდინარეთში, სპარსეთში, ეგვიპტესა და სხვა ადგილებში დაასაბუთეს, რომ ძველ ალტექმაში შესული ბევრი მითი სამყაროსა, ღმერთისა და ადამიანის შესახებ, გაცილებით უძველესია, ვიდრე ძველი ალტექმა.

სამყაროს წარმოშობის, უფრო სწორად კი ღმერთის მიერ მისი შექმნის ყურანისეული წარმოდგენები, როგორც ითქვა, ნაკლებად განსხვავდება უძველესი რელიგიური წარმოდგენებისაგან. რომელთა საფუძველზე შემდგომში წარმოიშვა სამყაროს შესახებ იდეალისტური წარმოდგენები. „მაშასადამე, მთელი ფილოსოფიის უდიდეს საკითხს: რა დამოკიდებულებას აზროვნებასა და მყოფობას შორის, სულსა და ბუნებას შორის, ისევე როგორც ყველა რე-

¹ ფ. ენგელსი — მარქსი, ლახლოებო 24 მაისი 1853 წ. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული წერილები, სახელგამო, 1949, გვ. 72.

ლიგის, ფესვები ველური ადამიანის შეზღუდულ და უმეცარ წარმოდგენებში აქვს¹, წერდა ფ. ენგელსი.

ჯერ კიდევ ძველი დროის მატერიალისტები; გაცილებით აღ-
რე, ვიდრე ყურანი წარმოიშობოდა, პერაკლიტე, დემოკრიტე, ეპი-
კურე და სხვები თვლიდნენ, რომ მატერიალური სამყარო მარა-
დიულია, რომ ის არაა არავის მიერ შექმნილი. რომ მატერიალუ-
რი სამყაროს მოვლენების ცვალებადობა მასში მოქმედი კანონზო-
მიერების შესაბამისად მიმდინარეობს და არა „ზებუნებრივი ძა-
ლების“ მოქმედებისა და სურვილების მიხედვით. სამყაროსა და
მისი მოვლენების შესახებ მსგავსი წარმოდგენების სისწორე და-
ადასტურეს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების შემდგომმა აღ-
მოჩენებმა. მეცნიერულმა გამოკვლევებმა ცხადყვეს, რომ თვით
ადამიანი და მისი აზროვნება, მისი წარმოდგენები სამყაროზე და
ლმერთზე ძალზე გვიანდელი წარმოშობისაა. ადამიანის აზროვნე-
ბა მატერიის ხანგრძლივი განვითარების პროდუქტია². სწორედ
ადამიანის ფსიქიკამ, მისმა პრიმიტიულმა ფანტაზიამ შექმნა წარ-
მოდგენები სულებზე და ღმერთებზე და ამით ახსნეს სამყაროს
არსის რთული საკითხი, რაც მათი გონებისათვის ჯერ კიდევ გაუ-
გებარი იყო.

ყურანის თანახმად „ღმერთმა აღმართა ცანი ხილულ სვეტთა
თვინიერ და ტახტზე დაბრძანდა (XIII, 2). „შვიდი. ცა დასხა მან,
ერთი მეორეზედ მდებარე“ (LXVII, 3), სხვა ადგილას კი ნათქვა-
მია, რომ ალაჰმა შექმნა შვიდი ცა და მეშვიდეზე თვითონ დაბრძან-
და“. ყურანი თვლის, რომ „ღმერთს უპყრია ცანი და ქვეყანა,
რომ არ ჩამოწვენ; რომ ჩამოწვენ, თვინიერ მისი სხვა ვინა
შესძლებს მათ შემაგრებას?“ (XXXV, 39). ცა იმით უკავია ალაჰს,
რომ ვარსკვლავებითაა მიჭედილი, დედამიწა კი უკავია მთებს. მთე-
ბი, რომ არ ყოფილიყო, ყურანის თანახმად, დედამიწა დაინგრეო-
და, „მაგრამ, მაგალითად, რელიგიის მოძღვრებას დედამიწის წარ-

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1964, გვ. 451.

² ფ. ენგელსი, შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გარდაქმნის საქმე-
ში. — ბუნების დიალექტიკა, თბ., 1954, გვ. 173-178.

სკულისა და ქვეყნიერების შექმნის შესახებ არაეტიოპრი ობიექტუ-
რული რეალობა არ შეესაბამება. ყურანში ალაჰის სახელით პირველ
პირში ლაპარაკობს, რომ „ჩვენი დადგენილია დღე, როგორათა
საშუალება ცხოვრებისა. ჩვენი აშენებულია თქვენ თათა ზემო
შეიდი ცა, მტკიცე. ჩვენი ჩამოკიდებულია იქ მანათობელი ლამა-
რი. ჩვენ ჩამოგვყავს ღრუბლებიდან წყალი უხვად“ (LX XVII, 11—14).
ყურანის თანახმად ღმერთმა „დღედამიწა განართხა“, ზედ
მთები და მდინარეები მოათავსა, წყვილ-წყვილი დააწესა ყველ-
სი, რაც იბადება, ღამეს უბრძანებს დღის დაბურვას“ (XIII, 3).
აქედან ცხადი ხდება, რომ ყურანის მიხედვით დღედამიწა ბრტყე-
ლია, მთები და მდინარეები ასეთი სახით შექმნა ღმერთმა, მნა-
თობები ცაზეა ჩამოკიდული და ზ. შ. ყურანის ასეთ შეხედულე-
ბას დღესაც, ეზიარებს მორწმუნე ადამიანების საკმაო ნაწილი,
გაგრამ დღეისათვის აღარაა საიდუმლოებით მოცული ის, რომ
მთების წარმოშობა მოხდა სრულიად ბუნებრივი გზით. დადგენი-
ლია, რომ მთები ვულკანური ან ზღვიური წარმოშობისა არიან.
ამას ისიც ადასტურებს, რომ მთების ქანებში შეგვიძლია ვნახოთ
ზღვის სხვადასხვებ ორგანიზმის გაქვავებული ჩონჩხები.

ყურანის მიხედვით ღმერთი „დღეს აღამებს და ღამეს ათენებს,
სიცოცხლე გამოჰყავს სიკვდილთ, ხოლო სიკვდილი სიცოცხლი-
საგან“ (II, 26): „ცათა და ქვეყნის გაჩენაში, ღამეთა და დღეთა
გერობით მომდევნობაში უეჭველად სასწაულია გონება მიმადლე-
ბულ კაცთათვის“ (III, 187). ღმერთმა „ღამე მოსასვენებლად და-
აწესა და მზე და მთვარე დროების აღსაჩივრებად, ასეთთა გა-
დაწყვეტილება ბრძენისა, მეცნიერისა“ (VI, 96; XI, 5); „ვარსკვლა-
ვები (ზეცას) დასხა თქვენთვის, რათა ბნელში ხმელეთს და ზღვა-
ზე წარმართებულ ყოფილიყავით“ (VI, 97). ყურანში იგივე შეც-
დომად ასახული, რასაც კაცობრიობა უშვებდა დაღამება-გათენე-
ბის გაგებაში. მიიჩნდათ, რომ მზე ამოდის და ჩადის კოპერნი-
კის აღმოჩენამ ცხადყო; რომ მზე „ცო არ ბრუნავდა დღედამიწის
გარშემო, არამედ დღედამიწა — საკუთარი ღერძის გარშემო მანამ-

დუ კი ადამიანებისათვის ნამდვილად სასწაული ზუნდა ყოფილა. ათ თუ როგორ იბადებოდა დღე და ღამე. პრიმიტიულმა, შეზღუდულმა შეხედულებებმა დაღამებისა და გათენების შესახებ ასახეა კოვეს ყურანშიც, ის ალაჰის „სასწაულად“ იქნა გამოცხადებული ადამიანთა დასაშინებლად.

ყურანის უკვე აღნიშნული აიათების მიხედვით ღმერთს სი-
ცოცხლე სიკვდილიდან გამოჰყავს. სიციცხლე საბოლოო ჯამში (ხანგრძლივი ევოლუციის საფუძველზე) წარმოიშობა, მაგრამ ყუ-
რანში ეს ობიექტური კანონზომიერება უარყოფილია და ყოველ-
გვარი წარმოშობისა და ქმნადობის საფუძვლად ღვთაებრივი ნე-
ბაა გამოცხადებული.

როგორც ვხედავთ, ყოფიერებისა და ცნობიერების, მატერია-
ლურისა და სულიერის ურთიერთობის საკითხი ისლამში იდეა-
ლისტურადაა გადაწყვეტილი. ისლამის მიხედვით ღმერთი (ალაჰი)
პირველადია, ქვეყნიერება, მატერიალური სინამდვილე მისი შექ-
მნილია. „ფილოსოფია, რომელიც გვასწავლის, თვით ფიზიკური
ბუნება წარმოებულია, — წმინდა წყლის ხეცობის ფილოსო-
ფია“¹.

ალაჰი, მიუხედავად იმისა, რომ ყურანის მიხედვით ქვეყნის
განმსაზღვრელია, დიალექტიკის კანონის თანახმად თვითონ ხდე-
ბა განსაზღვრული. რატომ „შექმნა“ სამყარო? ადამიანი? სამყა-
როს, ადამიანის გარეშე ღმერთი არ არსებობს. ცხოველებს ღმერ-
თის რწმენა არა აქვთ. მხოლოდ ადამიანია რელიგიური. ღმერთი
მხოლოდ ადამიანთან, ადამიანის ცნობიერებაში, მის წარმოსახვა-
ში ღმერთობს. ღმერთს (ალაჰს) ადამიანის წარმოსახვის, მისი ფან-
ტაზიის გარეშე სხვა არსებობა არ გააჩნია. მისი ღვთაებრიობა მხო-
ლოდ ადამიანთა საშუალებითაა. მაშასადამე, ღმერთი კი არ ყოფი-
ლა განმსაზღვრელი ქვეყნიერებისა და ადამიანების, არამედ პი-
რიქით, ის თვითონაა განსაზღვრული ადამიანის ფსიქიკით. ჯერ
კიდევ ძველი ბერძენი მოაზროვნე ქსენოფანე კოლოფონელი ამ-
ბობდა, რომ ღმერთმა კი არ შექმნა ადამიანი, არამედ ადამიანებმა
შექმნეს ის საკუთარი სახისა და მსგავსების შესაბამისად.

¹ ვ. ი. ლენინი, თსზ., ტ. 14, გვ. 287.

ისლამის მსოფლმხედველობის დაძლევის საქმეში დიდი როლი უნდა შეასრულოს საბუნებისმეტყველო ცოდნის პოპულარიზაციამ. აქ მთავარია თანამედროვე ბუნებისმეტყველების მიღწევები დედამიწის აგებულების, კოსმოსის შესახებ პოპულარულ ფორმაში განემარტოს მორწმუნეებს. სამწუხაროდ, სამყაროს აგებულების შესახებ, დედამიწის, აგრეთვე მზის, მთვარისა და სხვა პლანეტების შესახებ გამოკვლევები მოსახლეობის მორწმუნე ნაწილისათვის, აგრეთვე სოფლის მოსახლეობისათვის (მათი იმ ნაწილისათვის, რომელთაც დაბალი განათლება აქვთ) მიუწვდომელია. ასეთი გამოკვლევების ამსახველი წიგნები მისი პოპულარული ფორმით ან არ არსებობს, ანდა თუ არსებობს, ისიც მცირე რაოდენობით, რაც არ დადის მორწმუნე მასებამდე. ასეთ თემებზე ნაკლებად იკითხება ლექციებიც. უსაფუძვლოდ თვლიან, რომ რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლა შეიძლება მხოლოდ მისი არსის ამხსნელი ლექციების წაკითხვით. ვ. ი. ლენინი კი არაერთგზის მიუთითებდა საბუნებისმეტყველო ცოდნის პრობაგანდის აუცილებლობაზე, რელიგიური და იდეალისტური მსოფლმხედველობის დასაძლევად.

§ 2. ადამიანის არსის ურანისეული გაგება

ისლამის დოგმატური მოთხოვნებიდან ლოგიკურად გამომდინარეობს სამყაროსა და საზოგადოებაში ადამიანის ადგილის ყურანისეული გაგების არსი. თავის მხრივ ადამიანის მსგავს გაგებაზე მისი ცხოვრების მიზნისა და საზრისის ყურანისეულ გარკვევაზეა დაშენებული ისლამის როგორც ორთოდოქსალური სოციალური მოძღვრება, ისე მისი თანამედროვე სოციალური დოქტრინები.

როგორღაა გაგებული ისლამის რელიგიაში ადამიანი? ადამიანის პრობლემა დგას თითქმის ყველა ფილოსოფიურ თუ თეოლოგიურ მოძღვრებაში, ყველა რელიგიაში, მათ შორის ისლამშიც. ამასთან, ყველა ფილოსოფოსი, თეოლოგი ფიქრობს, რომ მხოლოდ ის იძლევა ადამიანის არსის სწორ გაგებას. ადამიანის ისლამურ გაგებას საფუძვლად უდევს ყურანი, ყურანის მიხედვით ადამიანი მიმართებაშია სამყაროსთან, სხვა ადამიანებთან, ალაჰთან. ამასთან,

სამყაროსა და სხვა ადამიანებთან მიმართებაში ვაგებულება, როგორც მხოლოდ საშუალება ანდა მომოსაღება ღმერთთან ურთიერთობისათვის, ღმერთის გულის მოგვებისათვის. სამყაროცა და ადამიანიც ღმერთის მიერაა შექმნილი, სპიტომ. წინა კლანსე სწორედ ღმერთი უნდა იღვეს. ყურანის მიხედვით ღმერთთან ურთიერთობა (მომართება) სულერ (სულ ღმერთზე ფიქრით) და პრაქტიკულ-რიტუალური პლანში მიმდინარეობს და სწორედ ეს განსაზღვრავს ადამიანის ცხოვრების საზრისს. ყურანში ალაჰის სახელით ნათქვამია, რომ „კაცნი და ჯინნი მხოლოდ მიტომ გაქანნენ, რომ ჩემოფრის თაყვანი ეცათ“ (1, 56). მაგრამ ალაჰი შეტდა ვერაუდში. ჯინმა (იბლისმა) კატეგორიული უარს თქვა. შეესრულებინა მისი ბრძანება. თუ ყურანის მიხედვით ალაჰმა ადამიანი მხოლოდ მიტომ შექმნა, რომ თაყვანი ეცა მისთვის, გასაგებია უნდა იყოს, რომ ისლამის მოძღვრებებში ადამიანის მთელი ამქვეყნიური დანიშნულება ალაჰისადმი ხაშმსახურშია, მისი გულის მოგებაშია. „... ყველა რელიგია ცენტრალურ პარსებად აფელის ღმერთს, ხოლო აღმოსავლეთში მორჩენის მისი მფინების განხორციელებებს. საშუალებად. მაგრამ ეს მხოლოდ მოჩვენებითია. როგორც, ფიქრებაში წერდა, „აბსოლუტური არსება, ადამიანის ღმერთი, მისი საკუთარი არსებაა“. თუ პირველყოფილ რელიგიებში ადამიანმა ბუნების ძალები გააღმერთა, შემდეგში თანდათანობით წდება ადამიანთა გაღმერთებაზე. გადასვლა, გარდა ამისა, ყველა რელიგიის დოგმატურ-რიტუალური სისტემა, მისი მსოფლმხედველობა, გაანგარიშებულია ადამიანთა ფსიქიკაზე უკეთესი შემოქმედების მოსახდენად. ყოველივე აქედან ნათელი ხდება, რომ რელიგიის ცენტრში სწორედ ადამიანია, ადამიანთვითონ ქმნის რელიგიას; მაგრამ ქმნის მას არა ცნობიერად. შემდეგში კი თეოლოგიური სისტემები სრულად შეგნებულად შეიქმნება. ამას ცალკეულ სასულიერო პირებზე თეოლოგები, საყვებზე რაც შეგნება რიგითი მორწმუნეთა მასას; მათი რელიგიური ფსიქოლოგია, მათი რელიგიური განწყობილება, რელიგიური მსოფლგაგება წინანდებურად (მხედველობაში) გვყავს ნამდვილი მორწმუნეები) ისტორიული ხანათი

საა. სწორედ ამით აიხსნება ის, რომ „ადამიანი ღმერთის წინაშე უარყოფს თავის ცოდნას, თავის აზროვნებას. რათა ღმერთში დაადგინოს თავისი ცოდნა, თავისი აზროვნება. ადამიანი ხელს იღებს თავის მტროვნებაზე, მაგრამ ამის ნაცვლად, მისთვის ღმერთი არის ყოვლად ძლიერი, ყოვლის შემძლებელი, განუსაზღვრელი არსება. პიროვნული არსებაა! მორწმუნე ადამიანი ცდილობს თავისი ინტელექტუალური და ესთეტიკური მოთხოვნილება დაიკმაყოფილოს რელიგიაში, ხოლო მორალური მოთხოვნილება — „ღმერთთან“ და მორწმუნე ადამიანებთან ურთიერთობაში, მორწმუნე ადამიანი ყოველთვის თავის თავს ცოდვილად, დამნაშავედ თვლის ღმერთის წინაშე. ცოდვიანობის, პირვანდელი ცოდვის პრობლემა ისლამში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია. შეიძლება ითქვას, რომ აქ პირვანდელი ცოდვის ანუ ცოდვიანობის ბიბლიური მითია გავეორებული. დღესაც მუსულმანი მორწმუნეები ასეთი განცდით არიან. ისლამის მოძღვრების თანახმად ალაჰმა პირველი ადამიანები (ადამი და ევა) სამოთხეში მოათავსა. მაგრამ მათ დაარღვიეს სამოთხეში მათი მოთავსების პირობა, რისთვისაც ალაჰმა ისინი გამოაძევა სამოთხიდან (VII, 18—26). ისლამში ეს პრობლემა სერიოზული პრობლემაა და მის ანალიზს მიეყვებათ მთელ რიგ სხვა პრობლემებთან, რომელთა ანალიზი სცილდება პოპულარული ათეისტური წიგნის მასშტაბებს. ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ ამ საკითხზე დიდი წინააღმდეგობაა ყურანში. ყურანის მიხედვით ალაჰმა იმითმ შექმნა ადამიანი, რომ მისთვის ეცა თავყვანი. ყურანისავე მიხედვით პირველი ადამიანები უფიცობით შემოსაზღვრა ღმერთმა. ასეთ შემთხვევაში „სამოთხის ადამიანები“ არც კი ყოფილან საკუთარი ადამიანები. მათ არ გააჩნდათ აზროვნების (ცოდნის) და განცდის უნარი. ამის გარეშე კი ადამიანი არაა ადამიანი. აქ ყურანში სერიოზული წინააღმდეგობაა. თუ ალაჰმა ადამიანები იმისათვის შექმნა, რომ მისთვის ეცათ თავყვანი, მისი შიში და სიყვარული პქონოდნა, ცოდნისა და განცდის უნარს მოკლებულ „სამოთხის ადამიანს“ როგორ უნდა ეცა თავყვანი ღმერთისათვის? სწორედ ამაშია ყურანის შინაგანი წინააღმდეგობა ადამიანის არსის გაგებაში.

ცოდნელობა მდგომარეობს იმაში, რომ ადამიანისათვის არც სიკეთე არსებობს და არც ბოროტება. ესაა ცხოველური მდგომარეობა, სადაც არაა ცნობიერება, სადაც ადამიანს არ გააჩნია სიკეთისა და ბოროტების ცოდნა, სადაც, ის რაც ადამიანს სურს ან არ მიეკუთვნება არც ერთს და არც მეორეს. ვინაიდან, არ იცის რაა ბოროტება, ადამიანმა არ იცის აგრეთვე სიკეთე¹. ასეთ მდგომარეობაში მყოფ არსებას კი არ მიეწერება. ცოდვიანობა თუ სიკეთისქმედება, ერთიცა და მეორეც წარმოუდგენელია შეგნებულობის, ცნობიერების მომენტის გარეშე. პირვანდელი ცოდვაში ჩავარდნის ჰეგელისებურ გაგებასთან ახლოსაა ნ. ბერდიაევის შეხედულებები ამ საკითხში², რაც ეწინააღმდეგება ამ საკითხის როგორც ქრისტიანულ, ისე ისლამურ გაგებას.

რატომ დაარღვია პირველმა ადამიანმა ღმერთის ანდერძი? ჰეგელის თანახმად „ასეთია ადამიანის თავისუფლების მარადიული ისტორია — ის გამოდის არათანამონაწილეობის მდგომარეობიდან, რომელშიც ის იმყოფებოდა თავისი სიცოცხლის პირველ წლებში და აღწევს საერთოდ ცნობიერების განათებას, ანუ, უფრო ზუსტად, მისთვის არსებობას იწყებს სიკეთე და ბოროტება“³. ნ. ბერდიაევი ადამიანის ცოდვაში ჩავარდნას მიაწერს მასში არსებულ თითქოსდა ყოფიერებამდელ, პირვანდელ, რაიმეთი განუსაზღვრელ თავისუფლებას⁴. ჰეგელთან დრალექტიკური გაორებაა მისტიფიკირებულბო, ბერდიაევთან — თავისუფლების ცნება. ადამიანის გაორებისა და რელიგიის წარმოშობის ნამდვილი ძიების ჩვენება მხოლოდ გნოსეოლოგიურ ასპექტში შეუძლებელია, აქ აუცილებელია სოციალური მხარის ანალიზიც, რაც მხოლოდ მარქსისტულმა ფილოსოფიამ გააკეთა.

ყურანის მიხედვით ადამიანის სურვილები, მისი აზრის მიმართულება მთლიანადაა დეტერმინირებული ღვთაებრივი ნებითა და მოქმედებით. თუ ეს ასეა, როგორ მოხდა, რომ პირველმა ადამიანმა დაარღვია ალაპის დადგენილება. აქედან მხოლოდ ერთი დასკვნა

¹ Гегель. Философия религии, т. I, М., 1976, с. 421.

² Н. Бердяев. О назначении человека. Париж, 1931, с. 41.

³ Гегель. Философия религии, т. I, М., 1976, с. 423.

⁴ Н. Бердяев. О назначении человека. Париж, 1931, с. 42.

შეიძლება გაკეთდეს. ალაჰმა „მართალია დაავალა“. თუ როგორ მოქცეულიყო სამოთხეში, მაგრამ, მეორე მხრივ, „მასშივე ჩადო“ ამ დადგენილების დარღვევის მიდრეკილება. გარდა ამისა, იბლისმა (სატანამ) რატომ შეაყდინა ადამიანი? რატომ მისცა ღმერთმა იბლისს (სატანას) ამის უფლება? „როცა ჩვენ ეუბრძანეთ ანგელოზებს ადამის თაყვანისცემა, ყველამ თაყვანისცა, იბლისს გარდა“ (II, 32). თუ იბლისმა იმთავითვე უარი თქვა ღმერთისათვის სამსახურზე, ჯერ ერთი, რატომ ვერ შეძლო ღმერთმა მისი იძულება, ანდა რატომ მისცა მას ადამიანთა ცდუნების უფლება? ამ პუნქტებში სერიოზული წინააღმდეგობაა ბიბლიაშიც და ყურანშიც. გამოდის, რომ ადამიანის მიერ „დაშვებულ ცოდვაში“ თვითონ ალაჰიცაა თანამონაწილე. ჯერც ერთი ისლამის დამცველი თეოლოგი ყურანს ვერ გაათავისუფლებს ასეთი გამოუვალი წინააღმდეგობისაგან (VII, 10—20).

ყურანის მიხედვით ალაჰს ადამიანი მუდმივი კონტროლის, თვალთახედვის ქვეშა ჰყავს. მაგრამ არა იმ მოტივით, რომ შეაკავოს ცუდი საქციელისაგან, დაეხმაროს სწორი გადაწყვეტილების მიღებაში რთულ სიტუაციებში, არამედ სათვალთვალოდ, მისი კეთილი თუ ბოროტი ქცევების, ალაჰისადმი შინაგანი ერთგულების შესამოწმებლად და მის აღსანუსხავად (L, 17; L XXXVI, 1—4), საიქიოში ყოველივე ამის გასათვალისწინებლად. ალაჰი მეთვალყურეობს ადამიანს ანგელოზების საშუალებით, რომლებიც აღნუსხავენ მის კეთილ თუ ბოროტ განზრახვასა და ქცევას (L III, 25—31; L XIV, 4). ამ პუნქტშიც შინაგანი წინააღმდეგობაა ისლამში. თუ ადამიანის ბედი, მისი აზროვნება და ქცევა-მოქმედება წინასწარაა დეტერმინებული, ასეთ შემთხვევაში ადამიანს რაღა ესაქიროება თვალთვალი. გარდა ამისა, თუ ყურანის მიხედვით, ღმერთმა იცის ყველაფერი, ადამიანის გულის სიღრმეში დაფარულიც კი, ანდა ისიც, რაც უნდა მომავალში განიზრახოს მან, ასეთ შემთხვევაში ღმერთს არ უნდა სჭირდებოდეს ანგელოზების დაყენება დარაჯებად. ყოველივე ეს მიუთითებს ალაჰის სისუსტეზე და არა მის ყოვლისშემძლეობაზე.

რას მოითხოვს ალაჰი ადამიანისაგან?

ყურანის თანახმად, პირველი, რასაც თითქოსდა ალაჰი ალა-

მიანისაგან მოიხსოვს — ესაა შიში მისდამი. ყურანში არაერთგან წერია, რომ ღმერთს ჟუჟვარს ღვთისმომშიწნი, სწორედ ამასია რელიგიური რწმენის მთელი საიდუმლოება. შიში რელიგიურობის თანხმლები აუცილებელი ფენომენია. რელიგიური რწმენის წარმოშობასა და არსებობაში შიშის დიდ როლზე მიუთითებდნენ ჯერ კიდევ უძველესი დროის მატერიალისტი ფილოსოფოსები.

ღმერთისადმი ღრმა რელიგიურ რწმენას სწორედ შიშის განცდა უღვეს საფუძვლად. ამ განცდის გარეშე რელიგიური რწმენა არ შეიძლება იყოს მტკიცე და ნამდვილი. თუ ვინმეს რელიგიურობას არ ახლავს შიში ღმერთისადმი, საიქიოსადმი და ა. შ. ასეთი რელიგიურობა მხოლოდ პირფერული შეიძლება იყოს და არა ნამდვილი. მოვიყვანთ რამდენიმე ადგილს ყურანიდან, სადაც ღმერთისადმი შიშის მოთხოვნაა: „მორწმუნენო! ღვთის გეშინოდესთ, როგორც ეკადრებოდეს, იმ შიშით...“ (III, 97); „მორწმუნენო! უფლის გეშინოდესთ...“ (II, 179); „ღვთის გეშინოდესთ და შეიტყით, რომ ერთ დღეს მის წინაშე თავი უნდა მოიყაროთ“ (II, 199); „ღმერთი გაფრთხილებთ, რომ უნდა გეშინოდესთ მისი, ვინაიდან კეთილის მოსურნეა თავის მსახურთათვის“ (III, 28); მაგრამ ყურანი მოითხოვს არა მხოლოდ გეშინოდესთ, არამედ უყვარდეთ კიდევ ღმერთი. ისლამის მქადაგებლებმა კარგად იცოდნენ, რომ ღმერთისადმი შიში მაშინ ექნებოდა ადამიანს, თუ ყოველთვის მასზე ფიქრებდა. ამიტომაც ყურანში ერცელი ადგილი უკავია იმის მოთხოვნას, რომ ადამიანს დღედაღამ ღმერთზე ჰქონდეს ფიქრი, ღმერთზე ჰქონდეთ ფიქრი და არა შრომაზე, სოციალურ, აქტიურობაზე, ოჯახზე არუენახე და ა. შ. სწორედ ამით შეასრულა ისლამმა დიდი დამამუხრუჭებელი როლი ადამიანთა სოციალური პროგრესის გზაზე. „ღვთის ფიქრი იქონიე შენს გულში, თავმდაბლობითა და შიშითა ანუ მაღლა წარმოსთქვი მისი სახელი, ხოლო ხმის ერთობ აუწყვლად, მისი ფიქრი იქონიე დილას და საღამოს...“ (VII, 204); ასეთი მოთხოვნაა ყურანის სხვა ადგილებშიც (VII, 205; XXX, 16—17; LIV, 62; LXII, 10; LXXVI, 26—27). გასაგებია, ყურანის ასეთი მოთხოვნა, რომ ადამიანმა დღე და ღამე სულ ღმერთზე, იფიქროს, სულ ღმერთი ახსენოს. სულ ღმერთის შიში და ღმერთზე ფიქრი კიდევ უფრო ამტკიცებს ადამიანში რელიგიურ წარმოდგენებს.

აქ ლაპარაკია არა მოჩვენებითს რელიგიურობაზე. არამედ ბუნებრივ რელიგიურობაზე. აქ ერთ დეტალს უნდა მიექცეს ყურადღება. ყურანი მოითხოვს ადამიანისაგან გულწრფელ რწმენას და არა მოჩვენებით. თაყვანისცემას მისდამი. „გულწრფელი თაყვანისცემა ნუთუ ღმერთს არ შეშვენის“ (XXIX, 3). ამ მომენტის გათვალისწინება ათეისტური მუშაობისას აუცილებელია. ყურანისა და ისლამის ზერელე კრიტიკა არ გამოგვადგება. საჭიროა ისლამის რელიგიის მთელი არსის გამომელაგება (ერთ მხრივ) და მორწმუნე ადამიანთა შეგნებაში მატერიალისტური მსოფლმხედველობის დამკვიდრების მიმართულებით მუშაობის წარმართვა.

ყურანის თანახმად ღმერთმა ადამიანს ყველაფერი შეუქმნა: სამყარო, დედამიწა, მთები, ზღვები და მდინარეები, საპირისპირო სქესი, მისცა შვილები და ა. შ. ადამიანი კი უმადურია ღმერთისა. ყურანი საყვედურობს ადამიანს იმაში, რომ უბედურების ქაშს ახსოვთ ღმერთი, კარგ მდგომარეობაში არა. „როცა ადამიანს უბედურება რამ ეწევა, უფლისადმი ღალად ჰყოფს და მას ეხვეწება; წყალობას უბოძებს თუ არა, ავიწყდება, ვისაც, დიდი ხანი არაა, ხმას უყოფდა“ (XXIX, 11); „გაჭირდება რამ თუ ადამიანს ეწია, ჩვენდამი ხმასა ჰყოფს; წყალობად შევცვლით და იტყვის: კარგად ვიცოდი, რომ ეს უნდა დამმართოდა“ (XXIX, 50); „ადამიანს წყალობას მივანიჭებთ თუ არა. გვწორდება, გვერიდება; უბედურება ეწევა თუ არა, დიდის ვედრებით მოგვმართავს“ (XLI, 51; X, 13). ყურანი ადამიანისაგან მოითხოვს ღმერთისადმი ჩუოს ერთგული ყოველთვის, სულ ერთია მას ბედნიერება ეწევა თუ უბედურება, რადგან მისი თქმით ბედნიერებაცა და უბედურებაც ღმერთისაგანაა. ყურანს ადამიანი დაჟავს ველურის დონემდე და თვლის, რომ ადამიანმა კი არა, ღმერთმა იცის თუ რა სჯობია მისთვის. უბედურება ადამიანს არ მოსწონს. ყურანის მიხედვით ის, თუ რა არის უკეთესი ადამიანის საბოლოო ბედისათვის. იცის ალაჰმა და არა ადამიანმა. უბედურება, ტანჯვა ღმერთის მიერ ადამიანის გამოცდის, საშუალებადაა მიჩნეული. უბედურება ალაჰის მიერ ადამიანის მხოლოდ გამოცდაა. თუ მას ადამიანი მოთმინებით აიტანს, საიქოში სამოთხეში, წალკოტში მოხვედრით იქნება და-

ჯილდოებული. როგორც ქვემოთ ენახავთ, ყურანი ასეთი მოთხოვნითა და მოძღვრებით ყოველთვის ასრულებდა ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციის გამართლების, მისი დაცვის ფუნქციას. ისლამში მთავარია მოთმინების იდეა და არა სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლა. ისლამის ასეთ მოძღვრებას დღესაც კარგად იყენებენ აზიისა და აფრიკის იმ ქვეყნებში, სადაც ისლამი სახელმწიფოს ოფიციალურ იდეოლოგიას წარმოადგენს.

ყურანის მიხედვით ადამიანი ღმერთმა შექმნა და მას საკუთარი სულიც შთაბერა და სწორედ ამით, თითქოსდა, მასში ჩადო შემოქმედისადმი შინაგანი მიდრეკილება (ადამიანში არსებული ღვთაებრივი სული თითქოსდა ღმერთისადმი მიილტვის). მიუხედავად ამისა, ალაჰი ვერ ენდობა ადამიანს, მაშასადამე ვერ ენდობა ისლამურ სულს, რომელიც ადამიანში ჩადო. ესაა დიდი შინაგანი წინააღმდეგობა ისლამში. ის რომ ალაჰი ვერ ენდობა ადამიანს, „მასში არსებულ ღვთაებრივ სულს“, იქედან ჩანს, რომ მას სჭირდება ადამიანთა გამოცდა, მათი ერთგულების დასადგენად. ერთგულებს კი ყურანი ალაჰის სახელით საიქიოში დიდ ჯილდოს პირდება. „ვისაც ღვთის ეშინია, წალკოტსა და წყაროთა შორის იქმნენ“ (LI, 15; LII, 17; LXVIII, 34; VII, 70—71, 197). ხოლო იმას, ვისაც არა სწამს, ღვთის არ ეშინია, მათ ალაჰი სასტიკი სასჯელით ემუქრება. „ვისაც არა ჰსწამთ და ჩვენს სასწაულებსაც სიცრუედ აგდებენ, ცეცხლში ჩაცვიფდნენ“ (V, 13). რატომ არის, რომ ყურანი საიქიოში პირდება ადამიანს ჯილდოს და არა სააქოში? სწორედ ამაშია რელიგიის ილუზორულ-კომპენსაციური ფუნქცია. ღმერთი არ არსებობს და მას რეალური დახმარება არ შეუძლია, რელიგიური მოძღვრება კი ადამიანთა განცდებსა და შეხედულებებზე ახდენს გავლენას. ამიტომ მთელი დაპირება საიქიოზეა გადატანილი. აწმყო ადამიანის თვალწინაა. თუ ყურანი ადამიანს აწმყოში შეპირდა ჯილდოს და ვერ შეუსრულა, ამან შეიძლება დააშოროს ადამიანი ღმერთის. რწმენას, რელიგიას, ამიტომაც მთელი დაპირებები საიქიოსათვისაა განსაზღვრული. უფრო მეტიც, ყურანის მიხედვით თუ ადამიანს რაიმე კარგი შეემთხვა, წარმატება ხვდა, ალაჰისაგანაა, თუ უბედურება — თვით ადამიანისაგან (XLII, 29, 42). როგორც ვხედავთ, ისლამის რელიგიაში

ადამიანის არსებობის მთავარი დანიშნულება ალაჰისადმი სამსახურია.

ახლა მოკლედ შევხვთ ადამიანის სამყაროსადმი დამოკიდებულების საკითხს. ადამიანის მიერ სამყაროს შემეცნებისა და გარდაქმნის საკითხისადმი ყურანის დამოკიდებულებას. ეს პრობლემა მეტად რთული და სერიოზულია. ისლამის თეოლოგები ცდილობენ იმის დასაბუთებას, თითქოს ცოდნისადმი მოწოდება ისლამისათვის ამოსავალსა და ცენტრს წარმოადგენდეს. ცოდნისადმი ისლამის დამოკიდებულების თითქმის ყველა მხარეა გაანალიზებული ფრანც როზენტალის მიერ¹. მისი მართებული შენიშვნით ისლამის მოძღვრების მიხედვით „არ შეიძლება არსებობდეს ადამიანური ცოდნა საერო თუ რელიგიური, იმ ცოდნის გარეშე, რასაც ალაჰი ფლობს“². ყოველივე ეს ცხადი ხდება ყურანიდან. „ყოველი ნივთი შეუცვლელად განსაზღვრულია“ (LIV, 3), ე. ი. ადამიანს არა აქვს უფლება ზემოქმედება მოახდინოს საგანთა წყობაზე, გარდაქმნას ისინი და ჩააყენოს საზოგადოების სამსახურში. „ყოველი ნივთი უწყებულის ზომისამებრ გაგვიჩენია“ (LIV, 49), ამ ზომის დარღვევის უფლებას კი ყურანი ადამიანს არ აძლევს. ყურანის თანახმად ადამიანის მთელი ინტელექტუალური მოთხოვნობა ყურანმა უნდა დაკმაყოფილოს, რადგან თითქოსდა მის გარეშე ცოდნის მიღებას ადამიანები დალუპებამდე მიჰყავს. დალუპების ქვეშ კი იგულისხმება რელიგიიდან გადახვევა, რელიგიური რწმენის დაკარგვა. „თქვენამდე ყოფილ ხალხებს უსათუოდ უნდოდათ შეტყობა, ცოდნამ გააურჯულოვა იგინი“ (V, 101). ყურანისეული „ცოდნიდან“ გადახვევისათვის კი ალაჰი სასტიკად „ემუქრება“ ადამიანებს: „მოიქეც, როგორც გეპრიანება, ჩვენცა მოვიქცეთ, როგორც გეპრიანება“ (LXI, 4).

ყურანის მიხედვით ყველაფრის შესახებ ცოდნა ალაჰს ეკუთვნის, მან იცის რაცაა დაფარული სამყაროში, მის საგნებსა და მოვლენებში, ადამიანთა გულში. „ჩვენ ხელთ არაა მეცნიერება, მხოლოდ შენ უწყი საიდუმლონი“ (V, 108), ეუბნებიან მოციქულ-

¹ P. Розенталь Фр. Торжество знания. М., 1978. с. 63-323.

² იქვე, გვ. 40.

ბი ღმერთს, ყურანი კი ალაჰის ენით მამართავს მუჰამედს! „წიგნი, სიბრძნე, დაბადება და სახარება გასწავლე“ (V, 110).

ყურანის თანახმად მხოლოდ ღმერთმა იცის სამყაროს არსი. „მან იცის, რაცაა ქვეყანაზე და ზღვათა სიღრმეში“ (VI, 59). „შენი უფალი ბრძენ და მეცნიერია“ (VI, 83). „უთხარო მათ: მაშ, ვინ გამოაცხადა წიგნი. რომელიც მოსემ ხალხის გასანათლებლად და სამოძღვრებლად ჩამოიტანა“ (VI, 91). თვით ყურანი ისლამის მოძღვრებაში გაგებულთა როგორც უდიდესი მეცნიერული ცოდნის შემცველი, როგორც დიდი მეთოდოლოგიური მნიშვნელობის მქონე რამ. „ცათა და ქვეყნის საიდუმლონი ეგუთვნიან ღმერთსა“ (XVI, 79). „შენმა უფალმა უკეთ იცის ვიდრე ვინმემ სხვამ, თუ რა არის ცათა შინა და ქვეყანაზე“ (XVII, 57): „რათა, ვისაც მეცნიერება მიუღიათ, იცოდნენ, რომ ყურანი ჭეშმარიტებაა, რომელიც გამოვალს უფლისაგან, რათა იწამონ, რათა მათნი გულნი დამდაბლდნენ ღვთის წინაშე“ (XXII, 53).

ადამიანს ყურანის მიხედვით არა აქვს უფლება სამყარო შეიმეცნოს ალაჰის ნებართვის გარეშე. სამყაროში მიმდინარე პროცესები ღვთაებრივ სასწაულებადაა გამოცხადებული ყურანში: პლანეტების მოძრაობა, ღამე და დღე, წელიწადის დროების ცვლებადობა, მცენარეთა და ცხოველთა მრავალფეროვნება, წვიმები, გვალვა, ქარიშხალი, ვულკანები, წყაროები, მდინარეები და ზღვები და ა. შ. აქედან კი დასკვნაა გაკეთებული, რომ თაყვანი ეცით ღმერთსა, რომელსაც უწყის ხილული და უხილავი ნივთები“ (XXIII, 94). უფრო მეტიც, ყურანის თანახმად ღმერთი სინათლეა ცათა და ქვეყნისა; იგია სინათლე სინათლეზე. ღმერთი წარუძღვება თავის სინათლისაყენ, ვისაც ინებებს და ადამიანთა წინა დაუდებს იგავენსა, ვინაიდან ყველაფერი უწყის“ (XXIV, 35). მაშასადამე, გამოდის, რომ თუ ღმერთმა ინება და ადამიანს გაუძღვა სამყაროს კვლევა-ძიებაში, ის შეძლებს მის საგანთა არსის წვდომას, თუ არა და არა. მაგრამ ფაქტია, რომ ყურანზე დაყრდნობით არც ერთ მეცნიერს არაფერი არ აღმოუჩენია, პირიქით, ყურანი აჩლუნგებდა, აღუნებდა საუკუნეების განმავლობაში მის მიმდევართა გონებას. დღევანდელი ისლამის მსახურები თანამედროვე აღმოჩენებს მეცნიერებაში აგრეთვე ალაჰის ნების განხორციელებ-

ად თელიან. ისლამის ასეთი მოძღვრება არა მხოლოდ მავნეა, არა-
ნედ ანტ-ადამიანურიცაა. ის ახშობს ადამიანისათვის დამახასიათე-
ბელ ძირითად მოთხოვნილებებს. ცდილობს ადამიანი შებოქოს,
შეყოფიარგლოს ყურანის ცოდნით და ღრმა რელიგიური რწმენით.
ისლამის ასეთმა მოძღვრებამ დიდი ზიანი მოუტანა აღმოსავლეთის
ქვეყნებს პროგრესის გზაზე.

§ 5. ისლამის ზნეობრივ შეხედულებათა შესახებ

ისლამის ზნეობრივ შეხედულებებზე მსჯელობისას მსხედვე-
ლობაში უნდა იქნეს მიღებული ის, რომ ეს რელიგია წარმოშვეს
გარკვეულმა ისტორიულმა პირობებმა. ასეთ შემთხვევაში მისი მო-
ძღვრების ყველა მხარე, მათ შორის ზნეობრივი პრინციპები, უნდა
ყოფილიყო გაანგარიშებული (მეტ-ნაკლებად) იმდროინდელ არა-
ბებში ისლამის გავრცელების პირობებისათვის. გარდა ამისა, ის-
ლამმა, ისევე როგორც ყველა სხვა რელიგიამ. თავისი ზნეობრივი
მოძღვრება შიშველ ნიადაგზე კი არ შექმნა, არამედ გამოიყენა
არაბთა ზნეობრივი ტრადიციები. ამიტომ, ცხადია, ისლამის ზნეობ-
რივ მოძღვრებაში ბევრია ისეთი მხარე, რომელიც თავისთავად
არაა ცუდი. მაგრამ ისლამში ის ალაჰის სახელითაა გამოცხადებუ-
ლი, ღვთაებრივ გამოცხადებადაა ჩათვლილი. ასეთ შემთხვევაში,
თუ გინდა, რომ ისლამის ზნეობრივი შეხედულებების კრიტიკა
იყოს მეცნიერული, საჭიროა ცალკე გამოვეყოთ მასში ცალკეული
დადებითი მომენტები, ხოლო შემდეგ ვუჩვენოთ, რომ, როგორც
ასეთი. რელიგია (რომელიც არ უნდა იყოს) შორს დგას ზნეობისა-
გან. რელიგიის არსი, მისი ბირთვი ადამიანის ღმერთთან მიმართე-
ბაა და არა ადამიანისა ადამიანთან. ჩვენ აქ არ შევეხებით საზოგა-
დოებრივი ცნობიერების ამ ორი ფორმის ურთიერთობის. რელი-
გიის ზნეობასთან კავშირში შესვლის ისტორიას. აღვნიშნავთ მხო-
ლოდ იმას, რომ თუ ადამიანთა შორის ზნეობრივი ურთიერთობა
შეიძლება არსებობდეს რელიგიის გარეშეც. სამაგიეროდ რელი-
გია. შორწმუნეთა ღმერთისადმი დამოკიდებულება და რიტუალური
პრაქტიკა ზნეობრივი ელემენტის გარეშე ძალზე მშრალი იქნებო-
და. ამიტომაც თეოლოგები, უძველეს დროში სუტესები, ყველა-

ფერს აკეთებდნენ ზნეობრივი ნორმების რელიგიის სამოსელში გასახვევად. რის გამოც რელიგიურობა და ზნეობრიობა თითქმის გაიგივებული იყო მორწმუნე ადამიანთა შეგნებაში. დღესაც მორწმუნეთა ნაწილს გააჩნია ის ყალბი აზრი, რომ ნამდვილი ზნეობრიობა თითქოსდა შეუძლებელია ღმერთის რწმენის გარეშე.

ისლამის თეოლოგები, ყურანის განმმარტებლები, დღევანდელი მოღვაწეები და მათთან ერთად მორწმუნეები მიუთითებენ ისლამის რელიგიაში ზოგიერთ დადებით ზნეობრივ მოთხოვნაზე, რის საფუძველზეც ასკენიან ისლამის რელიგიის დიდ მნიშვნელობასა და ღირებულებაზე ადამიანებისათვის. რომ გადავხედოთ ისლამის ზნეობრივ მოთხოვნებს, ზოგიერთი მათგანი თავისთავად დადებითია, მაგრამ მათი ანალიზი გვიჩვენებს, რომ, ჯერ ერთი, მათ არავითარი კავშირი არ აქვთ ისლამის რელიგიასთან და, ამდენად, არ წარმოადგენენ რელიგიურ ზნეობრივ ნორმებს; მეორეც, ისლამში ისინი ალაპის გამოცხადებადაა ჩაიკლილი, რაც არ შეესაბამება სინამდვილეს. რა მოთხოვნებზეა აქ ლაპარაკი? ასეთებია: მშობლებისადმი პატივისცემის მოთხოვნა, მეუღლეებს შორის ურთიერთობის, შვილებისადმი დამოკიდებულების, ობლებისადმი კეთილად მოპყრობის მოთხოვნები, აგრეთვე ქცევის კულტურის ზოგიერთი საკითხი.

„ადამიანს ვამცენით კარგად მოქცევა თავისის ღედ-მამის მიმართ“ (XLVI, 14), „წაწყმედილ არიან, რომელნიც თავიანთ შვილებს სიგიჟით, უმეცრებით ზოცენ“ (VI, 141; XX XI, 13), „ნუ დაჰზოცთ თქვენს ბავშვებსა სიღარიბის შიშითა; მიეწოდოთ მათ საზრდო ისე, როგორითაც თქვენ. კაცისკვლა, რომელსაც ჩადიხართ, მძიმე ცოდვაა“ (XVII, 33). „ობლებისა გკითხონ, უთხარი მათ: მათთვის კეთილის ყოფა კარგი საქმეა“ (II, 218). „ობლის ქონებას ნუ შეეხები, თუ არ მოსაწონის განზრახვითა, მის გასადიდებლად, ვიდრე გადადგებოდეს. დანიშნულ ხანაში“ (XVII, 36). „უსუსურის ბავშვებისთვის გამცნებსთ: გიბრძანებსთ, სამართლიანად მოექცეთ ობლებსა“ (IV, 126). „არარა ადამიანი არ მოჰკლათ“ (XVII, 35). „ისე, კი არავის აწყენინო, ვინც უნდა იყვეს“, „ხოლო ქურდს კაცსა და ქალსა დაჰკრათ ხელები“ (V, 42). „თუ თქვენი მოვალე გასაქარში ჩაეარდეს, მოითმინეთ, ვიდრე ღონე იძიოს. ხოლო თუ ვა-

ლი აპატიოთ, უმეტესი დაიმსახუროთ, თუ გესმით“ (II, 280). „თუ განეწორები უშველებელ გაჭირვებაში მყოფთა. შენის უფლის მავდრებელი წყალობისათვის, რომლის მიღებასაც იმედნეულობ, სიმშვიდით მაინც ელაპარაკე მათ“ (XVII, 30). „ღიდგულად ნუ დაიარები დედამიწაზე: ვერ გააპო იგი ორად, ვერც გაათანასწორო მთების მწვერვალნი“ (XVII, 39; XXXI, 17). „ეცადე ნაბოჯი გაიშუათანო და ხმა დაიმდაბლო, ვინაიდან ყოვლად არა საამური ხმა სახედარის ხმაა“ (XXXI, 18). „ნუ გამოეცილები მას რასაც ვერ იცნობ“ (XVII, 38), „მრუშობას ერიდეთ, ვინაიდან უთნობა და ცუდი საქციელია“ (XVII, 34). „ერთობ ხშირს იჭეს ქრიდეთ; ზოგი იჭვი შეცოდებისაა. სხვების ფეხებში მზერას ნუ ცდილობთ, ერთმანეთის ძვირს ნუ იტყვით“ (XLIX, 12). „კაცებმა კაცებს არ დასცინონ; არც ქალებმა სხვა ქალებსა“ (XLIX, 11). „აშოროსმცა: ვისაც მარტო ავი მოქმედება გაუხდია საქმედ, ვისაც ცოდვები ყოვლის კუთხით გარემოიცავს“ (II, 75). „თუ ვინმე ავმა, კაცმა ამბავი რამ მოგიტანოსთ, ჯერ მის ნათლად განიილვას ეცადენით, შიშით ვისმე უმეცრებით ბოროტი არ უყოთ და შემდგომ არ ინანოთ“ (XLIX, 6). „როკა ორი ხალხი მორწმუნენი ერთმანეთს ეომებოდეს, მათ შერიგებას ეცადენით მიუყერძეველ იუვენით...“ (XLIX, 9). „ვაი ყოველ ავად მხსენებელ ცილისმწამებელსა“ (cIV, 1). „მორწმუნენო! თქვენი ქონება ოსრად არ გაფლანგოთ, თუ არ იქმნეს პირობა, თანხმობით დადებული; თავი არ მოიკლათ“ (IV, 33). „არ უყვარან იგინი, რომელნიც ძუნწობენ და რომელნიც სხვებს სიძუნწეს ურჩევენ“ (IV, 41). „ვინც კეთილი საქმე ჩაიდინოს, სამაგიერო ათეულად მიიღოს; ვისაც უკეთური რამ საქმე ჩაუდენია, სასყიდელი შეფარდებით მიიღოს“ (VI, 161). „ვინც კეთილს შვრება, თვისდა სავნებლად შვრება“ (XLI, 46; XLV, 14).

ეს და სხვა მსგავსი დარიგებები, როგორც ითქვა, არაა ცუდი. შეიძლება ითქვას, რომ ზოგიერთი მათგანი ადამიანის ქცევის ზოგადსაკაცობრიო ზნეობრივ ნორმათა რიგს მიეკუთვნება. ბევრი მათგანი არსებობდა მანამდეც, სანამ ისლამის რელიგია წარმოიშობოდა. ერთადერთი, რაც ისლამის მქადაგებლებმა გააკეთეს, ის იყო, რაიმ სწავდასხვა არაბულ ტომებში მოქმედ ზნეობრივ ტრადიცი-

დიციებს ერთად მოუყარეს თავი და ალაპის გამოცხადებად გაასაღეს

როგორც ითქვა, ყურანის მთელი რიგი ზნეობრივი მოთხოვნა თავისთავად არაა ცუდი, მაგრამ აქ ზნეობრივი მოქმედების საფუძვლად და მიზნად ალაპია გამოცხადებული. ადამიანმა ეს ნორმები უნდა დაიცვას ალაპის შიშით, საიქიოში სამოთხეში მოხვედრის გულისათვის და არა ადამიანის სიყვარულით. სინამდვილეში კი „ზნეობრივი შეგნება საკუთარი და სხვისი ინტერესების თანაფარდობის შეგნებაა, ხოლო ზნეობრივი ქცევა ამ შეგნებისადმი თავისუფალი დაქვემდებარება“¹. თუ ამ კრიტერიუმით მივუღებთ, მაშინ ზნეობრივი ქცევის ისლამური გაგება არ შეიძლება ჩაითვალოს მართებულად. ხოლო მორწმუნეთა სიკეთისქმედებითი ქცევა — ზნეობრივ ქცევად. ეს იმიტომ, რომ აქ ქცევის მოტივი ალაპისადმი სამსახურია. „საიქიოსათვის“ ჯილდოს დაგროვებაა, მეორე მხრივ კი — შიში ალაპის წინაშე. ზნეობრივად იქცევა ალაპის შიშით და არა საკუთარი თავისუფალი ნებით.

შეიძლება ითქვას, რომ ისლამის მთელი ზნეობრივი შეხედულებები დაშენებულია ყურანის ასეთ „აიათზე“: „კაცნი და ჯინნი მხოლოდ 'იმიტომ' გავაჩინეთ, რომ ჩემთვის თაყვანი ეცათ“ (LI, 56). აქედან გასაგებია, რომ ამ რელიგიის თანახმად ადამიანური არსებობის მიზანი უნდა იყოს ალაპისადმი სამსახური: ზნეობრივია ის, რაც ღმერთის საქმეს ემსახურება, რაც ღმერთის „გულის მოგების“ საქმეს ემსახურება, ისეთი მოქმედება, რომელიც „ღმერთის“ სურვილის განხორციელებაა. უფრო მეტიც, ისლამის მოძღვრების თანახმად, ადამიანს არ შეიძლება ჰქონდეს სურვილები. ადამიანს შეიძლება სურდეს მხოლოდ ის, რაც — ალაპს. „მაგრამ თქვენ ვერ ისურვებთ, თუ არ მას, რაც ღმერთს ჰსწადია, ქვეყნის მფლობელსა“ (LXXXI, 29). ისლამის ზნეობრივ მოძღვრებაში ადამიანური ნების თავისუფლება აბსოლუტურადაა უარყოფილი.

როგორც ზემოთ ითქვა, ყურანი მოითხოვს, რომ „როცა ორი ხალხი მორწმუნეთაგანი ერთმანეთს ეომებოდეს, მათ შერიგებას ეცადნით. თუ ერთი მათ შორის მეორეს უსამართლოდ ეპყრობო-

¹ გ. ბაჩქელაძე, ეთიკა, 1972, გვ. 17.

დეს, შეებრძოლენით მას, რომელიც უსამართლოდ იქცეოდეს, ვიდრე ღვთის მცნებას შეუდგებოდნენ, თუ თავისი დანაშაული აღიაროს, მეორეს შეარიგეთ სამართლისამებრ. მიუყერძეველ იყვენით, ვინადგან ღმერთს უყვარს, ვინც მიუყერძეველად მოქმედებენ“ (XLIX, 9). ეს მოთხოვნა თავისთავად არაა ცუდი, მაგრამ მისი სუსტი მხარე ისაა, რომ ისლამი მოითხოვს მხოლოდ ისლამის მორწმუნეთა შორის მშვიდობას და არა საერთოდ ხალხთა შორის, ანდა ისლამის მიმდევრებსა და სხვა რელიგიის მიმდევართა შორის მშვიდობას. ყურანი ისლამის მიმდევართა ურთიერთშერიგებას მოითხოვს „მორწმუნეები ყველა ძმები არიან. მაშასადამე, თქვენი ძმები ჩხუბში მოარიგეთ და ღვთის გეშინოდესთ, რათა შეგიბრალოსთ“ (XLIX, 10). რაც შეეხება სხვა რელიგიების მიმდევრებს. ისლამში ისინი არამართლმორწმუნეებად არიან ჩათვლილნი და მათ წინააღმდეგ ბრძოლა, მათი ხოცვა-ჟლეტა და ისლამის რელიგიის იძულებით მიღება ყურანში ალაჰის სასურველ საქმედაა გამოცხადებული. ამიტომაც, ზემოაღნიშნულ მოთხოვნას ეკარგება ყოველგვარი ზნეობრივი ღირებულება.

ქურდობის აკრძალვა, რომელსაც ყურანში ეხედებით, აგრეთვე მოსაწონია. მაგრამ თუ გადავხედავთ სამხრეთის ხალხთა ისტორიას (სადაც საუკუნეების განმავლობაში და დღესაც ისლამის რელიგია ბატონობს), ვნახავთ, რომ ქურდობის აკრძალვა მხოლოდ ცალმხრივ ხასიათს ატარებდა. მხოლოდ ჩაგრული მასებისაგან, ღარიბებისაგან მოითხოვდნენ არ მოეპარათ სხვისი ქონება, ხოლო ექსპლოატატორთა გამდიდრება სხვისი ძარცვის ხარჯზე ნორმალურ მოვლენად იყო ჩათვლილი. თვით სასულიერო პირები მეჩეთში შენაწირების დატაცების გზით მდიდრდებოდნენ. გარდა ამისა, ქურდობისათვის ხელების მოჭრის მოთხოვნა აღმოსავლური დესპოტიზმის მრისხანე და შეუბრალებელი სულის გამოხატულებაა ყურანში. „ხოლო ქურდს კაცსა და ქალსა დააჭრათ ხელები, ვითომდა სამაგიეროდ მათ ხელთა ნამოქმედარისთვის; ვითომდა სასჯელად, რომელიც ღვთისაგან მოდის: ღმერთი დიახ ძლიერ და ბრძენია“. (V, 42). აქედან კიდევ ერთხელ ცხადი ხდება, რომ ალაჰი აღმოსავლური დესპოტის განსახიერებაა ისლამში და მორალი, რომელსაც ყურანი ქადაგებს და რომელიც ამ დესპოტის აბსტრა-

ჭირებული არსების ენიდანაა გამოსხივებული. თვით დესპოტის მანანავანი სულის გამოხატულებაა.

ყურანში სიკეთისქმედების მიზანი საზოგადოება, ადამიანები კი არ არიან, არამედ — ალაჰი. ყურანის თანახმად სიკეთე იმიტომ კი არ უნდა ჩაიდინოთ, რომ ისაა საზოგადოებისათვის სასარგებლო. არამედ იმიტომ, რომ ღმერთს ასე სურს. გარდა ამისა, როგორც ამ ათაებიდან ჩანს, სიკეთისქმედება და მორწმუნეობა ერთმანეთთანაა გაიგივებული. ამ ფორმულის მიხედვით, ვინც არაა მართლმორწმუნე, ვინც არაა მუსულმანი, ვისაც არა სწამს ალაჰი, ვერ იქნება ზნეობრივად ფაქიზი, სიკეთისქმენელი და ა. შ. „ვინცა იწამონ და კეთილი საქმეები იღწაწონ, დაემკვიდრონ სალხინო წალკოტებში“ (XXXI, 7). „ვისაც არა სწამს და უსამართლოდაც იქცევა, ღმერთმა არ აპატიოს, გზა არ უჩვენოს“.

გამოდის, რომ მორწმუნემ სიკეთე იმიტომ უნდა ჩაიდინოს, რომ ჯერ ერთი, ღმერთს ასიამოვნოს, მეორეც, არ დაისაჯოს და სამოთხეში მოხვდეს, წალკოტში დაემკვიდროს. ადამიანის ისეთი ქცევა, რომელიც ალაჰის შიშით სრულდება, დასჯის შიშით სრულდება (სულ ერთია ეს იქნება შიში აბსტრაქტულისადმი და კონკრეტული ადამიანისადმი), არ შეიძლება ჩაითვალოს ზნეობრივ მოქმედებად. „ვალდებულებანი ღვთის წინაშე იმდენადვე მაღლა დგანან ვალდებულებებზე ადამიანის წინაშე, რამდენადაც ღმერთი მაღლა დგას ადამიანზე“¹ — წერდა ლ. ფოიერბახი.

რაც შეეხება ბოროტებას, აქაც მისი არჩადენა ყურანის მიხედვით იმიტომ არ შეიძლება, რომ ღმერთს არ მოსწონს. ბოროტების მიზეზად კი ყურანში ჩათვლილია იბლისი, რომელიც თითქოსდა იმთავითვე არ დაემორჩილა ალაჰს, მოითხოვა მისგან ადამიანთა გამოცდის ფუნქციის დაკისრება. ყურანის მიხედვით, ალაჰმა იბლისის ეს თხოვნა დააკმაყოფილა. ამის შემდეგ ის ჩასაფრებულია ადამიანს მისი ტვინის კუნჭულში და ხან რას ჩაადენინებს, ხან რას. ამ აზრით, გამოდის, რომ ადამიანი თავის მოქმედებაში აბსოლუტურადაა მოკლებული თავისუფლებას, მისთვის არაეცნობიერად მას ამოქმედებენ ან „მაღლიდან“ ღმერთი, ანდა მასში ჩა-

¹ ლ. ფოიერბახი, ქრისტიანობის არსება, თბ., 1956. გვ. 325.

საფრეებული“ ეშმაკი. აქ მოხსნილია ექსკლავატატორულ სასოგადოებაში ბოროტებათა სოციალური განპირობებულობა, მაგრამ თუ გავიხსენებთ იმ დიდ ბოროტებას, რასაც გაბატონებული კლასები და დესპოტები იჩენდნენ ღარიბ-ღატაკთა, ბავშვთა და ობოლთა, ქალთა და მოხუცთა მიმართ, რასაც ყურანის მქადაგებლები ამართლებდნენ (ყურანისავე საფუძველზე), ნათელი გახდება, რომ ყურანის მოძღვრება ბოროტობის წინააღმდეგ შინაგანად წინააღმდეგობრივია.

ყურანი ქონების გაფლანგვის წინააღმდეგია, მაგრამ თუ იგივე მოქმედება ალაჰისა და მოციქულის, მოლასა და მეჩეთის სასარგებლოდ ხდება, იგი ისლამში სრულიად გამართლებულია. „ვინც თავისი ქონება იმ სურვილით გაიღოს, რომ ღმერთს ააშოს და სულიც განიმტკიცოს (თუ მტკიცე რელიგიური რწმენა აქვს მორწმუნეს, ასეთ შემთხვევაში ეს მსხვერპლი მორწმუნეზე უკუზემოქმედებს და კიდევ უფრო ამტკიცებს მის რელიგიურ სულს — რ. ა.), ემსგავსოს წალკოტსა, რომელიც გაშენებულია უხვი წვიმით მორწყულ ფერდობზე და რომლის ნაყოფიც ერთიორად გამზდარა, თუ იქ არ ჰქონდნენ ნამავს, ღმერთი ჰხედავს, რასაც ჰსჩადიხართ“ (II, 267). ყურანის ამ მოთხოვნის საფუძველზე მუსულმანურმა მეჩეთებმა, მაგ. რევოლუციამდელ აზერბაიჯანსა და შუა აზიაში, ათასობით ჰექტარი საუკეთესო მიწები ჩაიგდეს ხელში, რომელსაც უსასყიდლოდ ამუშავებდნენ მორწმუნე გლეხები. მორწმუნეებს შთაავონებდნენ, მიწები და სხვა სახის ქონება მეჩეთისათვის, მედრესესათვის შეეწირათ, მაშინ, როდესაც არასდროს არ ყოფილა შემთხვევა, რომ თვით სასულიერო პირებს (მოლებს) შეეწირათ საკუთარი მიწა-წყალი მეჩეთისათვის.

ყურანი მოითხოვს, რომ მსხვერპლს ალაჰის გზაზე, მოწყალეების გაღებას თან ახლდეს ღრმა რელიგიური რწმენაც. „არ უყვარან იგინი, რომელნიც მოწყალეებას საჩვენებლად გაიღებენ და რომელთაც სრულიად ღმერთი და უკანასკნელი დღე არა ჰქონათ, ვისაც ამხანაგად სატანა ჰყავს, მას ჰყავს ცოდო ამხანაგი“ (IV, 42). მართალია მოწყალეების გაღება დიდ სიკეთედაა მიჩნეული და ალაჰის სასურველ საქმედ ითვლება, მაგრამ ისლამის რელიგიისათვის სულ ერთი არაა სიკეთისქმედება ალაჰის რწმენით სრულდება თუ

მის გარეშე? მოწყალების გატანას ალაპის რწმენის კარგეშე მკე-
თისა და მოღვთისათვის ნაკლებად აქვს სარგებელი. რაც შეეხება
მოწყალებას, სიკეთისქმედებას ალაპის რწმენის საფუძველზე, ის
მეტად სასარგებლოა ისლამის რელიგიისათვის. ამ რწმენის სა-
ფუძველზე მორწმუნე ივლის მეჩეთში, მოლასთან. შეასრულებს
რელიგიურ რიტუალებს, რაც მეტად სჭირდება მეჩეთსა და მოლას.
აქ კარგად ჩანს რელიგიის სულიერი ჩაგვრის როლი, ადამიანის
დამცირება და ღმერთის ამაღლება.

ყურანის თანახმად „ადამიანი გაჩენილია თვალხარბი, დაღო-
ნებული, ოდეს უბედურება თავს დაატყდეს: თავხედი, ოდეს ბედი
რამ დაემართოს. ასე არ მოუვიდეს ღვთისნიერ ხალხთა“ (LXX,
19—22). ყურანის ამ მოთხოვნაში, რომ ადამიანი არ იყოს თავხე-
დი და თვალხარბი, არაფერია ცუდი, მაგრამ იგი არაა მართალი.
როდესაც თვლის, რომ მხოლოდ ღვთისმორწმუნენი არ არიან თავ-
ხედნი. თუ მორწმუნეთა თავაზიანობა (ხშირ შემთხვევაში) ალაპი-
სადმი შიშს ემყარება, არამორწმუნეთა თავაზიანობა, პირიქით, —
საზოგადოებაში საკუთარი ადგილის გააზრებას. ჩვენ კი ვიცით,
შიშზე, იძულებაზე (ეს იქნება გარეგანი თუ შინაგანი, სულ ერთია)
დამყარებული სიკეთისქმედება მხოლოდ ფორმალურია, გარეგნუ-
ლია, მოკლებულია ნამდვილ ზნეობრივ ღირებულებას. ნამდვილი
თავაზიანობა და ზნეობრიობა შორს უნდა იყოს შიშზე დაფუძნე-
ბული მოქმედებისაგან.

ასევე ითქმის ყურანის იმ მოთხოვნის მიმართაც, რომელიც
მშობლებისადმი შვილების დამოკიდებულებას ეხება. „კაცს მივან-
დეთ მისი ღედ-მამა. მადლობელ იყავ ჩემი და შენის მშობლებისა,
ყველაფერი ჩემთან თავდება“ (XXXI, 13). მშობლებისადმი პატი-
ვისცემის მოთხოვნა ყურანზე ადრე აისახა ბიბლიაში. მასზე ადრე
კი ის არსებობდა უძველეს ხალხთა ზნეობრივ ტრადიციებში. ყუ-
რანში, მშობლებისადმი პატივისცემის, თავაზიანი მოპყრობის მოთხო-
ვნა ალაპის გამოცხადებადაა ჩათვლილი. „ღმერთმა ბრძანა
მხოლოდ მისი თაყვანისცემა, კარგად მოქცევა თქვენ ღედ-მამას-
თან, კიდევ, რო ერთი მათგანი სიბერით შეპყრობილ იყვეს, ანუ
ორთაგ მთელი იქამდე და თქვენთან დარჩენილიყვენ. ერიდე მათ

თავილობას, მათ ყვედრებას. პატივისცემით ელაპარაკე მათ“ (XVII, 21).

ყურანის თანახმად მუსულმანი მორწმუნე შეიძლება დაუმეგობრდეს მხოლოდ მუსულმან მორწმუნეს. ყურანში პირდაპირაა ნათქვამი, რომ მუსულმანი მორწმუნე შეიძლება დაუმეგობრდეს ალაჰს; მოციქულსა და მუსულმან მორწმუნეს. ყურანი მორწმუნეებისაგან მოითხოვს, ერთმანეთზე მაღლა დააყენონ ალაჰი და მუჰამედი. „თქვენდა მეგობარ არიან ღმერთი და მისი მოციქული, და იგინიც, რომელთაც ჰსწამთ. რომელნიც ლოცვას ნამდვილად აღასრულებენ, რომელნიც მოწყალებას გაიღებენ და ღვთის წინაშე მოიხრიან თავსა“ (V, 60). ყურანი ცდილობს ისლამის საშუალებით მორწმუნეთა შეკავშირებას. ვ. ი. ლენინი ამის შესახებ ა. მ. გორკისადმი წერილში წერდა: „ღმერთის იდეა არასოდეს არ აკავშირებდა პიროვნებას საზოგადოებასთან, არამედ ყოველთვის ბოჭავდა ჩაგრულ კლასებს მჩაგვრელთა ღვთიურობისადმი რწმენით¹. ვ. ი. ლენინის ამ სიტყვებიდან კარგად ჩანს ყველა რელიგიის, მათ შორის ისლამის, მთავარი სოციალური ფუნქცია.

ისლამის რელიგია მეფის თვითმპყრობელობის პირობებში მალე ჩადგა ამ რეჟიმის სამსახურში; რის გამოც მეფის მთავრობა ყოველმხრივ დახმარებას უწევდა ისლამის სასულიერო წოდებას ყურანის მოთხოვნათა პროპაგანდასა და ადმინისტრაციული წესით მის განხორციელებაში. „მუსულმანთა მეგობარი მხოლოდ ალაჰი, მუჰამედი და მუსულმანი მორწმუნეები არიან“ — ლოზუნგით ისლამის სასულიერო წოდება აქტიურ დახმარებას უწევდა ალა-ბეგებსა და კულაკობას საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მოსახლეობაში თესავდა კორებს, აღვივებდა მტრობასა და უნდობლობას საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ. დღეს საბჭოთა ადამიანების ის ნაწილიც კი, რომელიც ისლამის რელიგიის მიმდევარია, არ იცავს ყურანის აღნიშნულ მოთხოვნას. ისინი მორწმუნეები არიან, მაგრამ კარგად მეგობრობენ სხვა ერის ადამიანებთან; მათთან ერთად შრომობენ, ცხოვრობენ და იბრძვიან უკეთესი ცხოვრებისათვის. კომუნიზმის მშენებლობისათვის.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 35, გვ. 120.

აღაშიანური არსებობის მთელი საჩრისი ისლამის მოძღვრებაში წარმოდგენილია ალაჰისადმი სამსახურსა და საიქიოს მოლოდინში. ვინც ამ პირობას შეასრულებს, ყურანი მას დიდ წყალობას პირდება ალაჰის სახელით. ამისათვის კი, ყურანის მიხედვით, მთავარია არა ამქვეყნიურისათვის ზრუნვა, არამედ ალაჰისადმი ლოცვა-ვედრებაში. სულ ღმერთზე ფიქრში ცხოვრების გატარება და საიქიოში სამოთხის დამსახურებისათვის ზრუნვა.

ისლამის რელიგია ჩაგრული მასებისაგან მოითხოვდა არ ეზრუნათ სააქაოში კარგი ცხოვრებისათვის: აქ ნათქვამია, რომ სააქაო დროებითია, მთავარია საიქიოში ნეტარების უზრუნველყოფა, რაც სააქაოში ხელმოკლედ ცხოვრებითა და ღმერთისადმი ერთგულებით მიიღწევა. „ღმერთის იდეა ყოველთვის აძინებდა და აჩლუნგებდა „სოციალურ გრძნობებს“, ცვლიდა ცოცხალს ლეშით, ყოველთვის წარმოადგენდა მონობის (ყველაზე ცუდი, გამოუვალი მონობის) იდეას“¹. წერდა ვ. ი. ლენინი.

ზნეობის ისლამურ გაგებაში ეხვდებით ასეთ რამესაც. ყურანში ნათქვამია, რომ „ვინც სამეუღლო ვერ იშოვონ თავიანთი სიღარიბისა გამო, თავდაპირით იცხოვრონ, ვიდრე ღმერთი გაამდიდრებდეს მათ თავისი მოწყალებითა“ (XXIV, 33). აქ ნათლად ჩანს ისლამის ზნეობის კლასობრივი ხასიათი. ისლამის ზნეობრივი შეხედულებები მაშინ იქნებოდა თანმიმდევრული, თუ აქ ნათქვამი იქნებოდა, რომ სიღარიბემ არ უნდა შეუშალოს ხელი მეუღლის შერჩევაში; ანდა მოეთხოვა მორწმუნეებისაგან ასეთი გაკირვებისათვის დახმარების გაწევა.

ისლამის ზნეობრივ მოთხოვნათა შორის დიდი ადგილი უკავია მრუშობის აკრძალვას, ცოლსა და ქმარს შორის დამოკიდებულების ნორმებს, საზოგადოებაში ქალის ადგილის განსაზღვრას და ა. შ. მაგრამ ყველა საკითხში ნათლად ჩანს ისეთივე შინაგანი წინააღმდეგობა, როგორიც დოგმატურ, რიტუალურ და სოციალურ საკითხებში.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 35, გვ. 120.

ისლამის სოციალური პრინციპების ანალიზსა და მისი არსის ჩვენებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. როდესაც ლაპარაკია ისლამის რელიგიის მავნეობაზე, პირველ რიგში მსედველობაში ძირითადად მისი სოციალური მოძღვრების მავნეობა. ისლამის რელიგია სწორედ სოციალური პრინციპების საშუალებით ასრულებდა ექსპლოატატორული საზოგადოების დაცვის ფუნქციას. გარდა ამისა, ისლამის სასულიერო წოდება, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში, სწორედ ყურანის სოციალურ პრინციპებზე დაყრდნობით მოუწოდებდა მორწმუნეებს ბოლშევიკური მთავრობის წინააღმდეგ აქტიური ბრძოლისაკენ. დღესაც, აღმოსავლეთის მთელ რიგ ქვეყნებში ისლამის იდეოლოგია ბურჟუაზიული კლასის დაცვის იარაღია.

ისლამის მოძღვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია კაცობრიობის ისტორიისადმი, ქონებისადმი, კლასებისადმი, სახელმწიფოსადმი დამოკიდებულების საკითხებს.

ისლამის მოძღვრების თანახმად მთელი კაცობრიობა ოდესღაც ერთ ხალხს წარმოადგენდა, მთელი ხალხი წარმომდგარია ერთი ქალისა და კაცისაგან. „ხალხნო! ერთის კაცისა და ქალისაგან გაგვიჩენიხართ; ოჯახებად და ტომებად დაგვინაწილებიხართ, რათა ერთმანეთის ცნობა გქონოდათ“ (XLIX, 13). „კაცი ოდესმე წარმოადგენდნენ ერთ ხალხს“ - ამ ხალხის გამრავლება, გვარებად და ტომებად, სხვადასხვა ხალხად დაყოფა თითქოსდა მოხდა ალაჰის ნებით. ყურანში პირდაპირაა ნათქვამი, რომ „ღმერთს რო ენებები-ნა, თქვენგან მხოლოდ ერთ ხალხს შექმნიდა“ (V, 53). ამ მოძღვრების თანახმად საზოგადოების განვითარება არ ექვემდებარება რაიმე ობიექტურ კანონზომიერებას. ალაჰს შეუძლია ხალხთა შექმნა. მათი განვითარება ან მოსპობა. ყურანის თანახმად ყოველ ერს თავისი დასასრული აქვს. თითოეული ერისათვის წინასწარაა საზღვარი დადებული. ამ დროის მოსვლისთანავე ალაჰი მათ სასტიკად უსწორდება; სპობს და სამაგიეროდ ახალ ხალხს ქმნის. ალაჰის მიერ დაწესებული საზღვრის გადალახვა, ისტორიის დაჩქარება. ან

შენელები, ადამიანებს არ ძალუქთ. მას ალაპის ნება განსაზღვრავს. „თითოეულს ერს თავისი აღსასრული აქვს. როცა აღსასრული იგი მოწენილია, ერთ საათსაც ვერ დააყოვნებს. ვერც დააჩქარებს“ (X, 50; VII, 32). აქ უარყოფილია საზოგადოების განვითარების ობიექტური, კანონზომიერი პროცესი. ის ალაპის ნებითაა შეცვლილი. მეორე მხრივ, უარყოფილია ადამიანის ყოველგვარი როლი ისტორიაში, ის პასიურ არსებადაა ჩათვლილი: ადამიანი კი არ მოქმედებს, არამედ მისი საშუალებით — ალაპი; ადამიანი ალაპის ხელში მხოლოდ ხორციელი ინსტრუმენტია. მარქსისტული ფილოსოფიის მიხედვით, მართალია საზოგადოების განვითარების პროცესი ობიექტურია, ადამიანთა ნება-სურვილისაგან დამოუკიდებელი პროცესია. მაგრამ არა ზებუნებრივი, არამედ ბუნებრივ-ისტორიული. აქ ობიექტური კანონები მოქმედებენ, მაგრამ ადამიანები არ არიან ისტორიული პროცესის პასიური მკვერთელები. ისინი მას შეიცნობენ და აქტიურად ზემოქმედებენ მასზე, მას აჩქარებენ, ან ანელებენ. მოვიყვანთ რამდენიმე ადგილს ფ. ენგელსის წიგნიდან: „პირიქით, საზოგადოების ისტორიაში ცნობიერებით დაჯილდოებულ ადამიანები მოქმედებენ, რომელთაც განსაზღვრული მიზნებისაკენ მოსაზრება ან ვნება ამოძრავებს: აქ არაფერი ხდება შეგნებელი განსაზღვრის, სასურველი მიზნის გარეშე. მაგრამ რაღაც მნიშვნელოვანიც უნდა იყოს ეს განსხვავება განსაკუთრებით ცალკე ეპოქების და ამბების ისტორიული გამოკვლევისათვის, მას არ ძალუქს შეცვალოს ის ფაქტი, რომ ისტორიის მსვლელობას შინაგანი ზოგადი კანონები განაგებს“¹.

ალაპი ყურანის საშუალებით „ამბობს“, რომ მან მრავალი თაობა გაწყვიტა, ქალაქები დააქცია, ზოგიერთის ადგილას ახალი შექმნა და ა. შ. „ვერა ხელდვენ რამდენი თაობა ამოგვიწყვეტია მათ უწინარეს? ქვეყანაში დავამკვიდრეთ იგი უფრო მტკიცედ, ვიდრე თქვენ: ზეცით უხვად ვაწვინეთ; ფეხთა წყალი უღინეთ; მერე კი ამოვწყვიტეთ მათი ცოდვებისათვის და მათ ნაცვლად ახალი თაობა მოვიყვანეთ“ (VI, 6). „რამდენი ქალაქი დავაქციეთ! ჩვენი

¹ ფ. ენგელსი, ლ. ფოერბახი და კლასიკური გერმანული ფილოსოფიის დასასრული. — კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 476—477.

რისზეა ზოგს ღამე ეწია, ზოგსაც დღის სინათლის ჟამსა“ (VII, 3). ფ. ენგელსი კ. მარქსისადმი წერილში წერდა: „სამხრეთ არაბეთის ქალაქები, რომელნიც ჯერ კიდევ ჰყვავოდნენ რომაელების დროს, VII საუკუნეში ნანგრევების უდაბნოს წარმოადგენდნენ“. ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში სავაჭრო გზების გადანაცვლებამ არაბეთიდან სპარსეთის ტერიტორიაზე, აგრეთვე აბისინიელთა გაჰი-ნადგურებელმა თავდასხმებმა გამოიწვიეს სამხრეთი არაბეთის სახელმწიფოთა დაცემა. ცხადია, VII საუკუნის არაბებმა არ იცოდნენ უძველესი ქალაქების ნანგრევებად ქცევის მიზეზები. ყურანის მქადაგებლები უძველესი ქალაქების ნანგრევებად ქცევას ალაპს მიაწერდნენ, რათა დაეშინებინათ არაბები, ისლამის მიმდევრები. ყურანის მიხედვით ალაპის წინაშე ცოდვისათვის თაობები, ერები და ხალხები ნადგურდებოდა. ამასთან, თითქოსდა ალაპი ამ საქმეში, ე. ი. ხალხთა დასასჯელად, მათ გასანადგურებლად იყენებდა სხვადასხვა საშუალებებს: წვიმას, ქარიშხალს, ხანძარს, ვულკანებს, მიწისძვრას, წყალდიდობას, ეპიდემიებს და ა. შ. ყველაფერი ეს ბუნებრივი მოვლენებია.

საწარმოო ძალთა განვითარების დაბალი დონის პირობებში ადამიანებს ჯერ კიდევ არ შეეძლოთ თავი დაეცვათ ბუნების სტიქიური მოვლენებისაგან. ამჟამად მიწისძვრის შედეგად დანგრეულ ქალაქებს ორ-სამ წელიწადში აშენებენ (ასე მაგ., ქ. ტაშკენტი, სკოპლე, ბუქარესტი და ა. შ.), იმ პერიოდში კი ქალაქის აღდგენას ან სულ ვერ ახერხებდნენ, ანდა მას მთელი საუკუნე ესაჭიროებოდა. სტიქიურ მოვლენათა ნამდვილი მიზეზების უცოდინარობას ადამიანები იმ დასკვნამდე მიჰყავდა, რომ ყოველივე ეს ზე-ბუნებრივი ძალების ნებით ხდებოდა ადამიანთა დასასჯელად. ასეთმა უძველესმა შეხედულებებმა ასახვა კპოვეს ყურანშიც.

ყურანში ლაპარაკია ზოგიერთ ქალაქსა და ხალხზე და მათი ისტორიის ცუდ დასასრულზე, რაც მათ გადანდათ თითქოსდა ღმერთისადმი არაერთგულეობისათვის (XLI, 13—17; XVII, 17; XXV, 40; XXVII, 58). „ძველი ქალაქები იგი დავაქციეთ მათი

¹ ენგელსი — მარქსი, 6 ივნისი 1853 წ. — კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული წერილები, სახელგამი, 1949, გვ. 76.

ულვთობისათვის: დიახ, მათი აოხრება წინდაწინვე გექონდა მათ-
ოვის ნათქვამი“ (XVIII, 58).

ყურანიდან კარგად ჩანს, რომ მუჰამედი, ალაჰის სახელით
ემუქრებოდათ მათ, ვინც მას მატყუარად თვლიდა, არ სჯეროდათ
მისი მოციქულობა. საქმე ისეა დახატული, თითქოს ხალხებსა და
ქალაქებს ღმერთი იმიტომ ანადგურებდა, რომ ისინი მატყუარე-
ბად თვლიდნენ მის მოციქულებს. „უთხარი მათ, ქვეყანა მოიარეთ
და იხილეთ თუ რა აღსასრული ჰქონდათ მათ, რომელნიც ჩვენს
მოციქულებს მატყუარებად ჰსთვლიდნენ“ (VI, 11). წყალში ჩაე-
მარხეთ ნოეს ხალხი, რომელმაც თავის მოციქულებს დაჰსწამა მა-
ტყუარობა და მისგან სასწაული რამ ვეძენით საუწყებლად ყველა
ხალხისათვის“ (XXV, 39; X, 14; XI, 119; XXII, 44). „ვინც ჩემი
მოციქულები მატყუარებად ჩაჰსთვალეს, ყველა ჩემმა სასჯელმა
დაჰსაჯა“ (XXVIIII, 13; XXII, 43; XXVIIII, 59).

ომები, ზიშმილი, კლასობრივი ჩაგვრა, ერთი ხალხის მიერ
მეორის დაპყრობა და მისი დანადგება ყურანში ალაჰის ნების
განხორციელებადანა ჩათვლილი. აქ საზოგადოებაში მოქმედი ეკო-
ნომიკური ანდა სულიერი ფაქტორები აბსოლუტურად უარყოფი-
ლია. ომებს ალაჰი იწვევს. ერთ ხალხს მეორე ხალხთან აომებს,
ერთ ხალხს აძლევს საშუალებას დაიპყროს მეორე ხალხი და ა. შ.
ყურანის თანახმად ესაა თითქოსდა ალაჰის მიერ მოცემული საზო-
გადოების ან ხალხის დასჯის ხერხი. ალაჰი მოცემულ ხალხს სჯის
დამპყრობელის ხელით. „როცა ღმერთი ეუფლება ცოდვილთა ქა-
ლაქებს, ამგვარად ეუფლება, თავზარდაცემით, მძლავრობით ეუფ-
ლება“ (XI, 104). ყურანის თანახმად ალაჰს შეუძლია „თქვენ შო-
რის უთანხმოება ჩამოაგდოს და განაცდევინოს ზოგიერთებს სხე-
ვის მძლავრობა“ (VI, 65). მაგ., ალექსანდრე მაკედონელის სამხედ-
რო იერიშები და მთელი რიგი ხალხების დაპყრობა აქ გაგებულია
როგორც ალაჰის ნების განხორციელება, რომ თითქოს ამ ხალხებს
ალაჰი სჯიდა ალ. მაკედონელის ხელით (XVIII, 52-105). მეორე
მხრივ კი სოციალური უბედურებანი დახასიათებულია, როგორც
ღმერთის მიერ ადამიანების გამოცდა, თუ რამდენად მომთმენნი
და ერთგულნი არიან ისინი ალაჰისადმი. ვინც მოთმინებით ღატანს
ამ გამოცდას, ის გადაურჩება ალაჰის სასჯელს. „გამოუცადოთ

შიშით და შიმშილით, მითაც რომ იკლოს თქვენმა ქონებამ და თქვენმა ხალხმა, თქვენმა სამკალმა. შენ, მუჰამად. ნეტარების ამბავი ახარე მათ, რომელნიც ტანჯვას ითმენენ“ (II, 150).

ისლამს, ახალ რელიგიას, არ შეეძლო ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციის აღკვეთა: პირიქით, ის თვითონ წარმოიშვა როგორც ასეთი წყობილების იდეოლოგია. ამიტომ სოციალურ უბედურებებს განიხილავდა როგორც გამოცდას სამოთხეში მოსახვედრად. „ნუ თუ ჰკონებთ სამოთხეში შესვლას იმ ჰირთა განუცდელად, რაც თქვენს უწინარეს ყოფილთა განუცდიათ? უბედურება და გაჭირვება თავს დაატყდათ“ (II, 210). თუ ადამიანი მოთმინებით აიტანს საზოგადოებრივ უბედურებებს (ჩაგვრას, ომებს, შიმშილს და ა. შ.), ის სამოთხეში მოხვდება. ეს უბედურებანი ალაჰის ნებით ხდება, ალაჰს სურს ადამიანთა გამოცდა. ასეთ შემთხვევაში, ყურანის თანახმად, ადამიანს არა აქვს უფლება წინ აღუდგეს ასეთ მოვლენებს. მან მთელი იმედები ღმერთზე უნდა დაამყაროს, ღმერთს შესთხოვოს დახმარება. „რა ჩინებულია მათი ჯილდო, ვინც კეთილს შერებიან“, „ვინც გასაჭირს მოთმინებით გაუძლებენ და სასოებას ღმერთზე დაამყარებენ“ (XXIX, 58—59). წინ კი არ აღუდგე სოციალურ უსამართლობას, ალა-ბეგებრს ძარცვას. ხოცვა-ჟლეტვას, არამედ „მოთმინებით ელოდე შენის უფლის სამართალსა“ (LII, 48). მოყვანილი ადგილებიდან აშკარა ხდება, რომ ის მიმართულია, ერთის მხრივ, გაბატონებული კლასების ინტერესების დასაცავად, მეორეს მხრივ, ისლამის რელიგიისადმი ერთგულების განმტკიცებისაქენ. აქ კარგად გამოგვიჩვენებდა კ. მარქსის მიერ მოცემული რელიგიის განსაზღვრება: „რელიგია არის ჩაგრულ ქმნილებათა ამოხვრა, უგულო ქვეყნის სული და გულია, ისე როგორც იგი არის სული უსულო მდგომარეობათა. ის ოპიუმია ხალხისა“¹.

ისლამის სოციალური მოძღვრების მავნე არსი იქიდანაც ცხადი ხდება, რომ ის მოუწოდებს მორწმუნეებს ენატრობდეთ საიქიო, იზრუნონ საიქიოსათვის, მარადიულ ცხოვრებისათვის. სააქაო ცხოვრება შემაცდენელი განცხრომა (III, 182). ამიტომ ყუ-

¹ კ. მარქსი, ლენინი, ლევი, საშაროვის ფილოსოფიის კრიტიკისათვის. შესავალი, თბ., 1971, გვ. 4.

რანის თანახმად ღმერთი წყალობას გამოიჩენს იმათ მიმართ, ვისაც საიქიო „ცხოვრება“ ურჩევნია სააქაოს. ვინც სოციალურ უკუღმართობებს კი არ ეწინააღმდეგება, არამედ მას მოთმინებით აიტანს და აიტანს იმიტომ, რომ ეს ცხოვრება დროებითია, მთელ დროს ლოცვასა და ყურანის კითხვაში გაატარებს. ასეთებს ყურანი საიქიოში დიდ ჯილდოს პირდება. ყურანის მიხედვით „სიკეთე, რომელიც გეზოძათ, მხოლოდ საწუთრო განცხრომაა ამა სოფლისა და თითქოს მისი სამკაულიც. ხოლო რაც ღმერთსა აქვს შენახული, იგი ჰსჯობია და უფრო ხანგრძლივიცაა. ნუთუ ვერ ჩახვდეთ“ (X XVIII, 60). ალაჰი ყურანის საშუალებით ადამიანებს ეუბნება, რომ არ მოითხოვოთ სააქაოში უკეთესი ცხოვრება, თუ გნებავთ, და თუ მომთხოვთ, მიიღებთო, მაგრამ უკეთესია საიქიოში მიიღოთო. ყურანის მიხედვით ეს ქვეყანა დროებითია და ტანჯვის მოთმენა შეიძლება. საშაგიეროდ ნეტარებას მიიღებთ მარადიულ საიქიო ცხოვრებაში. „ვისაც უნდა ყოფადის ცხოვრების ყანა დაამუშაოს, მას განუდიდოთ: ვისაც ჰსწადია, ამ სოფლის ყანა დაამუშაოს, იგიც მიიღოს, მაგრამ საიქიოს წილი არაფერი ექმნეს“ (XLII, 19): ყურანი ამავე დროს მუქარასაც მიმართავს იმათ მიმართ, ვინც ამქვეყნიურ ცხოვრებაში, სააქაოში მოინდომებს ნეტარებას. „ვისაც ეს ქვეყანა უნატურია, ისე მსწრაფლ წარმავალი, მსწრაფლვე მიგვინიჭებია მისთვის ამქვეყნად, რაც გვინებებია. შემდეგ გაგვიმზადებია მისთვის ჯანაბა“ (XVII, 19) აქ ერთგვარი შინაგანი წინააღმდეგობაა. ერთ შემთხვევაში ყურანი ამბობს, თუ მოითხოვთ ამ ქვეყანაში სიკეთეს, ნეტარებას მიიღებთ, მეორე შემთხვევაში კი მუქარაა ასეთი თხოვნისათვის: ერთ შემთხვევაში ნათქვამია, ვინც ითხოვს, მიიღოს: სხვაგან კი ნათქვამია, რომ ღმერთი საიქიოსათვის ინახავს ჯილდოებს. ვინ იცის კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე რამდენ ჩაგრულს, ღარიბს, ობოლს, გაჭირვებულს უთხოვია, მაგრამ ალაჰისაგან არაფერი არ მიუღია. ამის დასაფარავად ყურანში ნათქვამია, რომ თქვენ არ იცით რა სჯობია თქვენთვის, ტანჯვა თუ ნეტარება. ღმერთმა იცის უკეთესად თუ რა სჯობია. თუ თქვენ გჩაგრავენ, ექსპლოატაციას გიწვევენ. მიმართავს ყურანი ადამიანებს, ეს იმას ნიშნავს, რომ თქვენთვის ასე სჯობია. „ეგუბის გესიზღებოდესთ, რაც თქვენთვის მავნებელია, წი“

ღმერთმა უწყის, ხოლო თქვენ, თქვენ კი არ უწყით“ (II, 213). მაგრამ ყურანის ასეთი მოწოდება — არ ინატრონ. მხოლოდ ჩაგრულ მასებზე ვრცელდებოდა. ექსპლოატატორული კლასები სააქაოში ეწეოდნენ ნეტარ ცხოვრებას, ექსპლოატირებულებს კი ყურანი საიქიოში პირდებოდა ასეთ ცხოვრებას. „რელიგია ერთ-ერთა საჯეა სულიერი ჩაგვრისა. რომელიც ყველგან და ყოველ აღკილას ლოდად აწევს მუდამ სხვებისათვის მუშაობით, გაჭირვებითა და მარტოობით დათრგუნვილი ხალხის მასებს. ექსპლოატირებულ კლასთა უძლურება ექსპლოატატორებთან ბრძოლაში ისევე გარდუვლად წარმოშობს უკეთესი საიქიო ცხოვრების რწმენას, როგორც ველურის უძლურება ბუნებასთან ბრძოლაში წარმოშობს ღმერთთა, ეშმაკთა, სასწაულთა და სხვათა რწმენას. იმას, ვინც მთელ სიცოცხლეში მუშაობს და გაჭირვებულია, რელიგია ასწავლის მორჩილებას და მოთმინებას სააქაო ცხოვრებაში და ანუგეშებს ზეციური ჭილდოს იმედით. ხოლო იმათ. ვინც სხვისი შრომით ცხოვრობს, რელიგია სააქაო ცხოვრებაში ქველმოქმედებას ასწავლის, მთელი მათი ექსპლოატატორული არსებობის გასასამართლებლად ძალიან იაფ საშუალებას აწვდის და ხელსაყრელ ფასად აძლევს ზეციური კეთილდღეობის ბილეთებს“¹.

ყურანი კატეგორიულად აფრთხილებს მქონებელთა კლასს, რომ. მათი თავიანთ მორჩილებს არ აჩუქონ ქონება და არ გაამდიდრონ ისინი. „ერთმანეთს შორის არ ჩანთქათ თქვენი სიმდიდრე ამო რამეში დახარჯვით; მეტადრე მსაჯულებს. არ უძღვნათ იმ განზრახვით, რომ სხვისი ქონება უსამართლოდ ხელთ იგდოთ, იცოდეთ“ (II, 184). მაგრამ ყურანი ნებას რთავს ალაჰის გზაზე, ისლამის რელიგიისათვის, მეჩეთების სასარგებლოდ, მოღების გასამდიდრებლად დახარჯონ თავიანთი ქონებიდან რამდენიც სურთ, რისთვისაც საიქიოში დიდ ჭილდოს ჰპირდება ასეთებს. „ვინც თავიანთ სიმდიდრეს ღვთის გზას გადააგდებენ, მსგავს არიან მარცელისა, რომელიც დაიყაროს შეიღს თაველსა და რომელთაგან თვითო ასს მარცვალს გამოიღებს“ (II, 263). ცნობილია, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე იმ ხალხებში, სადაც ისლამის რელიგია იყო გაბატონებული, გლეხობა მიწა-წყალს იყო მოკლებული, ხო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 83—84.

ლო მეჩეიები ათასობით პექტარ მიწას ფლობდნენ უკვე აღნიშნული შენაწირების ხარჯზე. მთელი სიმდიდრე ამ მიწებიდან მიდიოდა სასულიერო პირთა ხაზინაში.

საზოგადოებაში ქონებრივ უთანასწორობას ყურანის მიხედვით ალაჰი აწესებს. ვისაც ინებებს, მას გაამდიდრებს და ვისაც ინებებს, მას გააღარიბებს. „მსთქვი: უფალო, ხელმწიფება შენ ხელთ არი: მიანიჭო, ვინცა ინებო და წაართვა, ვინცა ინებო“ (III, 25). ამიტომ ყურანი მოითხოვს თვალი არ ეჭიროთ სხვისი ქონებისადმი. „ნუ შეგშურდებათ ქონება, რომლითაც ღმერთმა ერთნი მეორეთა უმაღლეს დაგაყენათ“ (IV, 36). „ადამიანს განა ყველაფერი უნდა ექმნეს რაც ინატროს“? (LIII, 24). ალაჰი ყურანის საშუალებით მოითხოვს, ადამიანმა არ ინატროს იმაზე მეტი, რასაც მას ალაჰი აძლევს. ის, რომ ექსპლოატატორულ საზოგადოებაში ერთმანეთს მდიდარი, მეორე ჩაგრული, ღვთაებრივ სასწაულადაა ჩათვლილი ყურანში (XXIX, 53).

მართალია ზოგიერთ ადგილას ენვდებით ყურანის მოწოდებამ უსამართლობის, ჩაგრის წინააღმდეგ, მაგრამ ასეთი ადგილები მხოლოდ გამონაკლისია ყურანის საერთო სოციალური მოძღვრების ფონზე. „გასამტყუნარი როდია ადამიანი, შურისმაძიებელი უსამართლობისათვის, რომელსაც განიცდის“ (XLII, 39); „გასამტყუნარ არიან სხვათა შემპყირებელნი, მძლავრობით და ყოველის სამართლიანობის წინააღმდეგ მოქმედნი; სამწუხარო სასჯელია მათთვის შენახული“ (XLII, 40). საერთოდ კი ისლამი იდგა და დღესაც დგას კაპიტალისტურ ქვეყნებში ექსპლოატატორულ კლასების ინტერესების სადარაჯოზე.

§ 5. თანამედროვე ისლამური სოციალური კონცეფციები

ამ ბოლო წლებში ისლამისადმი მიძღვნილ გამოცემებში ბევრს წერენ ისლამის პოლიტიკასთან დაკავშირების შესახებ, ამასთან, თვლიან, რომ თითქოს მსგავსი კავშირი უფრო მეტად გაძლიერებულიყოს 1979 წლიდან, როდესაც ისლამის რელიგიას პიჯრიდან 1400 წელი შეუსრულდა. მათი აზრით, ისლამის XV საუკუნეში გადაბიჯებამ უფრო გააძლიერა რელიგიურ-პოლიტიკური მოძრაობა საზღვარგარეთული აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ამასთან, მხედ-

ველობიდან უშვებენ იმ გარემოებას, რომ ისლამის პოლიტიკასთან კავშირის გასწორებას და საერთოდ აღმოსავლეთის ქვეყნებში ისლამური სოციალური კონცეფციებისა და დოქტრინების წინა პლანზე წამოწევას თავისი ისტორიული ტრადიციები გააჩნია. გარდა ამისა, ეს პროცესი გაპირობებულია ამჟამად აღმოსავლეთის ქვეყნებში მიმდინარე მეტად სერიოზული სოციალურ-პოლიტიკური ცვლილებებით — ანტიფეოდალური, ანტიკოლონიური, ანტი-იმპერიალისტური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობებით, რომელიც მასების განსაკუთრებული რელიგიურობისა და კულტურულ-პოლიტიკური ჩამორჩენილობის გამო ძირითადად ისლამის ლოზუნგით წარიმართება.

ნუ დავივიწყებთ იმასაც, რომ ისლამის რელიგია წარმოშობის პროცესშივე დაკავშირებული იყო პოლიტიკასთან. არაბ ტომთა პოლიტიკური გაერთიანება ერთი ღმერთის — ალაჰის რწმენის მიღებასთან იქნა დაკავშირებული. არაბთა პირველი გაერთიანებული სახელმწიფო თეოკრატიული ხასიათისა იყო. სახელმწიფო და რელიგიური მეთაურობა ერთ ხელში იყო მოქცეული. ასე იყო არა მხოლოდ არაბული იმპერიის არსებობის მანძილზე, არამედ შემდეგშიაც, არაბეთის თვით თურქეთის სასულთნოს შემადგენლობაში ყოფნის დროსაც. თურქეთის სულთნები ითვლებოდნენ რელიგიურ მეთაურებადაც.

საერთოდ, ისლამის იმთავითვე პოლიტიკურ ფაქტორად ყოფნამ თავისი დალი დაასვა ყურანისა და შარიათის შინაარსსაც, ხოლო, იმდროინდელი არაბული სახელმწიფოს (საზოგადოების) სოციალურმა სტრუქტურამ — ყურანისა და შარიათის სოციალური პრინციპების თავისებურებას.

სოციალურ-პოლიტიკურის რელიგიურთან გადაჯაჭვის ისტორიულმა ტრადიციებმა ისლამში წარმოშვეს შეხედულება, რომლის თანახმადაც სახელმწიფოს მეთაური ალაჰის ნების განმხორციელებელია, მუჰამედის მოადგილეა და ა. შ. აქედან გამომდინარე, ალაჰისადმი, მუჰამედისადმი, საერთოდ ისლამისადმი და ხელისუფალთადმი ერთგულება და მორჩილება იდენტურ მოვლენებად იყო მიჩნეული. უკვე აქედან ცხადი ხდება, რომ ისლამის დოგმატურ მოთხოვნებსა და მის სოციალურ მოძღვრებას შორის მკიდრო კავ-

შირი არსებობს. იგი იმაში გამოიხატება, რომ დოგმების რწმენა, მათდამი ერთგულება არსებული სოციალური სტრუქტურისადმი შეგუების პირობად ითვლება; და პირიქით, სოციალური რეჟიმი-სადმი ერთგულება, გაბატონებული ფენებისადმი მორჩილება — ალაპისადმი, ისლამისადმი ერთგულებად. იგივე ითქმის თანამედროვე ისლამურ ქვეყნებში სოციალურ დოქტრინათა შესახებ, ამასთან. საზღვარგარეთული აღმოსავლეთის ქვეყნებში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკური ცვლილებების პროცესში ისლამის რელიგიის გამოყენება ხდება სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიებისა და დაჯგუფებების მიერ, სრულიად განსხვავებული ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზნებისათვის. სწორედ ამიტომ პარტიის XXVI ყრილობისადმი სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ანგარიშში ითქვა, რომ „აღმოსავლეთის ქვეყნებში უკანასკნელი წლების მანძილზე აქტიურად იყენებენ ისლამურ ლოზუნგებს“¹. თანამედროვე აღმოსავლეთის ქვეყნებში ისლამის დროშით მიმდინარეობს როგორც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი, ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური მოძრაობა, ისევე ბრძოლა ყოველგვარი პროგრესულის წინააღმდეგ. ამ შემთხვევაში ისლამის დაცვის ლოზუნგით გამოდიან ყველაზე რეაქციული პოლიტიკური რეჟიმები და პოლიტიკური პარტიები. ისლამის რელიგიას იყენებენ ბევრ შემთხვევაში დემოკრატიული რეჟიმების სახელმწიფო მეთაურები და პოლიტიკური პარტიების ლიდერები, ისინი ერთი მხრივ, ქმნიან ე. წ. „ისლამური სოციალიზმის“ თეორიებს, მეორე მხრივ, კი ცდილობენ მარქსიზმისა და ისლამის სინთეზს.

ამასთან, ისიც უნდა ითქვას, რომ ისლამურ ფაქტორს იყენებენ, აზიისა და აფრიკის ხალხებზე ზემოქმედების მიზნით, იმპერიალისტური ქვეყნების პოლიტიკოსები. მათ თავიანთი თავი გამოყავთ ისლამის რელიგიის დამცველად და ამ ხალხების დიდ მეგობრად.

პოლიტიკურ მოძრაობებსა და სოციალურ დოქტრინებში ისლამური ფაქტორის გამოყენებას, ჩვენი აზრით, გააჩნია რამდენიმე მიზეზი. ერთ-ერთი მათგანი ისაა, რომ ისლამის ტრადიციული

¹ სკკპ XXVI ყრილობის მასალები, თბ., 1981, გვ. 19.

გაერცელების ქვეყნებში ამჟამად მიმდინარეობს ფეოდალურ-პატრიარქალურ ურთიერთობათა მსხვერვეა და ეროვნული ბურჟუაზიის წარმოშობა. ბურჟუაზიული წარმოებით ურთიერთობათა გაძლიერება დიდ საფრთხეს უქმნის როგორც ფეოდალურ კლასს. ისე ფეოდალიზებული სასულიერო წოდების ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებს. იგივე პროცესი სერიოზულად არღვევს ტრადიციულ საზოგადოებრივ და ოჯახურ ურთიერთობებს, რაც ყურანსა და შარიათზე იყო აგებული. ამ პროცესს, სასულიერო წოდების შთაგონებით, გაუნათლებელი ანდა დაბალი განათლების მქონე ჩაგრული მასები აღიქვამენ, როგორც მათი რელიგიისა და ტრადიციული ყოფის შელახვას. მათ ასეთ ფსიქოლოგიას კარგად იყენებს როგორც ფეოდალური, ისე ბურჟუაზიული კლასი. თითოეული საკუთარი პოლიტიკური ინტერესებისათვის. ამ ქვეყნებში მასების ყოფითი ტრადიციები, ოჯახური და საზოგადოებრივი ურთიერთობები მთლიანად ისლამითაა გამსჭვალული, მათი განათლება და კულტურა ამ რელიგიითაა შეზავებული. ასეთ შემთხვევაში მასებზე პოლიტიკური ზემოქმედება და გარკვეული მიმართულებით მობილიზაცია შესაძლებელია მხოლოდ რელიგიური ფაქტორის გამოყენებით.

როდესაც ლაპარაკია ისლამის გამოყენებაზე ანტიფეოდალურ და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში, აქ ისლამის რელიგიის ინტერპრეტაცია ხდება დემოკრატიული მიმართულებით. ისლამის რელიგიის წარმოშობა გაგებულია როგორც ჩაგვრის წინააღმდეგ მიმართული რევოლუციური მოძრაობის იდეოლოგიის წარმოშობა. ამ ქვეყნების ზოგიერთი პოლიტიკური და რელიგიური ლიდერის მტკიცებით ისლამს იმთავითვე ახასიათებდა ადამიანთა შორის სამართლიანობისა და თანასწორობისათვის ბრძოლა. უფრო მეტიც, ბევრი მათგანის მტკიცებით წინასწარმეტყველი მუჰამედი, ხალიფა ალი, იმამი ჰუსეინი და სხვა იმამები იმ ადამიანთა რიცხვს მიეკუთვნებოდნენ, რომლებიც ილაშქრებდნენ ადამიანთა შევიწროებისა, ჩაგვრისა და სიღარიბის წინააღმდეგ. ერთი სიტყვით, აქ ადგილი აქვს ადრინდელი ისლამის ერთგვარ იდეალიზაციას.

1979 წლის 12—14 სექტემბერს დუშანბეში გამართულ საერთაშორისო ისლამურ სიმპოზიუმზე გამოსვლისას ისლამური ქვეყ-

ნის ბევრმა პოლიტიკურმა და რელიგიურმა წარმომადგენელმა შეფიქრებულად ჩამოაყალიბა თანამედროვე ისლამური სოციალური კონცეფციები. ასე მაგალითად, მსოფლიო ისლამური ლიგის გენერალურმა დირექტორმა აბდ ალ-აზიზ ალ-მარზუქმა აღნიშნა, რომ „ადამიანის თავისუფლების პრობლემამ ვერცერთ ღვთაებრივ და ადამიანთა მიერ გამოწვეულ რელიგიებში ვერ ნახა ისეთი ფართო გაშუქება, როგორც ეს ისლამში იყო გაშუქებული“. მისი აზრით, ღმერთის ნებაზე უმალესი ნება არ არსებობს და არავის არა აქვს უფლება იბატონოს ადამიანზე. ერთი სიტყვით, იგი ცდილობს ისლამი ადამიანთა თანასწორობისა და სამართლიანობის იდეოლოგიად დახატოს და იგი დააფუძნოს ისლამის მთავარ დოგმატზე — ერთი ღმერთის, ალაჰის რწმენაზე. აბდ ალ-აზიზ ალ-მარზუქის აზრით, თუ მუჰამედი არ მართავდა ადამიანებს, მით უმეტეს, არავის არა აქვს უფლება იბატონოს სხვა ადამიანზე. აქაც იგივე მდგომარეობაა. ადამიანის მიერ ადამიანის ჩაგვრის მოსპობის მოთხოვნა მუჰამედის სახელთანაა დაკავშირებული. მისი თქმით, ისლამის რელიგია ადამიანებს მოუწოდებს თავისუფლებისაკენ და უარყოფს ჩაგვრას. იგი თვლის, რომ განათლებული და შეგნებული ადამიანები მიხვდნენ, რომ სწორედ ისლამს და არა რომელიმე სხვა იდეოლოგიას შეუძლია ადამიანთა მშვიდობისადმი, ჯემარიტებისა და სამართლიანობისადმი მისწრაფების დაკმაყოფილება“. ამასთან, აბდ ალ-აზიზ ალ-მარზუქს ავიწყდება, რომ იგივე ისლამის რელიგია წარმოშობიდან დღემდე წარმოადგენდა ერთი ხალხის მეორე ხალხზე ბატონობის, ერთის მიერ მეორის ჩაგვრის, სისხლის ღვრის, ხალხთა ამოვლეტის, ძალადობის, უსამართლობისა და თვითნებობის იდეოლოგიას, მსგავს მდგომარეობას ადგილი ჰქონდა თვით მუჰამედის და ხალიფების, იმამების დროსაც. თვით ყურანშიც არაერთი ადგილია, სადაც ნათქვამია, რომ სწორედ ალაჰი ამაღლებს ზოგიერთებს, ალაჰი აძლევს მათ სიმდიდრეს და ა. შ. ისლამის სოციალურ კონცეფციათა შორის ერთ-ერთი სერიოზული ადგილი უკავია ისლამის როლის გაზვიადებას თანამედროვე ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობებში. ირანის რევოლუციის ისლამური ლიდერების აზრით, რომ არ ყოფილიყო ისლამური ხელმძღვანელობა და მასების მობილიზაცია ისლამის

ლოშუნგით, ირანის რევოლუცია ვერ გაიმარჯვებდა. როგორც ვხედავთ, აქ დიდი და გადამწყვეტი როლი სწორედ ისლამის რელიგიას მიეწერება. ფაქტია, რომ რელიგია, მათ შორის ისლამიც, მასების მტკიცე რელიგიურობის პირობებში ასრულებს მაინტეგრირებელ და მამობილიზებელ ფუნქციას. მაგრამ რევოლუციის გამარჯვების მხოლოდ იდეოლოგიური ფაქტორით ახსნა არ იქნებოდა სწორი ირანის რევოლუციის მომზადებაში. ირანელი ჩაგრული ხალხის რევოლუციური განწყობის მომწიფებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულეს სოციალურმა და ეკონომიკურმა ფაქტორებმა, უფრო მეტიც, აღნიშნულ რევოლუციურ მოძრაობაში ისლამური ფაქტორის წინა პლანზე წამოწვევაც სოციალური მიზეზებით იყო გამოწვეული. „ისლამის რელიგია კონსერვატული ხასიათისაა და ის თავისთავად სრულიადაც არ არის რევოლუციური სულისკვეთებისა¹. ასეთი რევოლუციის მომზადების მთავარი სოციალური და ეკონომიკური საფუძველი იყო მასების სიღატაკე, ბურჟუაზიული წარმოებითი ურთიერთობების წარმოშობა, რაც ძირეულად შეეხო მრავალი სოციალური ფენის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ინტერესებს, ტრადიციულ ისლამიზებულ ყოფით ტრადიციებს. სწორედ ეს ფაქტორები ამოძრავებდა ირანის რევოლუციის ისლამურ ლიდერებსაც. ხოლო ისლამის რელიგიის წინა პლანზე წამოწვევა გაპირობებული იყო მასების პოლიტიკური შეგნებულობის ძალზე დაბალი დონით, ანდა მისი საერთოდ არაარსებობით. თავის დროზე ეროვნულ განმათავისუფლებელ რევოლუციებში ისლამური ფაქტორი გამოყენებულ იქნა აზიისა და აფრიკის ბევრ ისლამურ ქვეყანაში.

ისლამის სოციალურ კონცეფციათა შორის ამჟამად აზიისა და აფრიკის ისლამურ ქვეყნებში ყველაზე მეტადაა გავრცელებული ე. წ. „ისლამური სოციალიზმის“ კონცეფცია. განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, რომლებიც განთავისუფლდნენ კოლონიური ჩაგვრისაგან და განვითარების არაკაპიტალისტურ გზას დაადგნენ. საყურადღებოა, რომ ასეთი თეორიებით გამოდიან არა მხოლოდ პოლიტიკური ლიდერები, არამედ ისლამური ლეთისმეტყველებიც, გან-

¹ რ. ანდრიაშვილი, თანამედროვე ისლამი, თბ., 1982, გვ. 13.

საკუთრებით 1960-იანი წლებიდან. ამასთან, ისლამის ღვთისმეტყველები თვლიან, რომ ყურანი და სუნა უკვე შეიცავენ „სოციალიზმის პრინციპებს; უფრო მეტიც, ისინი თვლიან, რომ „წინასწარმეტყველ მუჰამედისდროინდელი ისლამური საზოგადოება იყო ქვეშარიტად სოციალისტური საზოგადოება“¹. ისლამური სოციალიზმის იდეებისაკენ არაბული ქვეყნების ლიდერებს აქვთ ბოლომდე გაროდი. მსგავსი იდეებით იგი არაერთხელ გამოსულა კაიროს უნივერსიტეტის სტუდენტებისა და პროფესორ-მასწავლებელთა წინაშე. როგორც გაროდის მთავარი არგუმენტი იმაში მდგომარეობდა, რომ კ. მარქსმა მეცნიერული სოციალიზმის თეორია შეიმუშავა ევროპულ თეორიულ წყაროებზე დაყრდნობით; ამიტომ, მისი აზრით, ის მხოლოდ ევროპელებისათვისაა გამოსადეგი. რაც შეეხება ისლამის ტრადიციული გავრცელების ქვეყნებს, აქ სოციალიზმი უნდა ემყარებოდეს ისლამურ ტრადიციებს, მაშასადამე მათი სოციალიზმი უნდა იყოს ისლამური.

ისლამური სოციალიზმის კონცეფციის დამცველთა აზრით, ასეთი სოციალიზმი არსებითად განსხვავდება საბჭოთა სოციალიზმისაგან და ეს განსხვავება თურმე იმაში მდგომარეობს, რომ აქ „შენარჩუნებულია წარმოების საშუალებებზე“ კერძო საკუთრება. ძნელი არ არის იმის დანახვა, რომ „ისლამური სოციალიზმის“ კონცეფცია ფაქტიურად ჩაგრული მასების მოტყუებასა და ადგილობრივი ბურჟუაზიის ინტერესებს ემსახურება. ა. ახმედოვი სამართლიანად წერს, რომ „ისლამური სოციალიზმის“ მსგავსი ვარიანტი პირდაპირ ეწინააღმდეგება ნამდვილ სოციალისტურ პრინციპებს“². ერთი სიტყვით, ამ კონცეფციის დამცველთა აზრით, მას უკავია სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის საშუალო მდგომარეობა. იგი წარმოების საშუალებებსა და მიწაზე კერძო საკუთრებას კი არ აუქმებს, არამედ ნაწილობრივ ზღუდავს. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან სოციალიზმის ისლამური მოდელი ემყარება ყურანს, რომელიც იცავს ქონებრივ უთანასწორობას. ყურანში ბევრგან ვხვდებით კერძო საკუთრების დაცვის მოთხოვნას; უფრო მეტიც. იგი სოციალური უთანასწორობის დაცვასაც კი მოითხოვს,

² იქვე. გვ. 86.

¹ Ахмедов А. Социальная доктрина ислама. М., 1982, с. 83.

„თქვენის სელით შეძენილი მონები განა უნდა მიიღოთ თანამოქალაქედ განცხრომაში იმ კეთილთაგან, რაოდენიც თქვენთვის მოკვინიჭებია“ (30, 27). და თუ ისლამის ღმერთისმეტყველები და საზღვარგარეთული აღმოსავლეთის ზოგიერთი თეორეტიკოსი ცდილობს ყურანსა და სუნაზე დააშენოს სოციალიზმის თეორია, ასეთი შორს იქნება მეცნიერული სოციალიზმის თეორიისა და რეალური სოციალიზმისაგან. ჯერ კიდევ ფრ. ენგელსი აკრიტიკებდა ე. წ. ქრისტიანული სოციალიზმის იდეებს, რომელსაც საერთო არაფერი ჰქონდა მეცნიერულ სოციალიზმთან. ერთ-ერთი ისლამური სოციალური კონცეფციით, რომლის პროპაგანდასაც ეწევიან საზღვარგარეთული აღმოსავლეთის მთელი რიგი რელიგიურ-პოლიტიკური მოღვაწეები, არის „მესამე ისლამური გზა“. თუ „ისლამური სოციალიზმის“ კონცეფციაში სიტყვა სოციალიზმი აფრთხობს ამ ქვეყნების ბურჟუაზიას, ე. წ. მესამე გზა, მათი თქმით, არც კაპიტალისტურია და არც სოციალისტური. ეს მესამე გზა გულისხმობს ისლამური ქვეყნების საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარის ისლამიზაციას. მათი აზრით, სწორედ ასეთი ისლამიზაციით საზოგადოებაში სამუდამოდ მოიხსნება სიზარმაცე, პარაზიტობა და შოვინიზმი. ისლამიზებული ადამიანი გახდება მაღალმრავალფეროვანი და ცივილიზებული მოქალაქე, რომელსაც არ შეაშინებს არავითარი სამუშაო, ეყვარება ღმერთი და ადამიანი; ასეთი ადამიანის იდეალი გახდება — „მშვიდობა, სამართლიანობა. თანასწორობა. თავისუფლება, სულიერი და მატერიალური განვითარება. ეკონომიკის სფეროში მოიხსნება ექსპლოატაცია და უსამართლობა. დაკანონდება მოგების მიღება, თუმცა აკრძალება ნამეტანად დიდი სიმდიდრე, საზოგადოება დაიცავს თავისუფალ მეწარმეობას“. ასეთ საზოგადოებაში კერძო საკუთრება იარსებებს. მეწარმეებსა და მუშებს შორის დამყარებული იქნება მეგობრული ურთიერთობა, ისინი პარტნიორები იქნებიან საერთო ინტერესებით, სოფლის მეურნეობაში მოიხსნება ფეოდალიზმისა და მონობის ყველა ფორმა, თუმცა მიწას ყველა გლეხი ვერ მიიღებს. ყოველივე აქედან ცხადი ხდება, რომ ე. წ. „ისლამური მესამე გზა“ თავისი საზოგადოებრივი მოდელით ნაკლებად განსხვავდება ბურჟუაზიული წყობილებისაგან და იგი მიმართულია გაბატონებული კლასების ინტერესების ისლამით გამართლებისაკენ.

ისლამის ერთ-ერთი სპეციფიკური თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი მხრივ იგი შეიცავს ყველა მუსულმანის, ე. ი. ამ რელიგიის მიმდევრების ძმობის იდეას (49, 10), მეორე მხრივ, მორწმუნე მუსულმანები ამ რელიგიის გავრცელების თითქმის ყველა რეგიონში, ერთმანეთთან აიგივებენ ეროვნულსა და რელიგიურს. ისლამური რელიგიურ-მითოლოგიური წარმოდგენები, საკულტო და ყოფითი ტრადიციები ეროვნულ მოვლენებად მიიჩნევა.

ისლამის ეს სპეციფიკური თავისებურება ბევრ სახელმძღვანელოში არაა ნაჩვენები. მაშინ როდესაც, მსოფლიოს ორ სისტემას შორის იდეოლოგიური ბრძოლის გამწვავების პირობებში ბურჟუაზიული პროპაგანდა ყველანაირად ცდილობს რელიგიური ფაქტორის გამოყენებას ჩვენი ქვეყნის ხალხთა ეროვნებათაშორისო ურთიერთობების ყალბად წარმოდგენისათვის, რელიგიურ-ეროვნული შუღლის ჩამოგდებისათვის. ასეთ პირობებში აუცილებელია, რომ სტუდენტებს გავაცნოთ ისლამის რელიგიის მსგავსი სპეციფიკა და მისი სოციალური ფესვები. რელიგიისა (ისლამისა) და ეროვნულის მიმართებაში სინათლის შეტანას თავისი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. იგი ათეისტური და ინტერმაციონალური აღზრდის აუცილებელი ელემენტია.

თანამედროვე მორწმუნე მუსულმანების ნაწილის მიერ ისლამურისა და რელიგიურის გაიგივება მხოლოდ ამ რელიგიის სპეციფიკით; ხალხთა ურთიერთობის შესახებ მისში არსებული ძირითადი იდეებით არ განისაზღვრება. მსგავს ყალბ წარმოდგენებს გარდა იდეოლოგიური (რელიგიური) წანამძღვრებისა აქვს მეტად ღრმა ისტორიული, პოლიტიკური და სოციალური ფესვები. თვით ისლამში, მის მოძღვრებაში ხალხთა შორის ურთიერთობის შესახებ გატარებული ძირითადი იდეები განსაზღვრული იყო იმდროინდელი არაბების ცხოვრების სოციალური და პოლიტიკური პირობებით.

მეთოდური თვალსაზრისით უკეთესია მასალის ანალიზი და დალაგება ამ საკითხში ისლამის არსის ჩვენებით დავიწყოთ. ისლამის რელიგია არ სცნობს ადამიანთა ეროვნულ განსხვავებულო-

ბას. ეროვნულ კულტურასა და ფსიქოლოგიას. ისლამის თანახმად დედამიწის ზურგზე არსებობენ მუსულმანები და არამუსულმანები. მაშასადამე, ხალხები ერთიმეორისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდებიან, თუ რომელი რელიგიის მიმდევრებია ისინი. ამასთან დაკავშირებით კ. მარქსი წერდა: „ყურანსა და მასზე დამყარებულ მუსულმანურ კანონმდებლობას სხვადასხვა ხალხის გეოგრაფია და ეთნოგრაფია დაეყვას ორ ქვეყნად და ორ ერთად დაყოფის მარტივ და მოხერხებულ ფორმულამდე: მართლმორწმუნეები და ურწმუნოები. ურწმუნოები ესაა „ხარბი“, მტერი. ისლამი კანონგარეშე აყენებს ურწმუნოებს და მუსულმანებსა და ურწმუნოებს შორის მუდმივი მტრობის მდგომარეობას ქმნის“¹. ისლამი არამუსულმანებს კიდევ ორ ნაწილად ყოფს: წიგნის (გამოცხადების) მქონე ხალხებად (მხედველობაშია ქრისტიანები და იუდეველები) და წარმართებად. ყურანი და საერთოდ ისლამური კანონები გამოცხადების მქონე ხალხებთან (ქრისტიანებთან და იუდეველებთან) გარკვეული კეთილი ურთიერთობის იდეებს შეიცავენ. თუმცა, ამ მხრივ ყურანი არათანმიმდევრულია და ვხვდებით საწინააღმდეგო მტრულ გამოთქმებსაც: მუსულმანი დამპყრობლები არაჰუსულმან ერებთან ურთიერთობაში სწორედ ასეთი იდეებით სარგებლობდნენ. ყურანში არაერთგანაა ნათქვამი, რომ მორწმუნე მუსულმანები ერთიმეორის ძმებია (IV, 10). ყურანი მოითხოვს, რომ „მორწმუნეებმა მეგობრად არ აიყვანონ ურჯულოები უფრო, ვიდრე მორწმუნეები. ვინც ეს ჩაიდინოს, ნურაფრის იმედი იქმნეს ღვთისაგან“ (III, 27). საჭიროა სტუდენტებს ავუხსნათ, რომ ეს და სხვა მსგავსი იდეები ისლამში წარმოიშვა იმდროინდელი არაბული ტომებისადმი მეზობელი სახელმწიფოების დამოკიდებულებამ, დაქსაქსულ მომთაბარე ბედუინებისა და ურთიერთმტრულად განწყობილ არაბულ ტომთა პოლიტიკური და იდეოლოგიური შეკავშირების ინტერესებმა. ხოლო მას შემდეგ, რაც ისლამი გავცდა არაბეთის ფარგლებს, აღმოსავლეთის ქვეყნები თავიანთ დაპყრობით ომებს. პოლიტიკურ მიზნებს ისლამის აღნიშნული იდეების საბურთავში ახვევდნენ, მას რელიგიურ სარჩულს უდებდნენ. ეკონომიკური და პოლიტიკური მოსაზრებებით განხორციელებული ომები ხალხთა

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 10, с. 167.

შეკენებაში რელიგიური ომების. რელიგიური სხვაობით გამოწვეული მტრობის და მაშასადამე, სხვადასხვა რელიგიის მქონე მთელი მოსახლეობის ურთიერთდაპირისპირებისა და ბრძოლის სახესღებულობდა. ასეთი მტრული იდეები ზოგ შემთხვევაში სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართა კერძო ურთიერთობაშიც კი ვლინდებოდა. მტკიცედ მორწმუნე მოსახლეობაში, მათ ყოველდღიურ ცნობიერებაში ასეთი ფიქსირებული განწყობები ზოგჯერ უკუხემოქმედებდა სახელმწიფო და რელიგიურ მეთაურებზე, რის გამოც, სამხედრო ლაშქრობების დროს დაპყრობილთა რელიგიური დევნა არაერთხელ წამოწყულა წინა პლანზე და მთავარი მიზნის შთაბეჭდილება კი დაუტოვებია.

XVII-XVIII საუკუნეების თურქი და სპარსი ისტორიკოსების (საქართველოს შესახებ) შრომებში ხშირადაა ნახმარი გამოთქმები: „წმინდა ომი“, „ისლამის ლაშქარი“, „ურჯულოები“, „გიაურები“ და ა. შ. ყოველივე ეს აშკარად გვიჩვენებს სხვადასხვა რელიგიის მიმდევარ ერთა შესახებ ისლამური მოძღვრების არსს.

რელიგიურისა და ეროვნულის მიმართების გაგება თითოეულ რელიგიასა და მის მიმდევართა ცნობიერებაში თავისებურია, რაც, მოცემული რელიგიისათვის დამახასიათებელი მთელი რიგი ძირითადი ნიშნებითა და მის მიმდევარ რელიგიურ ადამიანთა შეგნებასა და ქცევაში ცხოვრების ნორმად დამკვიდრებული რელიგიური ყოფითი ტრადიციებითა და რელიგიასთან დაკავშირებული კულტურითაა გაპირობებული. მაშასადამე, ისლამისა და ეროვნულის ყალბი გაიგივების საფუძველი ცხოვრების ყოფით სფეროსთან მის მჭიდრო კავშირშიც უნდა ვეძიოთ. ისლამი ყოფითი რელიგიაა. მას ფესვები ყოფაში აქვს გადგმული, ის ყოფასთანაა შერწყმული. ისლამში ცხოვრების რელიგიური და არარელიგიური მხარეები ერთმეორისაგან არაა გამოიჯნული. ადამიანთა ცხოვრების ნებისმიერი მხარე, თვით წვრილმანის ჩათვლით, ყურანით, შარიათითა და ჰადისებითაა რეგლამენტირებული. უფრო მეტიც, მათი დაცვა და შესრულება, ისლამური საკულტო რიტუალების შესრულებასთანაა გათანაბრებული. მათი არდაცვა, სხვადასხვანაირად შესრულება, ისლამისადმი, მისი კანონებისადმი ღალატად ითვლება. აქედან, ცხადი ხდება, რომ ისლამის შემორჩენის ადგილებში ცხოვრების

ყოფითი მხარის შედარებითი კონსერვატიზმი, ნელი ცვლილება, რელიგიასთან შერწყმულობითა და გადაჯაჭვულობით უნდა აიხსნას. ისლამი ყოფას პბოკავდა, აფერხებდა მის განვითარებას, თავის მხრივ ასეთი კონსერვატული ყოფა უკუშემოქმედებდა ისლამზე და მის მდგომარეობას განსაზღვრავდა. ჩვენი აზრით, ისლამის შემორჩენის ადგილებში ადამიანთა ნაწილის მტკიცე რელიგიურობა, ანდა დრომოკმული ყოფისადმი მიჯაჭვულობის მთავარი მიზეზი სწორედ ამში უნდა ვეძიოთ. სწორედ რელიგიაზებული ყოფაა ის სფერო, რომელიც იდეოლოგიურ ზემოქმედებას ყველაზე ნაკლებად ექვემდებარება.

ისლამის ყოფასთან მტკიცე კავშირი ხშირ შემთხვევაში რელიგიურისა და ეროვნულის ყალბი გაიგივების საფუძველსაც ქმნის. ყოფითი კულტურა საერთო ეროვნული კულტურის შემადგენელი ელემენტია და თუ ისლამი ყოფაშია შექრილი და მასშია გათქვეფილი, სწორედ ეს ქმნის რელიგიურისა და ეროვნულის გაიგივების ყალბ აზრს.

მიუხედავად იმისა, რომ ისლამი მსოფლიოს ბევრ ხალხშია გავრცელებული, თითოეული მათგანი ისლამურ წეს-ჩვეულებებს, შარიათულ ყოფით ნორმებს ეროვნულად მიიჩნევს: უფრო მეტიც, მორწმუნე მუსულმანები ნებისმიერი ერის წარმომადგენელ მუსულმანს (რელიგიური ნიშნის საფუძველზე) ძალზე ახლოდ ღებულობს. მორწმუნე მუსულმანები ერთმანეთს ერთი რელიგიის და მამასადამე, მათი ყალბი გაგებით ერთი ერის წარმომადგენლებაც კი თვლიან. მორწმუნე მუსულმანები თავიანთ თავს მუჰამედის თემის (უმმა) წევრად თვლიან. ასეთი წარმოდგენები ახასიათებთ ყველა ერის წარმომადგენელ მორწმუნე მუსულმანებს.

ამასვე ქადაგებს სასულიერო წოდებაც. ეს უკვე პანისლამიზმია. სტუდენტებს უნდა აუუხსნათ, რომ სწორედ ასეთი პანისლამური და პანთურქული იდეები ქლერს დღევანდელ თურქეთშიც. თურქეთის შორს გამიზნული პოლიტიკის მიზნებისათვის ხდება ისლამური ფაქტორის გამოყენება. ასეთ შემთხვევაში, ჩვენი ქვეყნის მუსულმან მორწმუნეებშიც, თუნდაც რომ მცირე ზომით ყოველდღიური ცნობიერების დონეზეც კი ისლამურისა და ეროვნულის გაიგივება პოლიტიკურად ძალზე საშიშია.

ზოგ შემთხვევაში. რელიგიური (ისლამური) დადგენილებები, წეს-ჩვეულებები და შარიათული ნორმები ეროვნული კულტურის აუცილებელ ელემენტადაა ჩათვლილი. კულტურული მემკვიდრეობის რელიგიის სასარგებლოდ გამოყენების საშიშროებაზე და მკვნეობაზე მიუთითა სკკპ XXVII ყრილობამ. ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკურ მოხსენებაში აღნიშნულია, რომ „ჯანსაღი ინტერესი ყოველივე ღირსებისადმი, რაც აქვს თითოეულ ეროვნულ კულტურას. არ გადაიქცეს ეროვნული კულტურების ურთიერთმოქმედებისა და დაახლოების ობიექტური პროცესისაგან გამიჯნვის ცდად. ეს მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ მიშინაც, როცა ეროვნული თავისთავადობის ნიღბით ლიტერატურისა და ხელოვნების ზოგიერთ ნაწარმოებში, მეცნიერულ შრომებში ცდილობენ იდილიური ტონებით წარმოგვიდგინონ რეაქციულ-ნაციონალისტური და რელიგიური გადმონაშთები, რომლებიც ეწინააღმდეგებიან ჩვენს იდეოლოგიას, სოციალისტური ცხოვრების წესს, მეცნიერულ-მსოფლმხედველობას!.

ისლამური რელიგიური ფაქტორი მისი მიმდევარი ადამიანების სხვა რელიგიის მიმდევრებთან ურთიერთობაში გარკვეულ ზღუდეს წარმოადგენს. სსრ კავშირში ბევრი ერისა და ეროვნების წარმომადგენლებია ისლამის მიმდევრები და თითოეულ მათგანში. ეს რელიგია თავისებური მეტად სპეციფიკური ფორმით გავლენას ახდენს ეროვნულ ფსიქოლოგიაზე და თვითშეგნებაზე.

კონკრეტული გამოკვლევები გვიჩვენებენ, რომ ისლამის რელიგია მორწმუნეთა ნაწილისათვის ეროვნული ფაქტორის მნიშვნელობას იძენს. ეს იქედანაც დასტურდება, რომ დღევანდელ მუსულმან მორწმუნეთა რელიგიურ წარმოდგენებსა და მოქმედებაში სულ უფრო დავიწყებას ეძლევა ისლამის დოგმატიკისა და საკულტო სისტემის არამთავარი, შესრულებისათვის (ანდა დაცვისათვის) შედარებით ძნელი ელემენტები. ასეთი მდგომარეობა მხოლოდ იმით არ აიხსნება, რომ დღევანდელობას მასში შეაქვს ცვლილებები. უდავოა, რომ ამ პროცესს აქვს ადგილი. მაგრამ, აქ მოქმედებს სხვა ფაქტორიც. ის, რომ ადამიანთა ცხოვრების პირობებში მომ-

¹ სკკპ XXVII ყრილობის მასალები. თბ., 1986. გვ. 81-82.

ხდარი ცვლილებების გავლენით ისლამური რელიგიური ცნობიერების დეგრადაციის პროცესში მასში შედარებით მტკიცედ დგანან და განანგრძობენ არსებობას ის მხარეები და ელემენტები, რომლებსაც ეროვნული ელფერი აქვთ მიღებული. მორწმუნეოა ნაწილს სწამს. ყურანის ზებუნებრივობა. მაგრამ, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ყველა მათგანს ერთნაირად ორთოდოქსალუკ — ისლამური რწმენა ჰქონდეს ამ წიგნის ღვთაებრიობაზე. ყურანის ღვთაებრიობაში ბევრ მათგანს ესმის ეროვნულ-კულტურული ღირებულება. ყურანის ეროვნული კულტურის ძეგლადაა ჩათვლილი მისდამი რწმენა, პატივისცემა — ეროვნულისადმი ერთგულებად

იგივე ითქმის დასუწათებისადმი დაწოკიდებულების შესახებ. მორწმუნეთა და არამორწმუნეთა ნაწილს დასუწათება ესმის როგორც ტრადიციისადმი ერთგულების გამოხატვა. ეს იმას ნიშნავს. რომ დასუწათების შემსრულებელთა საკმაო ნაწილისათვის მას ტრადიციულის მნიშვნელობა აქვს. დასუწათება ეროვნულ ტრადიციადაა მიჩნეული. ამიტომაცაა, რომ ეაქიშვილებს ასუწათებენ არა მხოლოდ ისინი, ვინც თავს მორწმუნედ თვლიან, არამედ სხვებიც (მათი თქმით ტრადიციის გავლენით). სინამდვილეში, აქ ლაპარაკია (ანდა მხედველობაშია) არა ისლამურ, არამედ ეროვნულ ტრადიციებზე.

მსგავსი მდგომარეობაა მიცვალებულის რელიგიური (ისლამური) რიტუალური დაკრძალვისადმი დამოკიდებულებაშიც. ისინის. ჯანაზეს, ყურანის, კითხვის გარეშე დაკრძალვა დაუშვებლადაა მიჩნეული. ამასთან, ასეთი რიტუალით ასაფლავებენ თავიანთ მიცვალებულებს არა მხოლოდ მორწმუნეები, არამედ მოსახლეობის საკმაო ნაწილიც. მორწმუნეთა გარკვეული ნაწილი ისლამური წესებით დაკრძალვას ეროვნულ ტრადიციად თვლის.

მორწმუნეებისა და არამორწმუნეთა ნაწილის მიერ ეროვნულ ტრადიციადაა ჩათვლილი (ანდა მასთანაა გაიგივებული) ისლამური საქორწინო რიტუალები და დადგენილებანი — ნიქაჰი, ყალომი, ორცოლიანობა და ა. შ.

საჭიროა სტუდენტებს გუჩვენოთ, რომ მეფის მთავრობა ფართოდ მიმართავდა იმპერიის ცალკეულ ხალხებს შორის რელიგიურ ნიადაგზე შუღლის ჩამოგდების პოლიტიკას. მისი ასეთი ტაქტი-

კა უფრო ინტენსიური ხდება მასების რევოლუციური ბრძოლების გააქტიურების პირობებში. მეფის მთავრობა რელიგიურ-ეროვნული შუღლის ჩამოგდებათ ცდილობდა მასების რევოლუციური მოძრაობის ჩახშობას. მათი ყურადღების სხვა სფეროში გადატანას. ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ მსგავსი ხერხების გამოვლენას ცდილობდა უცხოეთის აგენტურა. აღგილობრივი სასულიერო წოდება და დამხობილი კლასები. ასეთ სიტუაციაში თითოეულს საკუთარი პოლიტიკური ინტერესები ამოძრავებდა. ოქტომბრის რევოლუციამ, საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებამ, საზოგადოებრივი ცხოვრების სოციალისტურმა გარდაქმნამ ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართა შორის რელიგიურ-ნაციონალისტურ შუღლს გამოაცალა სოციალური ფესვები. ლენინური ეროვნული პოლიტიკის გატარებამ შესაძლებელი გახადა თითოეული ერის ეკონომიკური და სულიერი განვითარება. ასე მაგ., საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისთანავე დიდი მზრუნველობა იქნა გამოჩენილი ეროვნულ უმცირესობათა მიმართ, რომლებიც რესპუბლიკის მოსახლეობის 30%-ს შეადგენდნენ და 72-მდე ერისა და ბალხის წარმომადგენლები იყვნენ¹. რაც, მთავარია, ეროვნული უმცირესობანი თავისი ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონით მეტად დაბალ დონეზე იმყოფებოდნენ, დიდი იყო წერა-კითხვის უცოდინარობა რაოდენობა. ასე მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანელი მოსახლეობის 96,3% წერა-კითხვის უცოდინარი იყო².

1926 წ. საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურ კომიტეტთან შეიქმნა ეროვნულ უმცირესობათა კომისია, რომელმაც ფართო მუშაობა გაშალა. ეროვნულ უმცირესობათა ეკონომიკური და კულტურული განვითარების მიმართულებით.

ეროვნულ-უმცირესობათა შორის მუშაობა მიმდინარეობდა რამდენიმე მიმართულებით: სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება. მოსახლეობის ყველა ფენის ჩაბმა საზოგადოებრივ წარმოებაში,

¹ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის პარტაქივი, ფონდი 14, ა.ფ. 1, საქმე 2884, ფ. 24.

² იქვე, საქმე 3114, ფ. 1.

მათი კულტურისა და განათლების დონის ამაღლება, ათეისტური და ინტერნაციონალურ აღზრდას. აუცილებელია ყურადღება გა-
მახვილდეს ინტერნაციონალური აღზრდის როლზე მოსახლეობის
ათეისტურ აღზრდაში.

თ ა ვ ი VI

ისლამი სსრ კავშირში

§ 1. ისლამის ევოლუცია

ისლამი სსრ კავშირის მთელ რიგ რეგიონშია შემორჩენილი. მის მიმდევართა შორის არიან უზბეკები, ყაზახები, თურქმენები, ტაჯიკები, ყირგიზები, აზერბაიჯანელები, თათრები, ბაშკირები, უიგურები, კუმიკები, ბალყარები, ყაბარდოელები. ყარაჩაელები, ლეკები, ავარლები, ჩერქეზები, ჩეჩნები, ინგუშები, ქართველები (აქარაში) და ა. შ.

სსრკ კონსტიტუციის შესაბამისად ჩვენს ქვეყანაში ყველა პირობაა შექმნილი მორწმუნე მუსულმანთათვის თავიანთი რელიგიური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის.

სსრ კავშირში მორწმუნე მუსულმანთა სასულიერო საქმეების მართვა ხორციელდება ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ოთხი რელიგიური ცენტრის საშუალებით: შუა აზიისა და ყაზახეთის მუსულმანთა სასულიერო სამმართველო, რეზიდენცია ქ. ტაშკენტში; ამიერკავკასიის მუსულმანთა სასულიერო სამმართველო. სამმართველოს ცენტრი იმყოფება ქ. ბაქოში; ჩრდილოეთი კავკასიისა და დაღესტანის მუსულმანთა სასულიერო სამმართველო, ცენტრი ქ. ბუენაკსკში (დაღესტანი); სსრ კავშირის ევროპული ნაწილისა და ციმბირის მუსულმანთა სასულიერო სამმართველო. იგი მდებარეობს ქ. უფაში¹. სამი სასულიერო სამმართველოს (შუა აზიისა და ყაზახეთის, ჩრდილოეთი კავკასიისა და დაღესტანის, ევროპუ-

¹ Куроедов В. А. Религия и церковь в советском государстве. М., 1961, с. 136-137.

ლი ნაწილისა და ციმბირის) სუნიტური ტრადიციების შესაბამისად ხელმძღვანელობს მუფთი. ამიერკავკასიის სასულიერო სამმართველოს შიიტური ტრადიციების შესაბამისად — შეიხ-ულ-ისლამი. იმის გამო რომ აქ სუნიტებიც არიან მას მოადგილედ სუნიტი მუფტი ჰყავს.

მუსულმანთა სასულიერო სამმართველოები იწვევენ ყრილობებს. ისინი წყვეტენ სხვადასხვა ხასიათის რელიგიურ-დოგმატური და საღვთისმსახურო საკითხებს, ცალკეული რელიგიური საკითხების შესახებ გამოსცემენ განმარტებებს (ფეტვა). სსრ კავშირში მუსულმანური სასულიერო წოდების მომზადება ხდება იმამ ალ-ბუხარის სახ. მუსულმანურ აკადემიასა (ქ. ტაშკენტში) და ბუხარის მირ-არაბის მედრესეში. არაბული ენის კარგად დაუფლებისათვის ზოგიერთი მუსულმანი სტუდენტი სტაჟირებას გადის კაიროს ალ-აზხარის უნივერსიტეტში, იორდანიაში, მაროკოში და სხვა არაბულ ქვეყნებში.

მუსულმანური სასულიერო სამმართველოები გამოსცემენ ჟურნალს „საბჰოთა აღმოსავლეთის მუსულმანები“ (არაბულ, ინგლისურ, ფრანგულ, უზბეკურ და სპარსულ ენებზე). პერიოდულად ხდება ყურანის, რელიგიური კალენდრისა და საღვთისმეტყველო ლიტერატურის გამოცემა. ბევრ ადგილას მოქმედებენ მეჩეთები. თავისუფლად ტარდება საღვთისმწაულო ღოცვები.

სსრ კავშირში მოქმედ მუსულმანურ რელიგიურ ცენტრებს ინტენსიური კავშირები აქვს უცხოეთის მუსულმანურ რელიგიურ ორგანიზაციებთან. ჩვენი ქვეყნის მუსულმანი მორწმუნეები აწყობენ საკავშირო და საერთაშორისო ისლამურ კონფერენციებს. ყოველივე ეს იმაზე მეტყველებს, რომ სსრ კავშირში ყველა რელიგიური კონფესიები ერთნაირი უფლებებით სარგებლობენ, აქ არ არიან პრივილეგირებული რელიგიური ორგანიზაციები.

ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ მუსულმანურმა რელიგიურმა ორგანიზაციებმა, მეჩეთებმა და მოხეტიალე მოღვაწეებმა ყველა რეგიონში საბჰოთა ხელისუფლების მიმართ მტრული პოზიციები დაიკავეს. ისინი გაერთიანებული იყვნენ უცხოეთში და ქვეყნის შიგნით მოქმედ რეაქციულ და კონ-

ტრევეოლუციურ ძალებთან და აქტიურ ბრძოლას ეწეოდნენ დამხობილ კლასებთან ერთად.

მუსულმანურმა სასულიერო წოდებამ სამკედრო-სასიცოცხლო ომი გამოუცხადა საზოგადოებრივი ცხოვრების სოციალისტურ გარდაქმნებს პოლიტიკის, ეკონომიკის, კულტურისა და განათლების სფეროებში.

მაგრამ, საბჭოთა ხელისუფლების მიერ განხორციელებულმა ღონისძიებებმა, საზოგადოებრივი ცხოვრების სოციალისტურმა გარდაქმნებმა, კულტურულმა რევოლუციამ, მშრომელთა მატერიალური და საგანმანათლებლო ღონის ამღლებამ გარდაქმნა მათი ფსიქოლოგია, სოციალიზმის მიმართ მტრულად განწყობილი სასულიერო წოდება სულ უფრო კარგავს ავტორიტეტს. 1930-იანი წლებიდან მუსულმანური სამღვდელთა რიგებში ჩნდებიან საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ ლოიალურად განწყობილი პირები. ზოგიერთი საჯაროდ გამოდის და ქადაგებს მტრული აქციებისაგან ხელის აღების აუცილებლობას. მოუწოდებდნენ მორწმუნეებს არ აპყლოდნენ პროვოკაციებს და ა. შ. დიდი სამამულო ომის შემდგომ პერიოდში, ისე როგორც სხვა კონფესიების რელიგიურმა ორგანიზაციებმა და საერთოდ რელიგიურმა იდეოლოგიამ, ისლამმაც გარკვეული ევოლუცია განიცადა. მუსულმანური სასულიერო წოდება, მეჩეთები და ე. წ. მოხეტიალე მოღვაწეები კი, პასიური ლოიალური პოზიციებიდან მოდერნიზმზე და შემგუებლობაზე გადადიან. ცდილობენ ისლამის იდეოლოგია (ყურანი, ჰადისები, მსოფლმხედველობა, შარიათი) მოარგონ თანამედროვეობას, ღღევანდულობის შესაბამისად განმარტონ მისი ცალკეული ადგილები. გარკვეული გამარტივებები ხდება საკულტო — რიტუალებშიც. ცხოვრების სოციალისტურ წესს, ახალ ყოფას თავისი სიახლეები შეაქვს მორწმუნე ადამიანთა რელიგიურ ცხოვრებაშიც. მიუხედავად ამისა, ჩვენს ქვეყანაში, ისტორიულად ისლამის გავრცელების ადგილებში, ჯერ კიდევ საკმაოდ ძლიერია რელიგიური გადმონაშთები. საქართველოში ისლამის გადმონაშთების მაგალითზე ნაჩვენები იქნება ამ რელიგიის შემორჩენის მიზეზები და ათეისტური მუშაობის ფორმები და გზები.

მსოფლიოს ორ სისტემას შორის იდეოლოგიური ბრძოლის გამწვავების ვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საბჭოთა საზოგადოების ყველა სოციალური ჯგუფის შეგნებაში რელიგიური წარმოდგენების დაძლევისა და მტკიცე მეცნიერულ-მატერიალისტური მსოფლმხედველობრივი პოზიციის ჩამოყალიბებას. იგი წარმოადგენს თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენების სწორი ანალიზისა და დასკვნების, პოლიტიკური სიფხიზლის ამღლებისა და სოციალური აქტივობის გაზრდის ერთგვარ წინაპირობას.

მშრომელთა შეგნებაში წარსულის მავნე გადმონაშთების, მათ შორის რელიგიური გადმონაშთების დაძლევის, ათეისტური მუშაობის მკვეთრი გაუმჯობესების საკითხებს, იდეოლოგიური და პოლიტიკურ-აღმზრდელობითი მუშაობის ფორმებისა და მეთოდების შემდგომი დახვეწის ამოცანებს ხაზი გაესვა 1983 წლის ივნისის პლენუმის დადგენილებაში. მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის საკითხებს სერიოზული ყურადღება დაეთმო სკკპ პროგრამის ახალ რედაქციაში, სადაც ხაზგასმულია, რომ პარტია იღვწის. სინდისის თავისუფლების კონსტიტუციური გარანტიების განუხრელი დაცვისათვის და გმობს საზოგადოებისა და პიროვნების ინტერესების საზიანოდ რელიგიის გამოყენების ცდებს¹.

როგორც ეხედვთ, რელიგიური იდეოლოგიისა და ფსიქოლოგიის დაძლევის პრობლემათა დამუშავებას აქვს დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. რადგან, რელიგიის დაძლევა ესაა „ადამიანის დაბრუნება რელიგიიდან საკუთარი ადამიანური, ე. ი. საზოგადოებრივი არსებისადმი“². ამიტომ, მეცნიერული ათეიზმის თეორიისა და პრაქტიკის მთავარი ობიექტია ადამიანი, მისი განთავისუფლება რელიგიური ბურჟუასიგან, უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა — ადამიანის მიყვანა რელიგიური განსხვისებიდან თვითცნობიერებამდე, რელიგიური გაორების მოხსნა. ეხე-

1 სკკპ XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986, გვ. 256.

2 Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 42, с. 117.

ბოდა რა რელიგიის სპეციფიკას ფ. ენგელსი წერდა, რომ „მასთან ბრძოლა, ამ თვალთმაქცობისაგან ჩვენი და მსოფლიოს გახთავისუფლება, ბოლოსდაბოლოს, წარმოადგენს ჩვენს ერთადერთ საჭირობოროტო საქმეს“¹. მსგავსი ამოცანები დგას ჩვენს რესპუბლიკაში (მის სხვადასხვა რეგიონში) შემორჩენილი ისლამის გადმონაშთების დაძლევის დარგში.

მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის საკითხების დამუშავებაში უმთავრესი მნიშვნელობა ენიჭება რელიგიური გადმონაშთების შემორჩენის მიზეზების გარკვევასა და მის მეცნიერულ ანალიზს.

რელიგიური გადმონაშთების შემორჩენის მიზეზების საკითხი მეცნიერული ათეიზმის თეორიისა და პრაქტიკის ერთ-ერთი აქტუალური და რთული საკითხთაგანია. მისი ასეთი სირთულე გაპირობებულია ჯერ ერთი, თვით რელიგიის როგორც სოციალურ-ფსიქოლოგიური მოვლენისა და იდეოლოგიური ფორმის რთული ბუნებით, მეორე, მისი კავშირით ადამიანთა ყოფის ბევრ მხარესთან და წარსულის სხვა მხვენე გადმონაშთებთან, მესამე, რელიგიის შემორჩენის მიზეზებისა და პირობების მრავალგვარობითა და სირთულით.

ისლამის გადმონაშთებს ჩვენი რესპუბლიკის ცალკეული რეგიონისათვის გააჩნია სპეციფიკური ისტორიული ფესვები. აჭარა მთელი სამასი წლის განმავლობაში იმყოფებოდა თურქეთის შემადგენლობაში. მხოლოდ 1878 წელს ის განთავისუფლდა თურქეთის ბატონობისაგან და შემოუერთდა რუსეთის იმპერიას. აქ ისლამმა საკმაოდ ღრმა ფესვები გაიდგა. ცხოვრების თითქმის ყველა (მატერიალური და სულიერი) მხარე გამსჭვალული იყო ისლამით. მუსულმანური პოლიტიკური წესრიგისა შარიათული კანონების მრავალსაუკუნოვანმა ბატონობამ თავისი შესამჩნევი კვალი დააჩინა აჭარელ ქართველთა ცნობიერებას, ყოფასა და ცხოვრებას. თუ დასაწყისში აქ ისლამი იძულებით ინერგებოდა, გვიანდელი თაობებისათვის ის უკვე წარმოადგენდა მამა-პაპათა სარწმუნოებას და მისდამი ერთგულება მათი ცხოვრებისა და შეგნების აუცილებელ კომპონენტად იქცევა. ყოველივე ამან ბევრად განსაზღვრა

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 1, с. 591.

აქარაში ისლამის დაძლევის, მოსახლეობის ათეიზაციის სპეციფიკურობა და ნაწილობრივ მისი დღევანდელი ხასიათიც.

იგივე ითქმის აფხაზეთზეც. 1810 წლამდე, საუკუნეთა განმავლობაში ის თურქეთის ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდა. 1854-1878 წლებში აფხაზეთში კვლავ ბატონობენ თურქები და მოლები ისლამის აქტიურ პროპაგანდას ეწევიან: მოლების ასეთი მუშაობისა და მორწმუნე მუსულმან აფხაზთა მოტყუების შედეგად ბევრი მათგანი მუჰაჯირად წავიდა თურქეთში¹. მართალია, კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენელი საზოგადოების მუშაობის შედეგად ბევრი აფხაზი კვლავ უბრუნდება ქრისტიანობას, მიუხედავად ამისა, თავისებური სინკრეტიზმით ისლამი მაინც შემორჩა აფხაზეთის მთელ რიგ სოფლებში.

რაც შეეხება ქისტებს (წარმოშობით ჩეჩნები) ისინი ცხოვრობენ ახმეტის რაიონის პანკისის ხეობაში, ჩრდილოეთიდან ესაზღვრებიან დაღესტანისა და ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიურ რესპუბლიკებს. მთიური ცხოვრების პირობები, პატრიარქალურ-გვაროვნული წესები და ადათები, ჩამორჩენილი ყოფა, სრული გაუნათლებლობა, ძლიერი რელიგიურობა და მუსულმანური სასულიერო წოდების ზემოქმედება (გავლენა) დიალექტიკურ ერთიანობაში განსაზღვრავდნენ ამ სოფლების მორწმუნე მოსახლეობის ფსიქოლოგიის ხასიათს, ისლამის რელიგიისადმი ზედმიწევნით ერთგულებას. ისლამი, მათ მიერ მიჩნეული იყო ეროვნული ყოფისა და კულტურის განუყოფელ და აუცილებელ ელემენტად. ისლამის ასეთმა მდგომარეობამ ამ კუთხის მოსახლეობაში გარკვეულად განსაზღვრა მისი დღევანდელი მდგომარეობაც.

ისლამის რელიგიას თავისი სპეციფიკა გააჩნია აგრეთვე რესპუბლიკის აზერბაიჯანულ მოსახლეობაში. რესპუბლიკაში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებამდე ისინი ძირითადად მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. მოსახლეობის სრული გაუნათლებლობა, პატრიარქალურ-გვაროვნული და თემური წესები, ეკონომიკური და კულტურული ჩამორჩენილობა, სოციალური ჩაგვრა, ჩამორჩენილ ყოფას და მოსახლეობის ცხოვრების ყველა მხარის ისლამიზი-

¹ Дзидзария Г. А. Махаджарство и проблемы истории Абхазии XIX столетия. — Сухуми, Алашера, 1975, с. 10.

რებას, არ შეიძლებოდა არ განეპირობებინა მათი სარწმუნოებრივი ფანატიზმი. მოღები ითვლებოდნენ ყველაზე მეტად და განათლებულ ადამიანებად. დიდი იყო მათი გავლენა მორწმუნე მასაზე. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ დიდი ყურადღება დაეთმო მათი ყოფითი ჩამორჩენილობის დაძლევის, წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაციას, კულტურისა და განათლების დანერგვის, მათი სოციალური განვითარების საკითხებს. მიუხედავად ამისა, ძველი და დრომოკმეული ყოფის ცალკეული ელემენტები დღემდე შემორჩენილი, რაც ხელს უწყობს ისლამის რელიგიის გამძლეობას.

გარკვეულ როლს ისლამის შემორჩენის საქმეში ასრულებს წარსულის სხვა გადმონაშთებთან მისი გადაჯაჭვულობა. სოციალიზმის დროს განაგრძობენ არსებობას წარსულიდან ნამემკვიდრევი მთელი რიგი იდეები და ჩვევები. კ. მარქსი წერდა, რომ „აქ ჩვენ საქმე გვაქვს არა ისეთ კომუნისტურ საზოგადოებასთან, რომელიც თავის საკუთარ საფუძველზე განვითარდა, არამედ, პირიქით, ისეთთან, რომელიც ეს არის ახლა გამოდის კაპიტალისტური საზოგადოებიდან; ამიტომ, მას ყოველმხრივ, — ეკონომიკურად, ზნეობრივად, გონებრივად, ჯერ კიდევ დალი აზის ძველი საზოგადოებისა, რომლის წიალიდან ის გამოვიდა¹. ჯერ კიდევ ვხვდებით წარსულის ისეთ გადმონაშთებს, როგორიცაა ცალკეულ ადამიანებში კერძოქვეყნობის ფსიქოლოგია და გამდიდრების ტენდენცია, სოციალისტური საკუთრების დატაცება და ა. შ..

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1983 წლის ივნისის პლენუმის დადგენილებაში აღნიშნულია, რომ „უნდა შეექმნათ ისეთი მოვლენებისადმი შეუწყნარებლობის ვითარება, როგორიც არის სახელმწიფო, საზოგადოებრივი საკუთრების გამოყენება პირადი გამდიდრების მიზნით, სპეკულაცია, მექრთამეობა, ჩვენი წყობილების ჰუმანიზმის ყოველგვარი პარაზიტული გამოყენება“². ჩვენს რესპუბლიკაში წარსულის მსგავს გადმონაშთებზე მითითებული

¹ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეულ ნაწერები, ტ. II, თბ., 1964, გვ. 17.

² სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები, 1983 წ. 14-15 ივნისი, თბ., 1983, გვ. 86.

იყო სკკპ ცკ-ის 1972 წლის 22 თებერვლის დადგენილებაში თბილისის საქალაქო კომიტეტის შესახებ. მინიშნებული იყო სერიოზულ ნაკლოვანებებზე ცხოვრების ლენინური ნორმების დაცვაში. ეს ნეგატიური მოვლენები პირდაპირ კი არ ხდებოდა რელიგიური ასახვის ობიექტად, არამედ გაშუალებულიად. ისინი ამახინჯებენ ცხოვრების საბჭოთა წესს, სერიოზულ უარყოფით გავლენას ახდენენ პარტიოსან მშრომელთა ფსიქიკაზე, მათს მსოფლმხედველობაზე და ღირებულებით ორიენტაციაზე, ხშირად ნახულობენ ყალბ. არაადეკვატურ ინტერპრეტაციას. ცალკეული ნეგატიური მოვლენები მსოფლმხედველობრივად არათანმიმდევრული ადამიანების მიერ აღიქმება რელიგიის სასარგებლოდაც კი. შორწმუნეთა ნაწილი ააბსოლუტიზირებს ცალკეულ ნეგატიურ მოვლენას და ამის ფონზე ახდენს ისლამის მორალის იდეალიზაციას. მორალური და იურიდიული ნორმების დარღვევის ცალკეულ ფაქტებს ისლამიდან განდგომის, გადახვევის შედეგად თვლიან. იცავენ იმ აზრს, რომ თითქმის ისლამი ყოფილიყოს პარტიოსანი და ზნეობრივი ცხოვრების საყრდენი.

ისლამის გადმონაშთების კონსერვატიულობა და სიციცხლისუნარიანობა ნაწილობრივ ახსნილი უნდა იქნეს მისი კავშირით მორწმუნეთა ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი ცხოვრების ბევრ სხვა მხარესთან. მორწმუნე მუსულმანთა ცხოვრება ხშირ შემთხვევაში რეგლამენტირებულია ისლამით. მათი ოჯახური ურთიერთობა და სხვა ადამიანებთან დამოკიდებულება განსაზღვრულია რელიგიური მოთხოვნებით. პეგელი წერდა, რომ „მთელი საქმე მისი მსოფლმხედველობის სხვა მხარეებისადმი რელიგიის დამოკიდებულებაშია“¹. ეს იმას ნიშნავს, რომ რელიგია შეხებაშია და გარკვეულ გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ცხოვრებისა და ქცევის მთელ რიგ მხარეებზე, არამედ, აგრეთვე მორწმუნეთა ცხოვრების შინაარსის სხვა ელემენტებზეც, ყველაფერი ეს ქმნის ძაფების რთულ ქსელს, რომლებითაც მორწმუნე რელიგიაზე მიჯაჭვულია. სწორედ ამიტომაც, რომ ყველა მორწმუნე მუსულმანის მიერ რელიგიური დადგენილებებისაგან უმცირესი გადახვევაც კი მტკივნეულად იქნება აღქმული.

¹ Гегель. Философия религии, в двух томах, т. 1, М.: Мысль, 1976, с. 208.

ნათლების მქონე მოლასა და მეჩეთის გარეშე. ისლამის ყველა რიტუალი შეიძლება შესრულდეს (და ესეც არის) მეჩეთისაგან გარეთ, ეზოში, მინდორში, ტყეში და ა. შ. ამასთან. მისი შესრულება, ამ რიტუალებისადმი ხელმძღვანელობა (საჯარო შემთხვევაში) შეუძლია ნებისმიერ რიგით მორწმუნეს. ისლამის ასეთი სპეციფიკა ე. წ. მოხეტიალე მოღვთისმეტყველების დიდი არმიის არსებობის შესაძლებლობას ქმნის, რაც ისლამის პროპაგანდისა და მისი შენარჩუნების საშუალებას იძლევა. რეგისტრირებული, მეჩეთში მოღვაწე მოღვთისმეტყველების ზემოქმედების ქვეშ უფრო ნაკლები მორწმუნე ადამიანები, ვიდრე მოხეტიალე მოღვთისმეტყველების გავლენის ქვეშ. ამ აზრით და ამ გაგებით ისლამის რელიგიას ზემოქმედების უფრო მეტი და მართივი საშუალებები გააჩნია, ვიდრე სხვა რელიგიებს.

საყურადღებოა აგრეთვე მოხეტიალე თუ რეგისტრირებული მოლას მკიდრო კონტაქტები მორწმუნეებთან. ისლამი სასულიერო წოდებისაგან არ მოითხოვს უქორწინოების დაცვას. ისინი ისეთივე ცხოვრებით ცხოვრობენ, როგორითაც რიგითი მორწმუნეები. მათთან იმყოფებიან მეზობლურ, ნათესაურ და ა. შ. ურთიერთობებში. რამაც არ შეიძლება არ შეასრულოს დიდი როლი რელიგიის სასარგებლოდ. ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ „სოფლის მღვდელი გლეხის გვერდით ცხოვრობს, მასზეა დამოკიდებული ათასნაირ შემთხვევაში“¹.

ისლამის შემორჩენის ერთ-ერთ მიზეზად აუცილებლად უნდა ჩაითვალოს ცალკეულ სოფლებში არსებული სოციალური და კულტურულ-ყოფითი ჩამორჩენილობა. ჯერ კიდევ კ. მარქსი წერდა, რომ „ცალკეულ ქვეყნებს, მხარეებსა და ადგილებს შორისაც კი ყოველთვის იარსებებს გარკვეული უთანასწორობა საარსებო პირობებში, რომლის მინიმუმამდე დაყვანა შესაძლებელი იქნება, მაგრამ მისი მთლიანად აღმოფხვრა არასდროს არ მოხერხდება“².

რაც უფრო განვითარებულია სოფელი სოციალურ-ეკონომიკურად, მისი კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დონე, მით უფრო დაბალია მოსახლეობის რელიგიურობა და პირიქით,

¹ ვ. ი. ლენინი, ტ. 15, გვ. 16.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 19, с. 5.

ზოგიერთ რაიონული ცენტრიდან დაშორებულ მაღალმთიან სოფლებში ჯერ კიდევ არაა გაყვანილი სააგებომბილო გზები, არაა სამედიცინო პუნქტები, კულტურულ-საყოფაცხოვრებო ობიექტები, სკოლები მოთავსებულია მოუხერხებელ შენობებში. ყოველივე ეს ხელს უწყობს დრომოკმული ყოფისა და მსოფლმხედველობის კონსერვაციზმს, ადგილი აქვს სრულიად ბუნებრივ სოციალურ მოთხოვნილებათა რელიგიურ-ილუზორულ კომპენსაციას. ისლამის რელიგიის შემორჩენის საქმეში არანაკლებ როლს ასრულებენ ე. წ. აქტიური მორწმუნეების საქმიანობა. ისინი თავისებური ფორმით, თავიანთთვის ეკონომიკურად ხელსაყრელი მიმართულებით ეწევიან ისლამის პროპაგანდას. ზოგჯერ ისინი უფრო მეტს აკეთებენ რელიგიის სასარგებლოდ, ვიდრე მოხეტიალე და რეგისტრირებული მოღვაწეები. ასეთი აქტიური მორწმუნეები გამოდიან მეჩეთის გახსნის, ცალკეული კოლექტიური რიტუალების შესრულების ორგანიზაციის ინიციატორებად. აგროვებენ ფულს კოლექტიური შესაწირებისათვის და ა. შ. რელიგიის პროპაგანდის თვალსაზრისით ასეთი ადამიანები მეტად საშიშია. ისინი ავრცელებენ კორებს, ქმნიან პანიკას მორწმუნეთა დაშინების მიზნით, ავრცელებენ ე. წ. წმინდა წერილებს, რასაც ამ ბოლო წლებში ადგილი ჰქონდა რესპუბლიკის აზერბაიჯანელებით დასახლებულ სოფლებში.

კონკრეტულ-სოციოლოგიური გამოკვლევა და მორწმუნეთა საქმიანობაზე ყოველდღიური დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ რელიგიური რიტუალების შემსრულებელთა ნაწილი შორსაა ე. წ. ნამდვილი რელიგიურობისაგან. ისინი მთელ რიგ ისლამურ წეს-ჩვეულებებს ასრულებენ, ანდა მონაწილეობენ მათში მათ გარშემო არსებული ე. წ. მორწმუნეთა სოციალური ჯგუფების რელიგიური საზოგადოებრივი აზრის გავლენით. ისინი ფსიქოლოგიურ ზეგავლენას, დაწოლას განიცდიან თანასოფლელებისაგან, მეზობლებისაგან, ნათესავებისაგან, ოჯახის უფროსი წევრებისაგან. სწორედ ასეთი რელიგიურ-ფსიქოლოგიური დაწოლის გამო ნაწილი ახალგაზრდობისა რელიგიური რიტუალებით ასაფლავებენ თავის მიცვალებულს. ასუნათებს ბავშვს, შარიათული „ნიქაჰით“ მოყავს ცოლი, ოჯახურ ყოფაში დასაშვებად თვლის ცალკეულ შარიათულ

ნორმას და ა. შ. დ. ა. საფრონოვი სამართლიანად წერს, რომ „აღა-
მიანურ პიროვნებაზე, როგორც თვითმმართველ სისტემაზე მარე-
გულირებელ გავლენას ახდენს მთელი კომპლექსი, რომელთა შო-
რის საზოგადოებრივ აზრს ზემოქმედების სიძლიერითა და ეფექ-
ტურობით ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უკავია“¹. ისლამიზებული
ყოფითი ელემენტებისა და რელიგიური აზრის გამძლეობას ხელს
უწყობს ის გარემოებაც, რომ სოფელში მოსახლეობა ყველა იც-
ნობს ერთიმეორეს, იმყოფებიან მეზობლურ და ნათესაურ ურთი-
ერთობაში. ასეთ შემთხვევაში საზოგადოებრივი აზრისადმი უფ-
როსების აზრისადმი არდამორჩილება თითქმის შეუძლებელი ხდე-
ბა. ვინც ასეთ ფსიქოლოგიურ დაწოლას უკუაგდება, მას ანგარიშს
არ გაუწევს მასზე ცუდი აზრი, ყალბი წარმოდგენა ექმნებათ, ცდი-
ლობენ ზურგი შეაქციონ ჰირში და ლხინში. მთელ რიგ სოფლებ-
ში, სადაც რელიგიური საზოგადოებრივი აზრის ძალა დიდია, ზოგ-
ჯერ ადგილობრივი ინტელიგენცია, აქტივისტები, პედაგოგები ვერ
ბედავენ ყოფისა და ცრურწმენების, მანერ რელიგიური რიტუალებ-
ის წინააღმდეგ გაბედულ და აქტიურ გამოსვლას². ასეთ ფსიქო-
ლოგიურ დაწოლას განსაკუთრებით განიცდის ახალგაზრდობა, უფ-
რო მეტად კი გოგონები. რელიგიურ რიტუალებში ასეთი ფსიქო-
ლოგიური დაწოლით მონაწილეობა, ანდა მათი შესრულება კონ-
ფორმულ მოქმედებათა რიგს მიეკუთვნება. ამდენად, ის შორსაა
ნამდვილი რელიგიურობისაგან, რადგან რელიგიური მოტივებით კი
არ სრულდება, არამედ ფსიქოლოგიური იძულებით. მიუხედავად
ამისა, რელიგიური რიტუალების ასეთი შემსრულებლები ადრე
თუ გვიან შეიძლება თვითონაც გახდნენ მორწმუნეები, გარდა ამი-
სა, რელიგიური რიტუალების შესრულებით ხელს უწყობენ მის
გამძლეობასა და კვლავ წარმოებას, ახალგაზრდობაზე და მოზარ-
დებზე რელიგიურ ზემოქმედებას. ამიტომ, ასეთ ადამიანებთან
მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობა ისევე აუცილებელია, როგორც
თვით მორწმუნეებთან.

¹ Сафронов Ю. А. Общественное мнение и религиозные тра-
диции. М., Мысль, 1970, с. 97.

² გაზ. „დროშა“ (მუხანევი), № 55, 26 აპრილი, მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტი-
ტუტის საქართველოს ფილიალის პარტიული არქივი, ფ. 14, აღწ. 82, საქმე
№ 233, ფურც. 15.

ისლამის რელიგიური რიტუალების შემსრულებლებთან გასაუბრება გვიჩვენებს, რომ ნაწილი მათგანი ისლამურ წეს-ჩვეულებებს. ისლამიზირებულ ყოფას ეროვნულ ტრადიციად. ეროვნული კულტურისა და ყოფის შემადგენელ მომენტად თვლის. ასეთი ტრადიციებისადმი ერთგულებას, თითოეული მათგანი თავის მოვალეობად მიიჩნევს. ეს იმით აიხსნება, რომ ყოველი ახალი თაობა უკვე არსებულ ტრადიციებზე იზრდება, ამ ადათ-წესებისადმი ერთგულების მოწმე ხდება და ასაკის მომატების შესაბამისად ის თვითონაც მონაწილეობს მათში. — თანდათანობით იცვლება მათი დამოკიდებულება, როლი და პასუხისმგებლობა რელიგიური ყოფისა და ადათ-წესებისადმი. „რადგან იდეოლოგიის ყოველ დარგში ტრადიცია დიდ კონსერვატიულ ძალას წარმოადგენს“¹ — წერდა ენგელსი. მართალია, ეს ტრადიციები იცვლება, მასში ბევრი სიახლე შეაქვს თანამედროვე ცხოვრებას, მაგრამ მათი არსი უცვლელია, ისინი ჯერ კიდევ წარმოადგენენ ისლამური იდეოლოგიის ცხოვრებაში, პრაქტიკაში გამოვლენას, მის ერთგვარ რეალიზაციას.

გამოკვლევა გვიჩვენებს, რომ ისლამის მიმდევართა შორის უმეტესობას ქალები შეადგენენ. ასეთი მდგომარეობა მთელი რიგი ფაქტორითაა გაპირობებული. ისლამის ტრადიციული გავრცელების ადგილებში ისტორიულად შარიათული ნორმები ბევრ შეზღუდვას უწესებდა ქალს, მისი უფლებები ოჯახში და საზოგადოებაში მტკიცე და მკაცრი კანონებით იყო შემოსაზღვრული. ამან თავისი კვალი დააჩინა ქალის როლზე და ადგილზე, მათდამი დამოკიდებულების ტრადიციებს. მთელ რიგ სოფლებში ადგილი აქვს ქალიშვილების სწავლისა და სოციალური აქტიურობისადმი, მათი ნიჭისა და შესაძლებლობების სრული გაშლისა და გამოვლინებისადმი უარყოფითი, შეურიგებელი დამოუკიდებლობის ცალკეულ შემთხვევებს. დღესაც, ზოგიერთი ოჯახი შარიათით სელმძღვანელობს. ქალიშვილი სკოლიდან გამოჰყავს, მას ნიშნავს და ათხოვებს². ზოგიერთ აზერბაიჯანულ სოფელში დღემდე შე-

¹ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები ორ ტომად, ტ. II, ობ., 1964, გვ. 486.

² ვ.ზ. „დროშა“ (შუასეფი), 1977, № 9, 20 იანვარი.

მორჩენილი ე. წ. მრავალცოლიანობა¹. ქალები დგანან საინფორმაციო და იდეოლოგიური ზემოქმედების გარეშე. მთის რაიონებში არ ხერხდება ყველა შრომისუნარიანი ქალის დასაქმება, რაც შეეხება აზერბაიჯანულ სოფლებს, აქ ქალთა საკმაო ნაწილი დაკავებულია საკარმიდამო ნაკვეთზე ბოსტნეულის მოყვანით და მისი რეალიზაციით საკოლმეურნეო ბაზრებში. ყოველივე ეს იმას განაპირობებს, რომ ისინი არც გაზეთს კითხულობენ, არც ლექციებს ესწრებიან, ვერც რადიო და ტელე გადაცემებს ისმენენ. ნაწილი მათგანის კულტურულ-საგანმანათლებლო დონე გაცილებით დაბალია, შეზღუდულია მათი გონებრივი და მსოფლმხედველობრივი პორიზონტი, რაც თავის მხრივ ავიწროებს მათ სულიერ მოთხოვნილებებსა და ესთეტიკურ გრძნობებს და ა. შ. შრომით კოლექტივებს და სოციალურ აქტიურობას მოწყვეტილი ქალთა ნაწილი სრულიად ბუნებრივ მსოფლმხედველობრივ, მორალურ და ა. შ. მოთხოვნილებებს იკმაყოფილებს ისლამის მითოლოგიითა და საკულტო რიტუალებში მონაწილეობით.

ისლამის რელიგიის არსებობაზე და მის ნაწილობრივ გამოცოცხლებაზე გავლენას ახდენენ რეგისტრირებული მოქმედი მეჩეთების არსებობაც, სასულიერო სასწავლებლისა და აკადემიის საქმიანობა, მათი ჟურნალი, მათ მიერ ისლამური სოციალურ-პოლიტიკური კონცეფციების ახლებური განმარტება, მოდერნისტული და შემგუებლური ტენდენციები თანამედროვე მუსულმანურ სამღვდლოებაში.

ისლამის ნაწილობრივი გამოცოცხლების ერთგვარ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს აგრეთვე თანამედროვე საზღვარგარეთული აღმოსავლეთის ქვეყნებში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენებში ისლამის როლის ზრდა.

ისლამის შემორჩენის ერთ-ერთ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს აგრეთვე მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის სისუსტე, ადგილებზე ლექტორი ათეისტების ნაკლებობა, ანდა მათი საერთოდ არ არსებობა. ჯერ კიდევ დაბალია ადგილებზე წაკითხული ლექციების ხარისხი და თეორიული დონე. ასეთ ლექციებს არავითარი

¹ გაზ. „გამარჯვების დროშა“ (ბოლნისი), 1976, № 52, 2 აპრილი.

მეცნიერულ-ათეისტური ზემოქმედებითი ძალა არ გააჩნიათ. გარდა ამისა, თითოეულ სოფელში წელიწადში ერთი ან ორი ლექცია თუ რკითხება, ზოგიერთ სოფელში კი საერთოდ არავითარი მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობა არ ტარდება.

როგორც ვხედავთ, საქართველოში ისლამის შემორჩენას განსაზღვრელი ძირითადი ფაქტორებია რაიონული ცენტრებიდან მოშორებულ ზოგიერთი სოფლის შედარებით ნაკლები სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება, მოსახლეობის ნაწილის ნაკლებად დასაქმებულობა; პატრიარქალურ-ეროვნული ყოფითი ელემენტების შემორჩენა. მცხოვრებთა ნაწილის შედარებით დაბალი კულტურულ-საგანმანათლებლო დონე, საყოფაცხოვრებო და სამედიცინო მომსახურების არადამაკმაყოფილებელი მდგომარეობა. ცალკეული ნეგატიური მოკლენებისა და წარსულის მავნე გადმონაშთების არსებობა, მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის სისუსტე. ჩვენი აზრით, ისლამის შემორჩენის რეგიონებში ათეისტური მუშაობა სწორედ ამ მიმართულებით უნდა წარიმართოს. მაშასადამე, მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის ქვეშ უნდა გვექმოდეს არა მხოლოდ ანტირელიგიური ლექციების, კონფერენციების, კითხვა-პასუხის საღამოების და ა. შ. ჩატარება, არამედ ღონისძიებათა მთელი კომპლექსი, რომელიც მოიცავს შრომისა და ცხოვრების, მორწმუნეთა მატერიალური და სულიერი საქმიანობის ყველა სფეროს, რომელიც შეძლებს ადამიანებს დაუბრუნოს რელიგიაში დაკარგული საკუთარი არსება¹. დაეხმარება მათ უფრო სრულად გამოავლინონ თავისი არსებითი ძალები. ვ. ი. ლენინი მოითხოვდა, რათა რელიგიასთან ბრძოლა მჭიდროდ ყოფილიყო დაკავშირებული პარტიის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ამოცანებთან. სხვა კონცეფციას, ამ პრობლემისადმი სხვანაირ მიდგომას ის მიაკუთვნებდა „...მარქსიზმის საწინააღმდეგოდ გაერცელებულ ამ მოსაზრებათა რიცხვს, რომლებიც მოწმობენ მარქსის დიალექტიკის სრულ „გაუგებრობას“. ვ. ი. ლენინი ხაზს უსვამდა, რომ „ათეიზმის თეორიული პროპაგანდის, ე. ი. პროლეტარიატის, გარკვეულ ფენებში რელიგიურ რწმენათა ნგრევის გამოყოფა აბსოლუტური, გაუვალის მიჯნით ამ ფენების კლასობრივი ბრძოლის წარმატებისა, მსვლელობი-

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 1, с. 574.

სა და პირობებისაგან, იმას ნიშნავს, რომ იმსჯელო არადიალექტიკურად¹. ვ. ი. ლენინის ამ ფუძემდებელ დებულებას აქვს დიდი მეთოდოლოგიური მნიშვნელობა მეცნიერული ათეიზმის თეორიისა და პრაქტიკისადმი მეცნიერული მიდგომისათვის. იდეოლოგიური მუშაობისადმი დიალექტიკური მიდგომის აუცილებლობას ხაზი გაესვა სკკპ ცკ-ის 1983 წლის ივნისის პლენუმის დადგენილებაში: „საჭიროა თანმიმდევრულად წარემართოთ იდეურ-აღმზრდელობითი მუშაობა პარტიის სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის მტკიცე საფუძველზე“². სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო განვითარების ამოცანების გათვალისწინების გარეშე ათეიზმის პროპაგანდა რელიგიის მხოლოდ სიტყვიერი უარყოფა იქნებოდა. მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის ამოცანებთან შეხამება შეესაბამება სწორედ მეცნიერული ათეიზმის ორ ძირითად ასპექტს. ამ ორი მხარის — სოციალურ-ეკონომიკურის და იდეოლოგიურის, — დიალექტიკურ შეხამებას. შეუძლია უზრუნველყოს წარმატება მეცნიერულ-ათეისტურ აღზრდაში, მორწმუნეთა ცნობიერებაში მატერიალისტური მსოფლმხედველობის დაკვიდრებაში.

ათეისტურ მუშაობას, მისი ვიწრო გაგებით, შეუძლია მორწმუნეს უჩვენოს სამყაროს რელიგიური გაგების სიყალბე, ისლამური სოციალური კონცეფციების უსაფუძვლოება, ისლამის დოგმატიკის შინაგანი წინააღმდეგობანი და ისლამის როგორც რელიგიური სისტემის ეკლექტიკური ხასიათი. მაგრამ ყოველგვარ იდეოლოგიურ ზემოქმედებას ადამიანები აღიქვამენ არა უშუალოდ, არამედ საკუთარი ცხოვრების სოციალური პირობების საშუალებით, მათში გარდატეხილი სახით. ამიტომ, კ. მარქსი რელიგიის გაქრობას, ათეიზმის გამარჯვებას უკავშირებდა სოციალიზმის გამარჯვებას. „რელიგია გაქრება იმის შესაბამისად, თუ როგორ განვითარდება სოციალიზმი“³, წერდა ის. მაშასადამე, მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობა, რელიგიური იდეოლოგიის დაძლევა გულისხმობს

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 15, გვ. 15.

² სკკპ ცკ-ის პლენუმის მასალები, 1983 წ. 14-15 ივნისი, თბ., 1983, გვ. 82.

³ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 43, с. 474.

არა მხოლოდ იდეურ-აღმზრდელობით მუშაობას (მისი მრავალნაირი ფორმებით). არამედ ღონისძიებათა მთელ კომპლექსს.

ისლამის გადმონაშთების დაძლევის საქმეში უპირველეს ყოვლისა გადამწყვეტი როლი უნდა შეასრულოს მოცემული რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკურმა განვითარებამ. ამაში იგულისხმება სოფლის შრომისუნარიანი მოსახლეობის შრომითი დასაქმება, კულტურულ-საყოფაცხოვრებო და სამედიცინო მომსახურების ობიექტების შექმნა. რაიონულ ცენტრებთან ტრანსპორტით დაკავშირება და ა. შ. ასეთი პირობების შექმნა დაეხმარება სოფლის მცხოვრებლებს ამაღლონ სოციალური და საზოგადოებრივი აქტიურობა, უფრო სრულად გამოავლინონ თავიანთი არსებითი, ადამიანური შესაძლებლობანი, აღზარდონ ახალგაზრდა თაობა თანამედროვე მოთხოვნათა დონეზე. ყოველივე ეს ხელს შეუწყობს ღრამოქმედი ყოფითი ელემენტების განდევნას ადამიანთა ცხოვრებიდან, ხოლო მათთან ერთად თანდათანობით გაქრებიან რელიგიური ცრურწმენები, რომლებიც ასეთ ყოფასთან ურთიერთგანპირობებულობაში არიან.

მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის შემადგენელი ელემენტი უნდა გახდეს ბრძოლა ყოველგვარ ნეგატიურ მოვლენასთან ადამიანთა შეგნებასა და ყოფაში. სკკპ პროგრამის პროექტში ხაზგასმულია, რომ „კომუნისტური აღზრდისათვის მუშაობის დიდმნიშვნელოვანი ნაწილია ბრძოლა უცხო იდეოლოგიისა და მორალის გამოვლინების, ყველა იმ ნეგატიური მოვლენის წინააღმდეგ, რომლებიც დაკავშირებულია როგორც ადამიანთა შეგნებასა და ყოფაქცევაში შემორჩენილ წარსულის გადმონაშთებთან, ისე საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა დარგში პრაქტიკული მუშაობის ნაკლოვანებებთან“¹. ნეგატიური მოვლენები ამახიჩვებენ ადამიანთა ფსიქოლოგიას, ისინი დამლუპველად ზემოქმედებენ ადამიანთა ზნეობრივ იდეალზე, ადამიანებისადმი, ცხოვრებისადმი, მომავლისადმი, ადამიანის საზოგადოებაში ადგილისა და როლისადმი რწმენაზე. მსოფლმხედველობრივად არამტკიცე, მერყევ ადამიანებში ნეგატიურ მოვლენებს შეუძლია რელიგიური რწმენის გაძლიერება.

¹ გაზ. „კომუნისტი“, 1985, № 246-247, 26 ოქტომბერი.

ცალკეული ნეგატიური მოვლენის ყალბ ინტერპრეტაციას ისინი პიკაეს წინააღმდეგ სიწმინდის რელიგიური გაგების იდეალიზაცი-
ამდე. „რელიგია ადამიანს აძლევს იდეალს, ადამიანისათვის საჭი-
როა იდეალი. მაგრამ ადამიანური. ბუნების შესაბამისი და არა
წებუნებრივი“¹. ნეგატიური მოვლენების აღმოფხვრა, რელიგიას
ცხოველური იდეურ საყრდენს წარსულის სხვა მავნე გადმონაშთო-
ბის სახით.

მშრომელთა ათეისტური აღზრდის შემადგენელი რგოლი უნ-
და გახდეს მუშაობა ახალგაზრდობასთან, მათში მეცნიერულ-მატე-
რიალისტური მსოფლმხედველობის ჩანერგვა. უნდა აღინიშნოს,
რომ ისლამური ყოფითი ტრადიციების საკმაო ნაწილი (წინდაცე-
თა, ნიქაჰი, ყალიმი, არასრულწლოვანთა გათხოვება და ა. შ.) კონ-
ცენტრირებულია ახალგაზრდობის გარშემო და გამიზნულია მათს
ფსიქოლოგიაზე ზემოქმედებისათვის. ისლამის შემორჩენის რე-
გიონებში ახალგაზრდობას შორის შედარებით მეტი რელიგიურო-
ბით გამოირჩევიან გოგონები. ისლამის მიმდევარ რელიგიურ ოჯა-
ხებში დღემდე ქალიშვილების გარშემო მთელი რიგი შეზღუდვე-
ბია შექმნილი. როგორც ვხედავთ, ახალგაზრდობაზე რელიგიურ
ზემოქმედებას ისლამის შემორჩენის რეგიონებში გააჩნია თავისი
სპეციფიკა და სოციალური პირობები. ამიტომ ახალგაზრდობის
ათეისტური აღზრდის მეცნიერულად წარმართვა აუცილებლობით
მოითხოვს მთელი რიგი სხვა პრობლემის გადაწყვეტას. ესაა ახალ-
გაზრდობის შრომის, სწავლისა და დასვენების ორგანიზაცია თანა-
მედროვე მოთხოვნათა დონეზე. ისლამის შემორჩენის რეგიონებში
შეიმჩნევა შედარებით დიდი, პატრიარქალური ოჯახები. ახალგაზ-
რდა ოჯახები. ამ დიდი ოჯახის შემადგენლობაში, ფაქტიურად
პაპებისა და ბებების, მშობლების გავლენის ქვეშ იმყოფებიან.
ხშირ შემთხვევაში, უფროსების გავლენით, იძულებულნი არიან
დაიცვან ისლამიზებული ყოფითი ტრადიციები.

ისლამის შემორჩენის რეგიონებში ათეისტური მუშაობის შე-
მადგენელი რგოლია აგრეთვე მუშაობა ქალთა შორის. ქალებიდან
ყველაზე მეტად რელიგიის გავლენას განიცდიან ისინი, ვინც სო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 67.

ციალისტური კოლექტივისა და საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომითი საქმიანობის გარეთ იმყოფებიან. ასეთ ქალებზე მეცნიერულ-ათეისტური, იდეოლოგიური ზემოქმედება ძნელად ხერხდება. ისინი გამოირჩევიან შედარებით დაბალი კულტურულ-საგანმანათლებლო დონით, მოწყვეტილნი არიან აქტიურ სოციალურ კავშირებს. მათი ათეისტური აღზრდა უნდა დაიწყოს სწორედ სოციალური აქტივობის ზრდით, საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომით საქმიანობაში ჩაბმით, ამისათვის კი აუცილებელია სამრეწველო ობიექტების შექმნა, რაც შესაძლებლობას შექმნის შრომისუნარიანი ყველა ქალი იქნეს დასაქმებული. ჩვენი აზრით, მუსულმან მორწმუნე ქალთა შორის ათეისტური აღზრდა აუცილებლობით უნდა გულისხმობდეს ახალი ყოფის, სამედიცინო ცოდნისა და საოჯახო ნივთების ესთეტიკური გემოვნებით მოწყობის პროპაგანდას. ახალი ყოფის, სამედიცინო ცოდნის, ოჯახის მოწყობის კულტურის დანერგვა ამაღლებს მათი ყოფითი კულტურის დონეს. ყოველივე ეს კი გამოდევნის მათი ცხოვრებიდან. მათი ყოფიდან დრომოკმულ რელიგიურ ელემენტებს. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს აქტიურ მორწმუნე ქალებთან მუშაობას. ხშირ შემთხვევაში სწორედ ისინი წარმოადგენენ ისლამის რელიგიის პროპაგანდისტებს, ისინი ხელმძღვანელობენ ქალთა ლოცვებს, კითხულობენ ჩასინს და ყურანს. მათი გავლენის აღკვეთა ხელს შეუწყობს ისლამის რელიგიის კვლავწარმოების შეჩერებას. მშრომელთა ათეისტურ აღზრდაში გადამწყვეტი როლი უნდა შეასრულონ შრომითმა კოლექტივებმა. სკკპ ცკ-ის 1983 წლის ივნისის პლენუმის დადგენილებაში ხაზგასმულია, რომ „იდეურ-აღმზრდელობითი მუშაობის ორგანიზაციისათვის მიმდინარე მთელი მეცადინეობა საბოლოო ანგარიშით რეალიზდება შრომით კოლექტივში“¹. შრომითი კოლექტივების აღმზრდელობით ფუნქციას ხაზი აქვს გასმული სსრკ ახალ კონსტიტუციაში. შრომითი კოლექტივების აღმზრდელობითი ფუნქცია ბევრ მხარეს მოიცავს, რომელთა შორის უმთავრესია კოლექტივის თითოეული წევრის სოციალური აქტივობისა და იდეურ-პოლიტიკური დონის ამაღლება. მათში ნე-

¹ სკკპ ცკ-ის პლენუმის მასალები, 1983 წ. 14-15 ივნისი, თბ., 1983, გვ. 91.

გატიური მოვლენებისადმი, წარსულის მაგნე გადმონაშთებისადმი შეურიგებლობის აღზრდა. შრომით კოლექტივს, მის თითოეულ წევრზე ზემოქმედების დიდი შესაძლებლობა გააჩნია. სწორედ შრომით კოლექტივებში უნდა შეიქმნას ჯანსაღი ანტირელიგიური საზოგადოებრივი აზრი, რომელიც შეძლებს დაუპირისპირდეს მორწმუნე ადამიანების მიერ შექმნილ რელიგიურ აზრს, იხსნას მსოფლმხედველობრივად მერყევი ადამიანები რელიგიური აზრის ფსიქოლოგიური დაწოლისაგან.

მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის ძირითადი მიმართულების განსაზღვრისას უნდა ამოვიდეთ კ. მარქსის მიერ მოცემული რელიგიის ფუნდამენტური განსაზღვრებიდან, „რელიგია არის ზოგადი თეორია ამ სამყაროსი, მისი ენციკლოპედიური კომპენდიუმი, მისი ლოგიკა პოპულარული ფორმით, მისი სპირიტუალისტური point d'histoire, მისი ენთუზიაზმი, მისი მორალური სანქცია, მისი საზეიმო დაგვირგვინება, მისი ნუგეშისა და გამართლების საყოველთაო საფუძველი“¹. მარქსის ამ დებულებაში ნაჩვენებია რელიგიის ყველა ძირითადი ფუნქცია, მათ შორის მსოფლმხედველობრივიც. დღესაც მორწმუნეებისათვის სამყაროსა და ადამიანის არსის ისლამური რელიგიურ-მითოლოგიური ახსნა წარმოადგენს ინტელექტუალურ-შემეცნებითი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მთავარ წყაროსა და საშუალებას. ასეთ შემთხვევაში სამყაროს მეცნიერული ახსნის პროპაგანდას აქვს უმთავრესი მნიშვნელობა, ამ საქმეში დიდი როლი უნდა შეასრულოს მატერიალისტური მსოფლმხედველობისა და მეცნიერული დიალექტიკის პრინციპების პროპაგანდამ, როგორც კ. მარქსი წერდა, „გონების ქვეყანა ღმერთისათვის წარმოადგენს საზოგადოდ მხარეს, სადაც მისი არსებობა წყდება“². მატერიალიზმისა და მეცნიერული დიალექტიკის თეორია მორწმუნეებს საშუალებას მისცემს ადეკვატურად ახსნან (გაიგონ) საგანთა და მოვლენათა არსი, სწორი ანალიზი გაუკეთონ სოციალურ მოვლენებსა და ცხოვრებისეულ სიტუაციებს: მეცნიერულ-მატერიალისტური მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებასა და მუ-

¹ კ. მარქსი, პეგელის სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკისათვის, შესავალი, თბ., 1971, გვ. 3-4.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 40, с. 232-233.

სულმანური საეკლტო წეს-ჩვეულებების დაძლევაში დიდი მნიშვნელობა აქვს სოციალისტური წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების დანერგვას. ცხადია, რომ ისლამის დამცველთა მორწმუნეებზე შემოქმედების მთავარ არსს წარმოადგენდა და ამჟამადც წარმოადგენს ყოფის სფერო. ისლამი — ყოფითი, რელიგიაა, ამიტომ ახალი წეს-ჩვეულებებისა და სოციალისტური ყოფის დანერგვა დიდ როლს შეასრულებს ისლამის განდევნაში მისი ყველაზე „საიმედო“ და კონსერვატიული თავშესაფრიდან. ახალი წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების დანერგვა ჩვენს რესპუბლიკაში, მათ შორის ისლამის შემორჩენის რეგიონებშიც ინტენსიურ ხასიათს იძენს 1970-1975 წლებიდან. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1971 წლის 16 ივნისის დადგენილებაში („მოსახლეობის ათეისტური აღზრდის გაძლიერების შესახებ“) ნათქვამია: „დიდი ყურადღება დაუთმონ ახალი სოციალისტური წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების შექმნასა და გავრცელებას“¹. ამ დადგენილებაში „რესპუბლიკის მოსახლეობის ათეისტური აღზრდის გაძლიერების შესახებ“ დაყენებული იყო ამოცანა „მეტი ყურადღება დაუთმონ ახალი სოციალისტური წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების პროპაგანდასა და ფართოდ გავრცელებას“², ხოლო 1975 წლის ნოემბერში საქ. კ. ცკ-მა მიიღო დადგენილება „მაგნე ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების წინააღმდეგ ბრძოლის გაძლიერების ღონისძიებათა შესახებ“, რომელსაც ახალი წეს-ჩვეულებების დანერგვაში ერთგვარი პროგრამული მნიშვნელობა ჰქონდა. საქ. კ. ცენტრალური კომიტეტიდან, აგრეთვე რაიონებში შეიქმნა ახალი წეს-ჩვეულებების შემუშავებისა და დანერგვის კომისია.

ახალ წეს-ჩვეულებებს, რელიგიური ტრადიციებისადმი დაპირისპირებაში აქვთ პოლიტიკური, იდეოლოგიური, ესთეტიკური და შემეცნებითი მხარეები და მნიშვნელობა. დრომოკმული ტრადიციები წარმოადგენენ ხელისშემშლელ ძალას საზოგადოების განვითარებაში. კ. მარქსი წერდა, რომ „ყველა მკვდარ თაობათა ტრა-

¹ Об идеологической работе КПСС. Сб. документов. М., 1977, с. 310.

² მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტ. საქ. ფილიალის პარტიული არქივი, ფონდი 14, აღწერა 77, საქმე 29, ფურცელი 30.

დიცია კომპარივით აწევს ცოცხალთა ტენის¹. ისლამის რელიგია წარმოშობისთანავე, თავისი საკულტო სისტემით, ყურანითა და შარიათული ნორმებით მკიდროდ დაუკავშირდა მორწმუნეთა ყოფას. ადამიანთა ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს მხარეებსა და მოვლენებს: „არ უნდა დავივიწყოთ, — წერს დ. მ. უგრინოვიჩი, — რომ წეს-ჩვეულებები ესებიან საზოგადოების, ჯგუფის, ოჯახის, პირვნების ცხოვრებაში მოვლენებს, რომლებსაც არ შეუძლიათ არ გამოიწვიონ მათ მონაწილეთა აღელვება“². ისლამმა, თავისი რელიგიური კანონები მიუყენა ყოფას, იგი ერთგვარად ჩაექსოვა. და გადაეხლართა ადამიანთა ცხოვრების ყველა მხარეს, მოხდა მისი ერთგვარი ისლამიზირება. ამასთან, საუკუნეების მანძილზე, ისლამის წეს-ჩვეულებები და დღესასწაულები, ისლამიზირებული ყოფითი ტრადიციები განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ ახალგაზრდობისა და მოზარდების ფსიქიკაზე. რელიგიური ზემოქმედების საქმეში. ეს წეს-ჩვეულებები ხელს უწყობენ მათ ცნობიერებაში მუსულმანური მსოფლმხედველობის განმტკიცების საქმეს.

1971 წლიდან საქართველოში, მის რაიონებსა და სოფლებში 144-ზე მეტი სახალხო დღესასწაულია დანერგილი³. თითქმის ყველა რაიონში და სოფელში დანერგილია ახალი დღესასწაული. ისინი თანდათანობით იქცევიან რესპუბლიკის მოსახლეობის სულიერი ცხოვრების შემადგენელ ელემენტად.

მრავალი სახალხო დღესასწაული დაინერგა აგრეთვე ისლამის შემორჩენის ადგილებში: „შუამთობა“, „ტბეთობა“, „დედის დღე“, „საფარობა“, „დმანისობა“, „საბაობა“, „სამი რესპუბლიკის ახალგაზრდობის მეგობრობის დღე“, „ბაპარ ბაირამი“, „ინტერნაციონალური მეგობრობის დღესასწაული“ და ა. შ. თითოეულ ამ დღესასწაულთაგანს აქვს თავისი სპეციფიკური მნიშვნელობა ისლამის იდეალისტიკისა და საკულტო პრაქტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში, თითოეული მათგანი თავისებურ როლს ასრულებს რელიგიის დაძლევის საქმეში. მათი როლი უბრალოდ იმით კი არ ამოიწურება, რომ იმ დღეს მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი მასში მიიღებს

¹ კ. მჭარქსი, ფ. ენგელსი, რჩ. ნაწერები ორ ტომად, ტ. 1, თბ., 1963, გვ. 268.

² Угриинович Д. М. Обряды за и против. М., Политиздат, 1975, с. 39.

³ სახალხო დღესასწაულები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1982, გვ. 3-23.

მონაწილეობას, არამედ ამ დღესასწაულებს აქვთ თავისი ისტორიულ-შემეცნებითი, მსოფლმხედველობრივი, ესთეტიკური და ინტერნაციონალური ღირებულება. სწორედ ამ ასპექტების ერთიანობა ანიჭებს მათ დიდ ათეისტურ როლსა და მნიშვნელობას.

ამავე დროს უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ისლამის შემორჩენის რეგიონებში, ამ რელიგიის მიმდევართა რელიგიური ცნობიერების სპეციფიკის გათვალისწინებით, მათი სულიერი მოთხოვნილებების შესაბამისად უფრო ნაკლები ახალი წეს-ჩვეულებაა დანერგილი. ჯერ კიდევ ვერაა მონახული ისეთი დღესასწაული, რომელიც რეგიონის მოსახლეობის ყველა ჯგუფის გულთან და სულთან ახლოს იქნებოდა, დააკმაყოფილებდა მათ ისეთ მოთხოვნილებებს, რომლებსაც ისინი რელიგიურ დღესასწაულებში მონაწილეობით იკმაყოფილებენ. ხშირ შემთხვევაში ახალი წეს-ჩვეულება მხოლოდ წეს-ჩვეულებისათვის, ღონისძიებისათვის, საჩვენებლად ტარდება, ახალი წეს-ჩვეულებები მხოლოდ მაშინ დამკვიდრდებიან ტრადიციად, თუ ისინი გამოძინარეობენ ამ რეგიონის ხალხთა ცხოვრების სიღრმიდან, მათი სულიდან და გულიდან, ასახევენ მათ ცხოვრებასა და შრომას, მათ მიზნებსა და მისწრაფებებს, ექნებათ შემეცნებითი და ესთეტიკური ღირებულებაც ერთად იქნება მათში შეხამებული ისტორიული, ეროვნული და ინტერნაციონალური ნიშნები. ამ მომენტების გარეშე ახალი დღესასწაულები და ტრადიციები მხოლოდ ფორმალური იქნებიან. ეს იმიტომ, რომ ისინი ვერ დააკმაყოფილებენ ადამიანთა სულიერ მოთხოვნილებებს, ვერ იქნებიან მათი მიზნებისა და ამოცანების შესაბამისნი. თუ გადავხედავთ რიტუალების გენეზისს და მათი ევოლუციის ხანგრძლივ გზას, ვნახავთ, რომ დასაწყისში ისინი უშუალოდ იყვნენ გადახლართულნი (ჩაწნულნი) ადამიანთა მატერიალურ საქმიანობასთან და ურთიერთობასთან. ეს წეს-ჩვეულებანი მათი ყოველდღიური ცხოვრების აუცილებელ ელემენტებს წარმოადგენდნენ. საზოგადოებრივი შრომის ფიზიკურ და გონებრივ საქმიანობად, მატერიალურად და სულიერად დანაწილების შემდეგ რელიგიური რიტუალები იძენენ ერთგვარ მოჩვენებით დამოუკიდებლობას. მიუხედავად ამისა, ისინი აგრძელებენ თავისი მთავარი ილუზორულ-კომპენსატორული ფუნქციის შესრულებას, ადამიანთა უსლურების მოჩვენებით.

ნებით. წარმოსასვით შეესებას. აქედან გამომდინარეობს, რომ ახალი წეს-ჩვეულებებისა და რიტუალების შემუშავების დროს მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული მათი წარმოშობისა და ევოლუციის კანონზომიერებანი, მათი როლი და ადგილი ადამიანთა მატერიალურ და სულიერ ცხოვრებაში. ადამიანები თვითონ ქმნიდნენ რიტუალებს, მაგრამ არა წინასწარი განზრახვით, არა ურთიერთშეთანხმებით, არამედ არაცნობიერად. ისინი წარმოიშობოდნენ რაღაც ბუნებრივად, იმდროინდელი ადამიანების ცხოვრების მატერიალური პირობების შესაბამისად. ამ რიტუალებში კონცენტრირებული იყო შემეცნებითი, ესთეტიკური, აღმზრდელობითი, ილუზორულ-კონჰენსატორული და სხვა ფუნქციები. რელიგიური რიტუალები და წეს-ჩვეულებები მორწმუნე ინდივიდებისათვის დღესაც ასრულებენ ამ ფუნქციებს. ამიტომ ახალი რიტუალები და წეს-ჩვეულებები უნდა პასუხობდნენ მოცემული კუთხის ხალხთა სულიერ მოთხოვნილებებს, უნდა შეესაბამებოდნენ მათ ეროვნულ ფსიქოლოგიას. აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული, თუ რომელი რელიგიური მიმდინარეობის მორწმუნეებთან გვაქვს საქმე. ისლამს თავისი სპეციფიკა გააჩნია და მისი შემორჩენის ადგილებში სახალხო დღესასწაულების დანერგვისას უნდა იქნეს გათვალისწინებული დრამოკომული ყოფითი ელემენტები, ახალი წეს-ჩვეულება თუ დღესასწაული აუცილებლად უნდა მოიცავდეს ახალი ყოფის პროპაგანდასაც.

ახალი დღესასწაულები და რიტუალები ხელოვნურად კი არ უნდა მრეიგონოთ ან შეექმნათ, არამედ უნდა გამომდინარეობდნენ თვით ცხოვრებიდან, უნდა უკავშირდებოდნენ ადამიანთა პრაქტიკულ შრომით საქმიანობას, უნდა შეესაბამებოდნენ მათ მატერიალურ და სულიერ მოთხოვნილებებს. აუცილებელია, რათა ეს რიტუალები მათ რაღაცას აძლევდეს, ჰმატებდეს გამოცდილებას, ცოდნას და ა. შ. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ახალი რიტუალები ვერ შეძლებენ მორწმუნე ადამიანებისათვის შეასრულონ ყველა ის ფუნქცია, რასაც რელიგიური წეს-ჩვეულებები, რიტუალები და დღესასწაულები ასრულებენ. ამიტომ, ახალი წეს-ჩვეულებების დანერგვის პარალელურად უნდა განხორციელდეს მორწმუნეთა სოციალური ცხოვრების სერიოზული შეცვლის გაუმჯობე-

სებას ღონისძიებები. რათა ისინი აღარ საჭიროებდნენ თავიხი ბუნებრივი მოთხოვნილებების ზებუნებრივ, ილუზორულ კონპენსაციას. ერთი სიტყვით, ახალი წეს-ჩვეულებების დანერგვა უნდა მიმდინარეობდეს ათეისტურ ღონისძიებათა სისტემის საერთო კალაპოტში. ახალი წეს-ჩვეულებები კი არ უნდა შევიმუშავოთ, კი არ უნდა გამოვიგონოთ და შევქმნათ, არამედ უნდა აღმოვაჩინოთ ხალხის ცხოვრებაში, ამ ცხოვრების წიაღში, ის უნდა გავწმინდოთ დრომოკმულისაგან და შევავსოთ ახლით, დღევანდელი ცხოვრებისეული მხარეებითა და ელემენტებით. ახალი წეს-ჩვეულებების დანერგვისას მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული ისიც, რომ რელიგიურ რიტუალებში მორწმუნე მუსულმანები უშუალოდ მონაწილეობენ. ასეთი რიტუალების შესრულების პროცესში ისინი პრაქტიკულად (ფიზიკურად) და სულიერად არიან ჩართულნი. ამ მხრივ, ახალი წეს-ჩვეულებები ჯერ კიდევ სრულყოფას მოითხოვენ. უმეტეს შემთხვევაში ადამიანები მხოლოდ მაყურებლები არიან ახალი წეს-ჩვეულებისა და დღესასწაულისა.

ისლამის შემორჩენის რეგიონებში მოსახლეობის მეცნიერულ-ათეისტური აღზრდის შემადგენელი ელემენტი უნდა გახდეს ინტერნაციონალური აღზრდა, რომელიც თავისი არსით ღრმა ანტი-რელიგიური ხასიათისაა. მეორე მხრივ, ათეიზმის პროპაგანდა, მეცნიერულ-ათეისტური დარწმუნებულობის აღზრდა მოიცავს ინტერნაციონალიზმსაც. ისლამის რელიგია არ ცნობს ადამიანთა ერებად, ეროვნული კულტურისა და ფსიქოლოგიის შესაბამისად დაყოფას. ხალხთა განმასხვავებელ ნიშნად აქ აღებულია რელიგიური კუთვნილება — მუსულმანობა და არამუსულმანობა. მორწმუნე მუსულმანთა ყოველდღიურ ცნობიერებაში სიტყვა „მუსულმანმა“ მიიღო ეროვნულის ტოლფასოვანი შინაარსი. ნაწილობრივ ეს დღესაც ასეა. ყურანში ბევრგანაა ნათქვამი, რომ მორწმუნე მუსულმანები ერთიმეორის მეგობრებია (40, 10). ისლამის მოძღვრება ქრისტიანებს და იუდეველებს თვლის „წმინდა წიგნის“ ხალხად. ხოლო ურწმუნოებად — მხოლოდ წარმართებს. მიუხედავად ამისა, მუსულმანური ქვეყნების დამპყრობლური ლაშქრობები ქრისტიანულ ქვეყნებში და ამ უკანასკნელთა ჯვაროსნული ლაშქრობა, ორივე რელიგიის მიმდევართა ყოველდღიურ ცნობიერებაში სარ-

წმენიერები იმის შეფასებას იღებდა. ისლამის მოძღვრების საწინააღმდეგოდ მორწმუნე მუსულმანები არამუსულმანებს ურწმუნოებად (ურჯულოებად) თვლიდნენ, ასეთივე აზრის იყვნენ ქრისტიანი მორწმუნეები ისლამის მიმდევართა მიმართ. ისტორიულად ჩამოყალიბებული მსგავსი ყალბი აზრის კვალი ზოგჯერ დღესაც ვლინდება სხვადასხვა რელიგიის მიმდევარ ადამიანთა შორის ურთიერთობაში.

ისლამის იდეოლოგიას არ შეუძლია შესამჩნევი და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინოს ჩვენს რესპუბლიკაში ეროვნებათაშორისო ურთიერთობაზე მიუხედავად ამისა, ისლამისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი სპეციფიკური ნიშანი, მისი ყოფითი ტრადიციები, შარიათული გადმონაშთები გარკვეულ დაბრკოლებას ქმნიან ინტერნაციონალურ აღზრდის გზაზე. რიგითი მორწმუნეების ნაწილის ცნობიერებაში რელიგიურისა და ეროვნულის ყალბი გაიგივების შესაძლებლობას ქმნის.

საქართველოში ისლამის მიმდევართა შორის ხუთზე მეტი ეროვნების წარმომადგენლებია. და თითოეულ მათგანში თავისებურად ვლინდება რელიგიურ-ნაციონალისტური გრძნობა. წინდაცვითა, ყალიმი, ქორწინება, შარიათი, მრავალცოლიანობა, მცირეწლოვანთა გათხოვება, ყოფითი კულტურის ზოგიერთი ელემენტი, ნაწილი მათგანის თანახმად ეროვნულ-მუსულმანური მოვლენებია. შარიათული კანონების საფუძველზე დღემდე თავს არიდებენ ქალიშვილის გათხოვებას ტრადიციულად ქრისტიანული ოჯახის ახალგაზრდაზე. ასეთ შემთხვევაში დიდია ინტერნაციონალური აღზრდის როლი ისლამის გადმონაშთების დაძლევის საქმეში. სამწუხაროდ, ხშირ შემთხვევაში „ინტერნაციონალური აღზრდის“ ცნების შინაარსი ძალზე ვიწროდაა ხოლმე გაგებული. კმაყოფილებიან მხოლოდ ხალხთა შორის მეგობრობაზე ლექციების წაკითხვით, შეხვედრების მოწყობით და ა. შ. ამ მეტად საკირო ღონისძიებათა პარალელურად უნდა მოხდეს თითოეული ერის ხალხთა ეროვნული ყოფისა და კულტურის ყველაზე საუკეთესო მხარეების ფართო პროპაგანდა.

მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობისადმი დიალექტიკური მიდგომა გულისხმობს აგრეთვე მორწმუნეთა კონფესიონალური კუთ-

ვნელებს, მათი რელიგიურობის სიღრმისა და ხარისხის. ისტორიული, ეროვნული, ტრადიციული, საგანმანათლებლო და კულტურულ-ყოფითი დონის შესაბამისი მეცნიერულ-ათეისტური აღზრდის ფორმებისა და მეთოდების გამოყენებას, ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ „... ამ მასებს უნდა მიეწოდოთ ათეისტური პროპაგანდის უაღრესად მრავალფეროვანი მასალა, გავაცნოთ მათ ცხოვრების ფრიად სხვადასხვა სფეროს ფაქტები, მივუღგეთ მათ ასეც და ისეც, რათა დავაინტერესოთ, გამოვალეძოთ ისინი რელიგიური ბანგისაგან, შევანჯღრიოთ სულ სხვადასხვა მხრივ, სულ სხვადასხვაგვარი საშუალებებით და სხვ.“¹.

როგორც ვხედავთ, ვ. ი. ლენინი აუცილებლად და საჭიროდ თვლიდა ათეისტური პროპაგანდის ყველაზე მრავალფეროვანი ფორმებისა და მეთოდების, ანტირელიგიური ზემოქმედების სხვადასხვა ხერხის გამოყენებას.

მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული ისლამის სპეციფიკა. მორწმუნე მუსულმანთა რელიგიურობის თავისებურება. დღევანდელი მორწმუნე მუსულმანი, თავისი ინფორმირებულობით, გონებრივი ჰორიზონტით გარკვეულად განსხვავდება თუნდაც 30-40 წლის წინანდელი მორწმუნე ადამიანებისაგან. მიუხედავად ნაწილის დაბალი განათლებისა, ანდა საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისაგან განზე ყოფნისა მათი ინფორმირებულობა გაცილებით მეტია, ვიდრე 30-40 წლის წინანდელი მორწმუნეებისა. გარდა ამისა, დღეისათვის თითქმის ყველა ოჯახში ერთი, ორი ან მეტი წევრი უმაღლესი განათლებითაა, აქედან გამომდინარე, მეცნიერულ-ათეისტურ მუშაობასაც თავისებური მიდგომა, შესაბამისი ფორმებისა და მეთოდების შერჩევა აუცილებელია.

მეცნიერულ-ათეისტურ მუშაობაში დიდი ადგილი უნდა დაეთმოს ლექციურ პროპაგანდას. მაგრამ, ლექციის თემა შერჩეული უნდა იქნეს ისლამის მიმდევართა (მორწმუნეთა) რელიგიურობის დონის შესაბამისად. ერთი სიტყვით, აქ გათვალისწინებული უნდა იქნეს აუდიტორია, ის, თუ ვისთან ვკითხულობთ ლექციას, ლექცია უნდა იყოს კონკრეტულ, ადგილობრივ მასალებზე აგებული.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 265.

ფრ. ენგელსი ინგლისის სოციალისტების შესახებ წერდა, რომ „ლექტორებს მსჯელობის ძალზე კარგი მანერა აქვთ: ისინი ყველაფერში ცდიდან და დასაბუთებადი ან თვალსაჩინო ფაქტებიდან ამოდიან, რასაც თან ახლავს ისეთი ღრმა პრინციპული დასკვნები, რომ ძალზე ძნელია მასთან ბრძოლა...“¹. მაგრამ მეცნიერულ-ათეისტური მუშაობის პრაქტიკაში ხშირად არ იცავენ ამ მეთოდოლოგიურ პრინციპს. საგარეჯოს რაიონის სოფ. იორ-მულანლოს ადგილობრივი ლექტორ-ათეისტების სალექციო მასალის გაცნობამ გვიჩვენა, რომ მათი დონე ძალზე დაბალია, ლექტორები თავს არიდებენ ადგილობრივი მასალების გამოყენებას, რომლის გარეშეც ათეისტური პროპაგანდა ვერ იქნება შემტევი.

ისლამის გადმონაშთების დაძლევის საქმეში დიდი როლი უნდა შეასრულოს ინდივიდუალურმა მუშაობამ. მაგრამ იდეოლოგიური მუშაობის ეს ფორმა ყველაზე რთულია. ინდივიდუალური მუშაობა მორწმუნე ადამიანებთან დიდ ცოდნას, ფსიქოლოგიურ და პედაგოგიურ ალღოს და უნარს მოითხოვს. ათეისტი, რომელიც ინდივიდუალურ მუშაობას ეწევა, უნდა სარგებლობდეს დიდი ავტორიტეტითა და ნდობით. მორწმუნეთა მუშაობა ისე უნდა წარიმართოს, რომ მან ვერ იგრძნოს, რომ მასთან ათეისტურ მუშაობას ეწევიან. ვერ მიხვდეს, რომ დაინტერესებულნი არიან მისი რელიგიის გავლენისაგან განთავისუფლებით. ინდივიდუალურმა მუშაობამ, მორწმუნე მუსულმანი თავისით უნდა მიიყვანოს რელიგიური დოგმებისადმი ეჭვებამდე. მორწმუნე თვითონ უნდა მივიდეს ისლამის მავნეობის შესახებ დასკვნამდე. ამის გარეშე ინდივიდუალური მუშაობა მიზანს ვერ მიაღწევს. ერთი სიტყვით, ისლამის გადმონაშთების შემორჩენის რეგიონებში სიტუაციის შესაბამისად უნდა მოხდეს ათეისტური მუშაობის ამა თუ იმ ფორმისა და მეთოდის შერჩევა.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-й изд., т. 1, с. 518.

ლიტერატურა

1. Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. И. о религии. — 2-о изд. М., 1983, раздел VII.
2. Белляев Е. А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. М., 1965.
3. Гольдциер И. Ислам. СПб., 1911.
4. Гольдциер И. Лекции об исламе. СПб., 1912.
5. Керимов Г. М. Шариат и его социальная сущность. М., 1978.
6. Климович Л. И. Ислам. М., 1965.
7. Массэ А. Ислам. М., 1982.
8. Саидбаев Т. С. Ислам и общество. М., 1978.
9. Сухарева О. А. Ислам в Узбекистане. Ташкент 1960.
10. Шарль Р. Мусульманское право. М., 1959.
11. Вагабов М. В. Ислам и вопросы атеистического воспитания. М., 1984.
12. რ. ანდრიაშვილი ისლამის გადმონათეხი საქართველოში, თბილისი, 1983 წ.
13. რ. ანდრიაშვილი ისლამის დოგმატიკა და სოციალური მოძღვრება, თბილისი, 1984 წ.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი	3
თავი I. ისლამის წარმოშობა და გავრცელება	
§ 1. ისლამის წარმოშობა	6
§ 2. ისლამის გავრცელება	17
თავი II. ისლამური წერილობითი წყაროები და სამართალი	
§ 1. ყურანი და ჰადისები	21
§ 2. შარიათი და ფიქსა (სამართალი და სამართალმცოდნეობა)	25
თავი III. ისლამური სმაძბაბი	
თავი IV. ისლამის დოგმატური და საკულტო მოთხოვნები	
§ 1. ისლამის ძირითადი დოგმატური მოთხოვნები	34
§ 2. ისლამის წეს-ჩვეულებრივი სისტემა	44
თავი V. ისლამური რელიგიური მსოფლმხედველობა	
§ 1. ისლამური წარმოდგენები სამყაროზე	48
§ 2. ადამიანის არსის ყურანისეული გაგება	55
§ 3. ისლამის ზნეობრივ შეხედულებათა შესახებ	65
§ 4. საზოგადოების წარმოშობისა და მისი სოციალური სტრუქტურის ყურანისეული ახსნა	75
§ 5. თანამედროვე ისლამური სოციალური კონცეფციები	82
§ 6. ისლამი და ეროვნული ურთიერთობანი	90
თავი VI. ისლამი სსრ კავშირში	
§ 1. ისლამის ევოლუცია	98
§ 2. ისლამის გადმონაშთების ზოგიერთი მხზეზი და ათეისტური აღზრდა	101
ლიტერატურა	126